

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний університет

**СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ
НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ:
ІСТОРІЯ, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ**

Збірник матеріалів
III Всеукраїнської науково-практичної конференції
У двох частинах
Частина 1

(Суми, 17 квітня 2015 року)

Суми
2015

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Власенко В. М. (Суми), канд. іст. наук;
Дегтярьов С. І. (Суми), канд. іст. наук;
Король С. М. (Суми), канд. політ. наук;
Куліш А. М. (Суми), д-р юрид. наук;
Лобко Н. В. (Суми), канд. іст. наук;
Нестеренко В. А. (Суми), канд. іст. наук;
Піскун В. М. (Київ), д-р іст. наук;
Семенов В. М. (Суми), канд. наук з держ. упр.;
Теліженко Л. В. (Суми), д-р філософ. наук;
Рамач Я. (Нові Сад, Сербія), д-р іст. наук.

Видання рекомендоване до друку рішенням вченої ради
юридичного факультету Сумського державного університету
(протокол № 8 від 02.04.2015 р.)

**Суспільно-політичні процеси на українських землях: історія,
проблеми, перспективи** : зб. матер. III Всеукр. наук.-практ. конф. : у 2 част.
(Суми, 17 квітня 2015 р.) / ред. колегія : В. М. Власенко, С. І. Дегтярьов,
С. М. Король та ін. – Суми : Сумський державний університет, 2015. – Ч. 1. – 116 с.

До збірника увійшли наукові статті та повідомлення викладачів,
студентів, учених та аспірантів ВНЗ і наукових установ, виголошені в рамках
III Всеукраїнської науково-практичної конференції «Суспільно-політичні
процеси на українських землях: історія, проблеми, перспективи»
(Посвідчення УкрІНТЕІ № 758 від 12 грудня 2014 р.), присвяченої
актуальним питанням суспільно-гуманітарних наук.

ВІЗИТ КОСТЯ МАЦІЄВИЧА ДО БОЛГАРІЇ НАВЕСНІ 1921 р.

Діяльність Костя Мацієвича (1873-1942) на посадах міністра закордонних справ УНР (1919) та голови Надзвичайної дипломатичної місії (НДМ) УНР в Румунії (1919-1923) вже знайшла своє висвітлення в історичній літературі [1-4], проте окремі епізоди його роботи на дипломатичній ниві залишилися поза увагою дослідників. Серед них – візит у березні 1921 р. до Болгарії в якості тимчасово виконуючого обов'язки голови (керуючого) Українського посольства в цій країні. Саме тому автор ставить собі за мету охарактеризувати мету, завдання і наслідки цього візиту.

Першою дипломатичною установою України на Балканах було Українське посольство в Болгарії. Спочатку його очолював Олександр Шульгин [5], потім – Федір Шульга та Василь Драгомирецький. Одразу після від'їзду О.Шульгина з Софії за дорученням уряду УНР цим дипломатичним представництвом опікувався Посол України в Туреччині Олександр Лотоцький [6, арк. 4; 7, с. 118]. Співробітниками представництва були Іоанікій Додул, Микола Лаврик, Юліан Налісник, Петро Сікора, Дмитро Шелудько, по військовому найму – Юліан Вільчинський, військовим агентом (аташе) – генерал Борис Бобровський [8, с. 252-259; 9, с. 206-207]. Планувалося відкрити генеральне консульство в Софії та віце-консульство у Варні, проте через брак коштів справа не була реалізована. Рішення про ліквідацію посольства було прийнято у листопаді 1920 р., тоді ж керуючим справами дипломатичного представництва України в Болгарії призначили голову Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Румунії професора Костя Мацієвича [10, арк. 51]. На початку березня 1921 р. він прибув до цієї балканської країни, а 10 березня вручив вірчі грамоти Прем'єр-Міністру Болгарії Александру Стамболійському. Обов'язки дипломатичного агента в Болгарії на той час виконував В. Драгомирецький [10, арк. 113-114]. На початку 1920-х рр. усі співробітники Посольства України в Болгарії, крім Д.Шелудька, реемігрували до інших країн Європи.

На початку 1920-х рр. Болгарія прийняла близько 30 тис. емігрантів з Росії й України. На той час влада країни не виокремлювали українців із російського емігрантського загалу. Українським аспектом російської еміграції в Болгарії не дуже переймалися як міжнародні організації, так і уряд Болгарії, применшити його значимість

*Робота здійснена в рамках виконання фундаментального дослідження №0115U000677 «Історичний розвиток порубіжжя Північно-Східної України як засіб конструювання загальнонаціональної моделі історичної пам'яті».

намагалася верхівка російської еміграції та П.Врангель. Навпаки, Уряд УНР й Українське посольство в Болгарії хотіли його актуалізувати. Спочатку ставлення болгарського уряду до України було невизначеним. Стисло його позицію висловив тогочасний керуючий [11] МЗС Сімеон Радев: *«Наше положення юридичне в справі України зараз є досить неясне. В часи Гетьмана Скоропадського ми визнали Україну як самостійну Державу. Після Версальського миру, коли Брест-Литовський договір пав, наше визнання згубило міжнародну основу. Разом з тим і у вас на Україні ситуація стала невиразною. Наше відношення до України було теж невизначене ніяким актом аж до постанови Міністерства Т[е]одорова, в якій воно заявило про відсутність офіційних відношень до якого будто Уряду України. На цьому ґрунті стоїмо ми зараз і по нашому міжнародному положенню ми не можемо з нього зійти. Тим більш, що тепер, коли вся Україна занята большевиками, а ваш Уряд і армія знаходяться на емігрантському становищу, питання Українське з правно-формального боку являється дуже трудним і запутаним»* [10, арк. 113-113зв]. Проте, за свідченням МЗС УНР, ставлення до українського питання поступово змінювалося під впливом зустрічей Прем'єр-Міністра Болгарії з головами НДМ УНР у грудні 1920 р. у Варшаві та Бухаресті. Саме тоді А.Стамболійський вперше виявив прихильність до УНР і висловив упевненість у тому, що незалежна Україна буде існувати [12, арк. 169; 13, арк. 187].

Подальше з'ясування обопільних позицій відбулося під час візиту до Болгарії у березні 1921 р. нового керуючого Українським посольством у Софії К.Мацієвича. Перебуваючи у Болгарії 5-11 березня, він намагався вирішити такі головні завдання. По-перше, офіційно представити вірчі грамоти Прем'єр-Міністру й особисто познайомитися з болгарськими урядовцями, по-друге, з'ясувати політичні настрої в Болгарії взагалі та серед російської еміграції зокрема, по-третє, налагодити роботу Українського посольства, по-четверте, визначити становище української еміграції та допомогти їй самоорганізуватися.

Перше завдання було виконано 10 березня під час офіційної зустрічі К.Мацієвича з А.Стамболійським у приміщенні Ради Міністрів Болгарії. Прем'єр-Міністр пообіцяв сприяти роботі українського дипломатичного представництва настільки, наскільки це можливо з боку Болгарії. На думку українського дипломата, зустріч була не тільки ввічливою, але і широю. А.Стамболійський запевнив, що Болгарія визнала УНР де-факто, а при зміні ситуації готова зробити це де-юре [10, арк. 51-51зв].

Того ж дня К.Мацієвич представився С.Радеву. Зустріч тривала півгодини. Були з'ясовані позиції щодо українсько-російських відносин, роботи Українського посольства та статусу окремих його

співробітників. К.Мацієвич наніс візит голові Народних зборів Александру Ботеву та дипломатичним представникам Польщі, Румунії та Чехословаччини у Болгарії. Український дипломат констатував цілковиту необізнаність з українського питання та ситуації в Україні не тільки болгарської громадськості, але й урядовців. Тому при кожній зустрічі розпочинав її з інформації про те, що становить собою УНР та який юридичний статус має її Уряд.

З іншого боку, під впливом росіян серед болгар побутувала думка про те, що найкращим засобом ліквідації всеросійського хаосу є федеративна організація нової Росії. Болгари, розуміючи федерацію в європейському сенсі, не могли зрозуміти причин категоричного неприйняття українцями федеративних планів росіян. Тому і з цього питання К.Мацієвич змушений був доводити позицію УНР. С.Радеву він сформулював її так: *«Не знаю, як і що буде далі, але щодо сучасного [мо]менту, то росіяни зробили все, аби цілком повернути нас на шлях самостійності і незалежності. Вони при всіх своїх урядах тільки і робили те, що покоряли і грабили Україну. Большевики цю грабіжску довели до такої цинічної одвертості, що навіть і наш простий нарід зрозумів значення державної незалежності і за три роки національно виріс так, як інші народи не виростають і в тридцять літ. А потім з ким ми зараз будемо федеруватись. Мені здається навпаки, що занепад неминучий большевизму приведе до дальнішого розпаду Росії на нові республіки. Ну, і що ж ми повинні робити, чекати, коли вони з'єднаються в «єдину Росію». Ні, ми тепер твердо стоїмо на ґрунті самостійності, а що буде далі, побачимо. Во всякім разі розмова про федерацію можлива лише, як розмова рівного з рівним»* [10, арк. 113зв]. З цими аргументами погодився не тільки керуючий зовнішньополітичним відомством, але і Прем'єр-Міністр Болгарії. А.Стамболійський, зі слів українського дипломата, *«досить рішучо і твердо визнає наше право на державність і незалежність при сучасних відношеннях до нас росіян всіх толків і партій»* [10, арк. 52].

Під час візиту К.Мацієвича до Болгарії були впорядковані справи Українського посольства. Через суперечки між його співробітниками, інтриги Ф.Шульги та прихильників С.Моркотуна в Болгарії проти В.Драгомирецького, приїзд уповноваженого від МЗС Івана Храпка для перевірки фінансового стану установи та його необережні висловлювання про ймовірне закриття дипломатичного представництва, чим уміло скористалися російські емігранти, поширюючи чутки про ліквідацію Уряду УНР взагалі, Українське посольство опинилося у незручній ситуації. Одержавши такі *«відомості»*, репараційна комісія країн Антанти хотіла навіть реквізувати помешкання посольства. Своїми заходами перед Урядом

і МЗС Болгарії К.Мацієвич розвіяв ці чутки, проте змушений був надіслати до зовнішньополітичного відомства офіційне повідомлення про продовження роботи Українського посольства та виконання В.Драгомирецьким обов'язків дипломатичного агента.

Український дипломат намагався вирішити низку справ фінансово-майнового характеру. Йшлося, по-перше, про передачу у розпорядження УНР земельної ділянки з будівлями та 3 цистернами для нафти на березі Дунаю у м. Свіщов (Свиштов), по-друге, отримання від болгарського уряду грошей за перевезення вантажів Дунайським пароплаванням, по-третє, розрахунок за конфісковане військове майно, яке під час Першої світової війни направлялося до Сербії і належало Дунайському пароплаванству, по-четверте, повернення Болгарією 2 пароплавів та 5 барж [10, арк. 54зв-55зв].

Після зустрічей з різними категоріями українських емігрантів, а саме з підприємцями і заможними селянами, інтелігенцією та військовими, повстанцями та простими селянами, К.Мацієвич визначив основні напрями допомоги біженцям. Свідомих українців, яких на той час було не більше 150 осіб, на чолі з полковником В.Филоновичем пропонував відправити через Румунію до Польщі у розпорядження Уряду УНР, а решту залишити в Болгарії. При цьому щойно прибулих в країну або хворих передбачалося забезпечити їжею та житлом на декілька днів. Для цього, за згодою болгарського уряду, К.Мацієвич започаткував тимчасовий комітет Українського товариства Червоного Хреста у складі В.Леонтовича, В.Драгомирецького, професора Лучева та виділив йому 3 тис. левів. Тим же, хто раніше переїхав до Болгарії і встиг обжитися на новому місці, Кость Адрианович запропонував самоорганізуватися шляхом створення товариства допомоги біженцям. Його головні завдання: реєстрація біженців та створення на місцях комітетів допомоги; сприяння у пошуку роботи; організація трудових артілей і майстерень; надання грошових позичок. Тобто К.Мацієвич пропонував організувати роботу товариства за зразком і статутом кредитного (ощадно-позичкового) кооперативу. У випадку його створення обіцяв виклопотати в Уряді УНР позичку [10, арк. 56зв-57].

Особливу увагу Кость Адрианович звернув на великих землевласників і підприємців, які раніше йшли у фарватері політики А.Денікіна та П.Врангеля, а в еміграції виявили інтерес до УНР. Потребу в них він пояснював не тільки тим, що без такої суспільної верстви державу не збудувати, але й убезпеченням себе від нових спроб переворотів на зразок гетьманського. К.Мацієвич запропонував їм створити місцеві союзи українських власників і промисловців на засадах визнання Уряду УНР, самостійності України та вирішення її долі Українськими Установчими Зборами [10, арк. 47].

Взагалі К.Мацієвич справив добре враження на вищих болгарських урядовців. Недаремно у червні 1921 р. призначений до радянських Росії й України представник болгарського уряду з питань репатріації болгарських полонених прибув до нього в Бухарест з метою познайомитися та запропонувати разом працювати у цій справі. І хоча згодом його візит до Києва та Харкова було скасовано через протести представників країн Антанти в Болгарії, дипломатичний хист, знання та досвід К.Мацієвича було оцінено [10, арк. 154зв].

Отже, нетривале перебування К.Мацієвича в Болгарії мало позитивні результати як у справі пожвавлення українсько-болгарських стосунків, так і налагодження роботи Посольства УНР та самоорганізації української еміграції в цій країні. Зустрічі українського дипломата з вищими урядовцями Болгарії сприяли корекції позиції уряду Болгарії щодо українського питання взагалі й української еміграції зокрема.

1. *Матвієнко В.* Історія української дипломатії ХХ століття у постатях: монографія / В.Матвієнко, В.Головченко, Київський нац. ун-т імені Тараса Шевченка. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2001. – 266 с.

2. *Власенко В.* Агроном і дипломат. Штрихи до біографії Костя Мацієвича / В.Власенко // Політика і час. – К., 2002. – № 10. – С. 78-86.

3. *Спик Л.І.* Діяльність К. Мацієвича на чолі дипломатичної місії УНР в Румунії у 1919-1923 рр. / Л.І.Спик // Історія України. Маловідомі імена, події, факти: зб. наук. пр. / Ін-т історії України НАН України. – К., 2005. – Вип. 30. – С. 295-304.

4. *Табачник Д.* Українська дипломатія: нариси історії (1917-1990 рр.): навч. посібник / Д.Табачник. – К.: Либідь, 2006. – 768 с.

5. О.Шульгин прибув до Болгарії наприкінці липня 1918 р., 7 вересня вручив вірчі грамоти царю Фердинанду, а на початку січня 1919 р. як член дипломатичної секції Надзвичайної дипломатичної місії УНР вже брав участь у роботі Паризької мирної конференції.

6. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО), ф. 3696, оп. 1, спр. 351.

7. *Лотоцький О.* Сторінки минулого / О.Лотоцький. – Ч. 4: В Царгороді. – [Б. м.]: Вид-во УПЦ в США, 1966. – 175 с.

8. *Налисник Ю.* Перше посольство Української Держави в Болгарії (спогад з-перед 20-ти років) / Ю.Налисник // Дипломатія УНР та Української Держави в документах і спогадах сучасників: у 2 т. / Упоряд. і передм. І.М.Гнатишина, О.С.Кучерука; О.О.Мавріна. – К.: Укр. письменник, 2008. – Т. 1. – 369 с.

9. Історія української дипломатії: перші кроки на міжнародній арені (1917-1924 рр.): Документи і матеріали / МЗС України, Держ. комітет архівів України, Укр. наук.-дослід. ін-т архів. справи та документознавства; редкол.: Г.Грищенко (голова) та ін.; автор проекту і передмови І.Б.Матяш. – К.: Вид-во гуманіт. л-ри, 2010. – 592 с.

10. ЦДАВО, ф. 3696, оп. 2, спр. 308.

11. Прем'єр-міністр А.Стамболійський одночасно був і міністром закордонних справ.

12. ЦДАВО, ф. 3696, оп. 2, спр. 278.

13. ЦДАВО, ф. 3696, оп. 2, спр. 404.

**INCORPORATION OF ADMINISTRATION MODEL
OF LEFT BANK UKRAINE IN THE BUREAUCRATIC SYSTEM
OF THE RUSSIAN EMPIRE IN THE LATE 18th CENTURY***

The question of a social origin of a person who was trying to climb the state service career ladder was always pressing for the government of the Russian Empire. State posts at all times were a prerogative of the privileged social strata. For a long time government system and social structure of the Ukrainian lands differed from Russian ones. This caused certain peculiarities of joining of socially diverse Ukrainian service segment to the bureaucracy of the Russian Empire. The politics conducted by the Russian government in the Ukrainian lands at the end of the eighteenth – the beginning of the nineteenth centuries concerning the solution of civil officials' social origin problem differed from the measures taken in this sphere in many other regions of the Empire, particularly in originally Russian Governorates (Guberniyas). Almost up to the last quarter of the eighteenth century the majority of the administrative machine in the Ukrainian lands consisted of the descendants of Cossacks (in regiments, sotnias), burgess (in city institutions) and clergy. From the end of the eighteenth century the bureaucracy of the Russian Empire began to expand rapidly and often there were not enough people with corresponding education and who wanted to do state service (especially characteristic of bottom institutions). This problem could partly be solved by attracting representatives of Ukrainian service stratum to civil state service since they had comparatively high education level; wanted to get to the state service themselves (even on low positions); had bigger share of nobles, than in Russia, which gave the possibility at least to try to give noble tone to bureaucracy (Russian Government until Alexander II reform wouldn't leave the attempts, though unsuccessful, to keep nobility monopoly).

The society structure on the Ukrainian lands differed from Russian. In Ukraine there were nobility, Cossack starshyna (foremen), representatives of higher clergy, who referred to elite and had more rights. Nevertheless, peasants, burgess, merchants, lower clergy, regular Cossacks according to the old Lithuanian-Polish-Cossack legislation obtained certain rights and privileges, including for the state service. They could change their social status and even join the ranks of elite.

*Робота здійснена в рамках виконання фундаментального дослідження №0115U000677 «Історичний розвиток порубіжжя Північно-Східної України як засіб конструювання загальнонаціональної моделі історичної пам'яті».

Liquidating the rests of Ukrainian autonomy, Russian government for a certain time saved some old rules of the Ukrainians. Limiting the rights of peasants, burgess, merchants and clergy for state service, the government didn't apply such restrictions to Cossacks – the stratum which could be quite easily joined. Taking advantage of this, some people from lower social groups could get into state service [1, с. 82].

The process of Ukrainian officials' integration (in left-bank Ukrainian region) into the Russian Empire bureaucracy was followed by the division of Ukrainian (Cossack) military-civil government model into separate military and civil branches; active engaging of certain Ukrainian social groups into imperial civil service. People expressed desire to hold the positions in Russian state institutions since state service allowed them to secure their privileged status or attain it through the service. The government widely used the practice of awarding the Ukrainians with Russian ranks according to The Table of Ranks, which created the feeling of belonging to Russian Imperial bureaucracy [2, с. 342; 9-11]. But there were many people who gave preference to old Ukrainian ranks, considering that they supposed more privileges and liberties, than Russian ones (in the past it was exactly that way) [3, с. 313-326; 4, с. 299-305, 359-371, 399-400; 5, с. 299-306, 369-380, 410-418; 6, с. 310-317, 387-399, 429-445]. During the last quarter of the eighteenth century Russian government legislatively prohibited to use old Ukrainian ranks [12]. Final integration of Ukrainian service stratum with Imperial bureaucracy took place around the beginning of the nineteenth century.

1. *Дегтярьов С.І.* Цивільне чиновництво України у кінці ХVІІІ – першій половині ХІХ ст. / С.І.Дегтярьов. – Суми: ТОВ Друкарський дім «Папірус», 2014. – 472 с.

2. *Кривошея В.В.* Козацька еліта Гетьманщини / В.В.Кривошея. – К.: ІПіЕНД імені І.Ф. Кураса НАН України, 2008. – 452 с.

3. Месяцеслов с росписью чиновных особ в государстве, на лето от Рождества Христова 1791. – СПб.: При Императорской Академии Наук, б/г. – ХХ+380+VІІІ с.

4. Месяцеслов с росписью чиновных особ в государстве, на лето от Рождества Христова 1794. – СПб.: При Императорской Академии Наук, б/г. – ХХ+400 с.

5. Месяцеслов с росписью чиновных особ в государстве, на лето от Рождества Христова 1795. – СПб.: При Императорской Академии Наук, б/г. – ХХ+423 + ІХ с.

6. Месяцеслов с росписью чиновных особ в государстве, на лето от Рождества Христова 1796. – СПб.: При Императорской Академии Наук, б/г. – ХІV +464 с.

7. О ненаграждении впредь служивых Малороссийских людей прежними Войсковыми чинами // ПСЗ-І. – Т.ХХІІ. – №16117.

8. Центральний державний історичний архів України у м.Київ (далі – ЦДАУК), ф. 193, оп. 4, спр. 409, 5 арк.

9. ЦДАУК, ф. 193, оп. 4, спр. 439, 10 арк.

10. ЦДАУК, ф. 193, оп. 4, спр. 566, 4 арк.

11. ЦДАУК, ф. 193, оп. 4, спр. 696, 7 арк.

12. ЦДАУК, ф. 193, оп. 4, спр. 849, 4 арк.

СОЦІАЛЬНІ ЗАХОДИ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ЗАПОРІЗЬКОГО КРАЮ В 1917 р.

Неспроможність Центральної Ради в 1917 р. подолати продовольчу кризу і забезпечити благоустрій на місцях спонукала органи місцевого самоврядування до самостійного врегулювання соціально-економічних питань. Про це свідчать документи Державного архіву Запорізької області. Із самого початку свого заснування міські думи сприяли економічному і культурному піднесенню регіонів. Та в зазначений період функціональне навантаження для місцевого самоврядування змінилося. На перший план їх діяльності вийшли соціальні проблеми забезпечення населення міст продуктами харчування, боротьба з дорожнечею та масовим безробіттям; розміщення біженців; будівництво шпиталів тощо. Ситуація на Півдні України ускладнювалася ще значним зростанням цін на товари першої необхідності, пов'язаним із скороченням виробництва господарської продукції та значним підвищенням попиту на неї. На жовтень 1917 р. ціна 1 фунту хліба складала 17 коп., м'яса – 1 руб. 20 коп., сала – 3 руб., масла коров'ячого – 5 руб., олії – 1руб. 20 коп., сиру – 50 коп., цукру – 1 руб. 10 коп., мила – 2 руб. 50 коп., гасу – 31 коп. [1, арк. 36]. При цьому реальна місячна заробітна плата робітників металургійних заводів півдня країни за час війни знизилась на 11-43%. Так основна маса робітників Катеринославщини на осінь 1917 р. одержувала 3-4 руб. на день, або 75-100 руб. на місяць. Робітники найвищої кваліфікації мали заробітну плату до 15 руб. на день, або 375 руб. на місяць [2, с. 34].

Щодо благоустрою міст регіону то їх розвиток залежав від фінансових можливостей міської казни. Проте через війну каси більшості міст були пустими, адже основними статтями надходження коштів були податки, що сплачували приватні особи за оренду землі, виділеної під заводи, магазини, будинки, трактири та промислово-комерційну діяльність. Враховуючи час, вони були не високими. Щоб поповнити міські каси, наприклад, в Олександрівську було вирішено отримати кошти з оподаткування міського нерухомого майна, включаючи фабрики і заводи; оподаткування нерухомості, що належить залізницям; оподаткування установ трактирного промислу; податок з вантажів, що прибувають і відбувають з міста; податок з тих приміщень навчальних закладів, що не призначені для прямих цілей; підвищення такси на електроенергію, оподаткування плакатів і реклам; підвищення такси на воду [3, арк. 4]. Надходили кошти й від роботи міських ринків та комунальних магазинів. Важливим напрямком діяльності міських

дум був соціальний захист населення, особливо бідноти. Для боротьби з лихварями та приватними кредитними конторами у містах засновувалися ломбарди, які надавали населенню міст дешевий 18% речовий кредит [4, с. 122].

Оскільки до компетенції органів міської влади входили питання громадського життя та добробуту населення, то важливою його сферою була охорона здоров'я. У 1917 р. рівень розвитку охорони здоров'я в Україні був досить низьким та перебував у залежності від фінансових можливостей органів міського управління. Особливо питання охорони здоров'я загострилося у зв'язку із зростанням епідемічних захворювань. Так, Миколаївська та Олександрівська міські думи, намагаючись поліпшити санітарне становище міст, ухвалили у святкові, вихідні дні та в нічний час не закривати аптеки [5, арк. 5] та виділити з міського бюджету для боротьби з чумою та холерою додатково 26 125 руб. і встановити на водопроводі спеціальні пристрої для чищення води [6, арк. 44]. Крім цього додатково проводилося санітарне очищення міст, нагляд за станом питної води, обози вивозили сміття, а також читалися лекції для ознайомлення населення з сутністю хвороби та заходами захисту від неї [6, арк. 45]. При сприянні держави створювалися спеціальні протиепідемічні комісії, які отримували від держави фінансову підтримку на розширення мереж водогонів, каналізації, відкриття хімічних лабораторій, придбання медичного устаткування та ліків. Для покращення санітарного стану міські думи залучали органи Санітарного опікунства. За даними кошторису витрат на 1917 р., в Олександрівську планувалося виділити 20 000 руб. на створення лікарняно-будівельного фонду [7, арк. 134], а на медичні витрати – 386 664 руб. [7, арк. 150]. При цьому на утримання лікарів м. Олександрівська вдіялось від 1 700 до 2 100 руб.; фельдшерів та фельдшерів-акушерів від 480 до 2 220 руб. на рік, акушерів 600-700 руб. на рік. [7, арк. 250-254]. Всього медичних працівників в Олександрівську на 1917 р. було 23 особи. Складніше було з госпіталізацією, бо не вистачало лікувальних закладів. Хворих розміщували у великих будинках мешканців міста. Так, під лазарет був зайнятий будинок Якубовича, а лікувальний заклад доктора Г.Бера, по клопотанню міської управи, ще з 1915 р. слугував пологовим будинком для біженців. За оренду приміщення Бер отримував від міської казни 1 000 руб. на рік. У 1918 р. в цьому закладі була розміщена міська лікарня [8, арк. 1, 24].

До компетенції міських дум відносилось завідування справою народної освіти, на розвиток якої виділялися кошти з міського бюджету. За півроку гімназійного навчання 1917р. в м. Олександрівську потрібно було сплатити близько 35 руб., а таких грошей значна кількість мешканців міста не мала. Тому в міську управу надійшли прохання

про надання допомоги на сплату за навчання, про звільнення від оплати або надання права відстрочки. У грудні 1918 р. Опікунська рада затвердила звільнення бідних учнів від плати за навчання за 2-ге півріччя 1918 р. Всього в 1917 р. на утримання всіх навчальних закладів м. Олександрівська міською думою планувалося виділити 629 619 руб. [7, арк. 150] і сплатити всім стипендіатам Олександрівська стипендію в розмірі від 50 до 200 руб. [9, арк. 196, 242].

Займалися місцеві органи самоуправління і забезпеченням правопорядку, оскільки міліція знаходилась на їх утриманні. На засіданні міської думи м. Катеринослава у вересні 1917 р. було рекомендовано відділу громадської безпеки разом з міліцією посилити охорону міста [10, арк. 151]. В цей же час Міська дума Олександрівська виділила 303 тис. руб. на утримання 150 міліціонерів (до цього часу їх було 84 особи). При цьому місячний посадовий оклад для піших міліціонерів збільшувався з 75 до 100 руб., а кінних міліціонерів – із 100 до 120 руб. Начальник міліції отримував 400 руб. на місяць, його помічник – 300, секретар – 175, а розсильні – по 50 руб. [11, арк. 38, 83, 85].

Отже, діяльність органів місцевого самоврядування в період революційних подій 1917 р. була направлена на вирішення господарських, соціальних та культурних справ, що вказує на їх доцільність та необхідність існування.

1. Державний архів Запорізької області (далі – ДАЗО), ф. Р-2030, оп. 2, спр. 194
Справочные цены на промышленные и хозяйственные товары, 53 арк.

2. *Гриценко А.П.* Робітничий клас України у Жовтневій революції (березень 1917 – січень 1918 рр.). / А.П.Гриценко. – К.: Наукова думка, 1975. – 238 с.

3. ДАЗО, ф. Р-2030, оп. 2, спр. 186 Ведомость однодневной переписи населения г. Александровска и доклад заведующего оценочно-статистическим отделом об источниках дохода, 22 арк.

4. *Плаксій Т.М.* Міське самоврядування Середньої Наддніпрянщини в другій половині XIX – початку XX ст. Дис...канд. істор. наук.: спец. 07.00.01 / Т.М.Плаксій. – Запоріжжя, 2002. – 193 с.

5. ДАЗО, ф. Р-2030, оп. 2, спр. 63 Об аптеках и аптекарских магазинах относительно установления ночных дежурств аптек, 59 арк.

6. ДАЗО, ф. Р-2030, оп. 2, спр. 247 Переписка о применении мер против эпидемии сыпного тифа, об отводе помещений под заразные бараки, 162 арк.

7. ДАЗО, ф. 56, оп. 1, спр. 354 Смета доходов и расходов уездного земства на 1917 г., 165 арк.

8. ДАЗО, ф. Р-2030, оп. 2, спр. 14 Доклад городской управы о дальнейшем пользовании лечебницей доктора Бера, 37 арк.

9. ДАЗО, ф. Р-2030, оп. 2, спр. 568 Об освобождении учениц женской гимназии от платы за право учения, 279 арк.

10. Державний архів Дніпропетровської області, ф. 469, оп. 1, спр. 1 Журнал Екатеринославской городской думы, 377 арк.

11. ДАЗО, ф. Р-2030, оп. 2, спр. 75 По расформированию членов полиции и реорганизации Александровской городской милиции, 722 арк.

**СИСТЕМА ТРУДОВИХ РЕЗЕРВІВ У ВІДБУДОВЧИЙ ПЕРІОД:
МАТЕРІАЛЬНО-ПОБУТОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ І ДОЗВІЛЛЯ УЧНІВ
(1943-1950 рр.)***

Актуальність дослідження зумовлена:

- зацікавленням у вивченні особливостей функціонування системи освіти (професійно-технічної, зокрема) у минулому, викликаним перманентним процесом реформування цієї галузі у незалежній Україні;

- нинішнім загостренням уваги до питань соціальної та молодіжної політики держави у надзвичайних умовах війни та відбудови через сучасне протистояння на Східній Україні.

Зазначена тема залишається малодослідженою і значною мірою потребує наукової розробки на основі узагальнення та критичного переосмислення джерел.

Мета дослідження – проаналізувати стан матеріально-побутового забезпечення і особливості дозвілля учнів навчальних закладів системи державних трудових резервів (ДТР) у 1943-1950 рр.

За нестатків і повоєнного голоду норми державного харчового і матеріально-побутового забезпечення у закладах системи ДТР сприймалися як переконливо достатні та приваблювали молодь до трудових резервів.

Встановленим нормам фактичне забезпечення їжею, одягом і взуттям, зазвичай, не відповідало через проблеми їх централізованого постачання, неналежну якість та розкрадання персоналом установ.

Більшість учнівського контингенту впродовж навчання мешкала у гуртожитках, проживання в яких часто характеризувалося незадовільними умовами і, водночас, казарменим режимом.

Умови перебування у закладах трудрезервів залежали від типу навчальної установи, її спеціалізації та географічного розташування, а також від рівня компетенції адміністрації та ставлення з боку базового підприємства. Матеріально неблагополучні заклади значну частину свого учнівського контингенту втрачали через втечі мобілізованої молоді.

* Робота виконана в рамках проекту «Історія, яка нас об'єднує», організованого за ініціативи Львівської обласної державної адміністрації та Львівської обласної ради.

Практичні заняття у школах та училищах системи ДТР переважали над теоретичними, а навчальний процес інтегрувався з виконанням виробничих завдань. Система державних трудових резервів не тільки проводила професійну підготовку молоді, а й займалася її безоплатною експлуатацією.

У закладах підтримувався мілітарний дух за допомогою уніформи, суворого розпорядку дня, жорстких вимог субординації з адміністративно-педагогічним персоналом, організації пересування і прийому їжі за армійським зразком тощо.

Учні-«*трудорезервники*» ставали об'єктом інтенсивного ідеологічного виховання не тільки через обов'язкові програмні та додаткові гурткові політзаняття і діяльність комсомолу, а й організоване дозвілля.

Цікаве дозвілля у закладах зазначеної структури допомагало залучити молодь і утримати її, а також сприяло культурному вихованню і соціалізації майбутніх робітників відповідно до запитів тоталітарної держави.

Художня самодіяльність і туристично-спортивні заходи трудових резервів використовувались для агітаційно-пропагандистської роботи серед населення. Фізкультурно-спортивні і мілітарні секції та гуртки спрямовувалися на посилену військову підготовку молоді.

Неформальне проведення вільного часу часто поєднувалося з порушеннями внутрішнього розпорядку і набувало як соціально-адекватних форм («*відсталі сільські вечорниці*», відвідування церкви), так і суспільно-небезпечних (пияцтво, бійки, злочинність).

Отже, переважаючим фактором, що впливав на повсякденне життя учнів у закладах трудових резервів, була тотальна залежність учнів від держави, яка намагалася максимально контролювати процес інкорпорації молоді до робітничої верстви. Трансформація традиційних суспільно-культурних цінностей та моделей поведінки мобілізованих відбувалася під дією урбанізованого оточення з його як прогресивними, так і дегративно-девіантними проявами.

**РОЗВИТОК БОРОШНОМЕЛЬНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ
НА ПІВНІЧНО-СХІДНИХ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ
У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVII – НА ПОЧАТКУ XIX ст.***

З давніх часів населення на території України займалося землеробством. Цьому сприяли кліматичні умови, родючий чорнозем. Академік В.Зуєв, побувавши на Слобідській Україні в 1780-1782 рр., писав: *«Земля дуже родюча, і її більш усього обробляють, так що куди не поїдеш, усюди вона вкрита хлібним колосом, баштанами або садами, і кожний з мешканців у городах є і обиватель, і орач, і купець, і садівничий...»* [1, с.176].

Складовою частиною землеробського господарства на Сумщині було млинарство. Потрібно зазначити, що борошномельне виробництво поділялося на хатне виробництво, що базувалося на ручних жорнах, і млинарсько-промислове. Досвід будування млинів на Слобожанщину принесли наддніпрянські козаки. Млини будувалися одні з перших серед господарських споруд. Вони поділялись на вітряні і водяні. Водяні млини з'явилися раніше, ніж вітряні, і з'явилися в Україні у другій половині XVII ст. Потім почали будувати вітряки. Млини обслуговувалися мірошниками та мельниками. Вони ремонтували млини, регулювали кількість води, що витікає на млинове колесо, слідкували за наповненістю ставка. За свою роботу мірошник брав маленьку дерев'яну мірочку борошна з кожного мішка млива – мірчук [4, с.98].

Спочатку невеликі обсяги виробництва сприяли тому, що з таких млинів борошно йшло не на ринок, а для задоволення власних потреб селян. Лише власники млинів мали в своєму розпорядженні чимало борошна, яке продавали на сільських і міських базарах [2, с.124].

Млини у селах в основному були дерев'яні. Це були двозрубні будівлі, вкриті соломою чи гонтою. В одній частині розташовувався механізм, а в іншій – лави, піч, для відпочинку. Про таку споруду дозволяє скласти певне уявлення характеристика млина Полуботка в слободі Михайлівці Сумського полку. Млин був *«о 16 поставах (постав – пара жорен) да при том же на 6 поставах толчеи, в которых по 5 и по 6 ступ»* [3, с.80].

Робота водяного млина залежала від швидкості течії, яка впливала на рух колеса, що наполовину занурювалося у воду. Підвищити продуктивність механізму вдалося завдяки створенню верхнього колеса на яке вода спрямовувалася зверху. Таке водяне колесо крутило не тільки жорна, але й ступи, що товкли просо на пшоно, сім'я на олію.

*Робота здійснена в рамках виконання фундаментального дослідження №0115U000677 «Історичний розвиток порубіжжя Північно-Східної України як засіб конструювання загальнонаціональної моделі історичної пам'яті».

Мали водяні млини і недоліки. Вони могли працювати лише в певну пору року. На морозі, коли вода замерзала, млини переставали працювати. В цей час люди використовували вітряки. Цьому сприяли сильні осінні та зимові вітри. Енергія вітру перетворювалась в механічну енергію, що дозволяло ефективно працювати млину.

У часи заселення Сум по рр. Псел, Сумка, Мала Сумка і Олешня було поставлено 10 млинів [3, с.80]. Млинарський промисел інтенсивно розвивався. З'явилися державні млини, збудовані за державний кошт; конфісковані або куплені у приватних осіб. Так, в описі Недригайлова 1700 р. говориться, що на р. Сула діяла *«государева оброчная мельница, а на той мельнице 2 амбара и в тех амбарах 4 камня, а за амбарами 2 толчеи, в одной 5 толчей, и в другой 5 же ..., а между амбаров 6 колес»* [3, с.80]. Цікавими є відомості про те, що у 1781 р. в с. Гринівка Конотопського повіту *«на потоці»* стояли млини підданих Києво-Печерської лаври А.Кишки, О.Мовчана, П.Луценка, П.Мельника, виборного козака К.Шостопала і священника Вардаховича.

Наприкінці XVIII ст. в Охтирському повіті діяло 112 водяних млинів і 2 вітряки, в Недригайлівському – відповідно 94 і 20, у Білопільському – 83 і 62. У Лебединському та Сумському повітах діяло 89 і 135 водяних млинів. У 1785 р. у Глинському повіті працювало 242 водяних і 245 вітряних млинів, у Роменському повіті – відповідно 203 і 130 [1, с.180].

Власниками млинів були старшини, поміщики, заможні козаки, міщани і селяни, монастирі. Знаходились вони переважно в містечках і селах. Деякі поміщики володіли двома і більше млинами. На цих млинах працювали кріпосні селяни, відбуваючи панщину. Із числа кріпаків були і мірошники. Набувши спеціальності, вони відбували тут постійну панщину. В той час, коли продукція з млинів, які належали селянам йшла на задоволення власних господарських потреб, продукція поміщицьких млинів – йшла на ринок.

Технічна модернізація внесла певні зміни у розвиток борошномельної промисловості. Наприкінці 40-х рр. XIX ст. в Україні з'являються парові млини, продукція яких майже виключно йшла на продаж. Подібні млини з'явилися, наприклад, у сс. Клинци та Ропськ Кролевецького повіту Чернігівської губернії [2, с.124].

Донині збереглося дуже мало будівель млинів досліджуваного періоду. А ті, які вціліли, стали пам'ятками історії української культури, розвитку промислової техніки.

1. Сумщина в історії України: Навчальний посібник. – Суми: Видавництво «МакДен», 2005. – 496 с.

2. Яременко М.Ф. Нарис історії Сумщини. Початок XIX ст. – 1861 р. / М.Ф.Яременко. – Суми: Обласна друкарня, видавництво «Козацький вал», 2000. – 176 с.

3. *Корогод Б.Л.* Нарис історії Сумщини. Вип.2. Від середини XVII ст. до кінця XVIII ст. / Б.Л.Корогод, Г.І.Корогод. – Суми: СОД, видавництво «Козацький вал», 2000. – 154 с.

4. *Литвинчук Н.* Історія розвитку промислів та ремесел Сумщини XVII – поч. XXI ст. Матеріали до української етнології /етнологія/випуск 6(X)2007 / Н.Литвинчук. – [Електронний ресур]. – Режим доступу: <http://mue.etnolog.org.ua/zmist/2007/96.pdf>.

ЛАПЧЕНКО А.С.

СЕЛЯНСЬКІ ПРОМИСЛИ З ОБРОБКИ МІНЕРАЛЬНИХ РЕЧОВИН НА ХАРКІВЩИНІ В РОКИ НЕПУ

Промисли з обробки мінеральних речовин становили важливий напрямок господарської діяльності селянського населення. Серед селянських промислів з обробки мінеральної сировини на Харківщині виділялися гончарний, цегельний, черепичний, ковальський і слюсарний промисли.

Актуальність дослідження промислів сільського населення з обробки мінеральних речовин на Харківщині в роки непу пояснюється такими чинниками. По-перше, нерівномірним висвітленням у наукових дослідженнях розвитку промислів по відношенню до землеробства, оскільки без вивчення, наприклад, особливостей розвитку ковальського промислу (виготовлення зрядь праці) важко досліджувати фактори впливу на розвиток землеробства. По-друге, що стосується регіонального аспекту, то селянські промисли Харківщини згадуються лише у загальному контексті. Це в свою чергу призводить до необгрунтованих висновків. Крім того, спостерігається певна нерівномірність у вивченні виробництва міста й села. Останньому приділяється значно менше уваги, при тому, що сільське населення складало основу суспільства й виробляло переважну частку суспільного продукту.

Питома вага селян, які займалися промислами з обробки мінеральної сировини на Харківщині в роки непу, становили близько 21% загальної чисельності місцевих селян, що займалися промислами [1, с. 354-377]. Одним з головних у цій галузі був гончарний промисел. Розглядаючи динаміку його розвитку, необхідно відзначити, що гончарний посуд у побуті населення повсюдно займав важливе значення. За масштабністю і чисельністю зайнятих осіб в гончарному промислі Харківщина поступалася лише Полтавщині і Чернігівщині. Виготовленням керамічних виробів (глечики, миски, кухлі, чайники, свистунці, люльки для паління та інше) займалися більше 1000 селян-гончарів, що становило близько 5% керамістів від їх загальної кількості по країні [2, с. 181]. Основною сировиною гончарного

промислу, що визначала його динаміку та географію, а також асортимент і якість самих виробів, були багаті поклади високоякісної гончарної глини. В основному поклади глини були зосереджені по Сіверському Дінцю та його притоках. А отже розповсюджений цей промисел був досить нерівномірно. Ще важливим важелем в розвитку гончарного промислу були заходи держави щодо стимулювання даного промислу. Географія гончарного промислу була сконцентрована у Валківському районі, Ізюмському й Охтирському округах. Але незмінним лідером, як і в попередні часи, залишається Нова Водолага. Там нараховувалося, за переписом 1926 р., 348 гончарів (близько 35% від загальної кількості на Харківщині) [1, с. 384].

З гончарним промислом тісно перепліталися промисли з виготовлення цегли й черепиці, так як вони також залежали від покладів глини. Географія цих промислів завжди лишалася дуже широкою. Але існували і великі центри цих промислів: с. Білка Охтирської округи, с. Савинці і Барвенкове Ізюмської округи. На початку 1920-х рр. в цих селах близько 550 селян займалися виробництвом будівельної кераміки.

В селянському середовищі певного розвитку набули промисли, пов'язані з видобутком і переробкою крейди, виготовлення алебастру і вапна. Географія цих промислів в основному була сконцентрована у Вовчанському, Куп'янському, Ізюмському та Зміївському районах. Видобуток солі та її обробка також були предметом селянських промислів. Виділялася Ізюмська округа. Хоча в цілому за масштабами розвитку видобувно-обробних промислів Харківщина значно відставала від сусідніх регіонів.

Металообробними промислами було зайнято близько 9% від усього населення, яке займалося промислами [3, с. 23]. У свою чергу, основну питому вагу мав ковальський промисел. Майже в кожному селі був свій коваль, який виготовляв і ремонтував в сільському господарстві металеві вироби. Ковальський промисел був поширений по всій території Харківщини.

Таким чином, селянські промисли з обробки мінеральних речовин в роки непу на Харківщині характеризувалися численністю й різноманітністю. Селяни постійно вдосконалювали свої навички і майстерність, та орієнтувалися на потреби населення. Усе це гарантувало існування широкого ринку збуту товарів.

1. Всесоюзная перепись населения 1926 г. – Том 29: Украинская Социалистическая Советская Республика. Правобережный подрайон. Левобережный подрайон. – Отдел 2. Занятия. – М.: ЦСУ Союза ССР, 1930. – 522 с.

2. Труды Центрального статистического управления / СССР. – 1928. –Т. 33, вып. 2: Мелкая и кустарно-ремесленная промышленность СССР в 1925 г. – 399 с.

3. Вісник кустарно-промислової кредит кооперації України. – Харків, 1928. – №5 – 47 с.

КНИГИ РЕЄСТРАЦІЇ АКТИВ ЦИВІЛЬНОГО СТАНУ ЯК ДЖЕРЕЛО ГЕНЕАЛОГІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Першим реєстром актів цивільного стану були метричні книги церков. Практика проведення генеалогічних досліджень свідчить, що саме вони є одним з найбільш цінних та достовірних джерел з генеалогії усіх станів. Їх інформаційний потенціал дає можливість досліджувати родоводи усіх верств українського суспільства з XVII ст. до 20-х (а на території Західної України до 40-х) років XX ст. Потім реєстрацією актів цивільного стану почали здійснювати державні установи.

У перші місяці існування Радянської держави було видано декілька декретів, присвяченим питанням реєстрації актів цивільного стану. Було проголошено, що *«акти цивільного стану реєструються винятково цивільною владою»*, тому метричні книги всіх віросповідань за всі роки із духовних консисторій, духовних управлінь, міських управ потрібно було передати в губернські (обласні) відділи записів актів цивільного стану, а метричні книги з міських та сільських храмів всіх віросповідань передавалися місцевим (міським та волосним) органам ЗАГС [1].

Зразок заповнення книг запису народжень, шлюбів та смертей був встановлений декретом від 18 грудня 1917 р. [2]. У книзі записів народження фіксувалося: день, місяць, рік народження, стать, ім'я та прізвище дитини, ім'я, по-батькові, прізвище та рід заняття батьків, їх постійне місце проживання. У книзі записів шлюбів зазначалося: дата укладення шлюбу, прізвище, ім'я, по-батькові та заняття нареченого та нареченої, їх вік, прізвище після шлюбу, адреса постійного проживання. При запису смертей зазначалися: дата смерті, стать, ім'я, прізвище та чим займався померлий, причина смерті, місто поховання. У книзі записів безвісно відсутніх передбачалася фіксація імені, по-батькові, прізвища, роду занять відсутнього, останнього місця проживання [3].

У 1918 р. було ухвалено перший радянський *«Кодекс законів про акти цивільного стану, шлюбному, сімейному та опікунському праву»* [4], згідно з яким місцеві відділи ЗАГС повинні були вести наступні книги: записи про народження, записи про смерть, записи шлюбів, вперше запроваджувалися записи розлучень, заяв про походження зачатих дітей, записи про осіб, безвісно відсутніх, записів осіб, що змінили прізвище та ім'я та алфавіт до неї. Текстологічний аналіз книг реєстрації актів цивільного стану,

що велися до і після прийняття «Кодексу» 1918 р. показав, що книги реєстрації після 1918 р. містять більше генеалогічної інформації. Так, у книгу записів про народження потрібно було подавати відомості про місце народження дитини, вік батьків, відомості про те, яким за ліком є новонароджений у своїх батьків. Значні зміни були внесені в книги записів про смерть. Потрібно було зафіксувати місце смерті людини, рік, місяць та число народження померлого, сімейний стан, ім'я, прізвище та місце проживання особи, яка зробила заяву про смерть, прізвище, ім'я та місце проживання лікаря, який видав свідоцтво про смерть та номер свідоцтва. До книги записів про шлюб було додано рік, місяць та число народження нареченого та нареченої, їх сімейний стан до шлюбу.

У книзі записів розлучень записували: місяць і число постанови про розірвання шлюбу, назву суду, що виніс постанову, і номер постанови, імена, прізвища та рід занять тих, хто розлучається, їх місце проживання, вік, сімейний стан до розірваного шлюбу, число дітей, які народилися в цьому шлюбі, прізвища, які мають бажання носити розлучені.

Книга записів заяв по походження позашлюбних дітей фіксувала місяць і число заяви, ім'я, прізвище, рід занять та місце проживання заявниці, час зачаття, ім'я, прізвище та місце проживання батька.

У книгу запису осіб, які змінили прізвище, записували місяць та число запису, ім'я, прізвище та рід занятій особи, що змінює прізвище, його місце проживання, дату та місце народження, сімейний стан, імена та вік дітей до 14 років, нове прізвище або ім'я, згоду чоловіка чи дружини носити нове прізвище.

Нині більшість книг реєстрації цивільних актів зберігається в архівах РАЦС. Останнім часом, у зв'язку з закінченням 75-річного терміну зберігання, до державних архівів почали надходити на збереження книги реєстрації цивільних станів з 1917 по 1930-ті рр.

Отже, в ході текстологічного аналізу книг реєстрації цивільних актів було з'ясовано, що вони є універсальними генеалогічними джерелами, адже саме в них реєстрували головні події в житті людини: народження, шлюб, смерть та їх інформаційний потенціал дає можливість дослідити родинні зв'язки усіх прошарків українського суспільства.

1. Собрание узаконений и распоряжений рабочего и крестьянского правительства (далі – Собрание узаконений и распоряжений). – 1917. – № 62. – Ст. 685.

2. Собрание узаконений и распоряжений. – 1917. – № 11. – Ст. 160.

3. Собрание узаконений и распоряжений. – 1918. – № 56. – Ст. 624.

4. Собрание узаконений и распоряжений. – 1918. – № 76-77. – Ст. 818.

ПЕТРО МОГИЛА В УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІЇ

Цього року, як відомо, виповнюється 400 років Києво-Могилянській академії – фактично найстарішому вищому навчальному закладу України. Її створення та розвиток припали на той час, коли в українському політичному, церковному та культурно-духовному середовищі зростала ціла плеяда відомих діячів. Серед них, безперечно, особливе місце зайняв Петро Могила (1596-1647 рр.). Він був одним з п'яти синів молдавського господаря Симеона Могили, чий рід перебував у кровнородинних зв'язках з польською аристократією. Протягом всього свого існування династія Могили доповнювала ці зв'язки політичними і господарськими. Початкову освіту П.Могила отримав у Львівській братській школі, потім продовжив навчання у Польщі (Академія в Замості), Нідерландах та Парижі. Вільно володів грецькою мовою та латиною, швидко опанував богословську науку. Служив у гетьмана С.Жолкевського, згодом у Я.К.Ходкевича, а також займався господарськими справами у своїх маєтках. Брав він участь і у військових справах, зокрема в обороні Хотина. Здібності молодого П.Могили були настільки різнобічними і припали до душі короля Сигізмунда III, що той рекомендував його на молдавський трон. Однак місцева знать відмовилася прийняти пропольського володаря. Тоді Петро Могила вирішив зробити кар'єру священика. 1627 р. у 31-річному віці він стає архімандритом Печерської лаври, а через п'ять років – митрополитом Київським. З цього часу Петро Могила стає однією з ключових фігур українського громадського, церковного і політичного життя.

Політичні погляди П.Могили лежали, насамперед, у площині теоретичного вирішення співвідношення інституцій держави і суспільства, які він не відокремлював одне від одного. Держава, на думку П.Могили, виникає з необхідності забезпечення природних потреб людей жити в мирі та злагоді на основі загальних норм. Тому держава – це така суспільна інституція, яка покликана створювати закони, на їх основі організовувати господарське, політичне, культурне і побутове життя країни. Держава також має дбати про безпеку громадян, піклуватися про навчання та виховання. Однак вона буде це робити лише в тому випадку, коли твердо спиратиметься на підтримку суспільства, своїх громадян. Тому П.Могила вбачав прямий зв'язок сили і величі держави з організованістю і єдністю народу.

Займаючи найвищий церковний сан у Київській митрополії, П.Могила не міг уникнути питання про взаємовідносини церковної та світської влади. На його думку, «статус священника» є вищим від королівської світської влади, оскільки лише церква володіє «душами людськими». Розкриваючи ідею верховенства православної церкви, український мислитель і церковний діяч зазначав, що хоча королівська влада і є важливою, ще важливішою є влада священницька, тому що вона від Бога. Найкращий правитель – це той сильний православний цар, який відданий православ'ю, вірі в Бога, від нього отримав владу і йому підзвітний. Таким чином, ціну духовного життя людей П.Могила бачив незрівнянно вищою від їх тілесного, матеріального життя. Разом з тим, його позиція на співвідношення двох форм влади (земної, королівської та Божої, духовної) була непослідовною. Звертаючи свій погляд до православної Московської держави, відомий полеміст обмежився лише тим, що радив цареві бути лояльним до православ'я, спілкуватися і звертати увагу на поради мудрих духовних наставників. Таким чином, фактично П.Могила відвів церкві роль радника, а не судді у духовних і світських справах. Варто зважити на те, що погляди П.Могили на зазначену вище проблему в цілому відповідали стану речей того часу. Ще з часів Київської Русі митрополити мали такий статус, про який говорив український мислитель [1, с. 111].

Видатних успіхів досяг Петро Могила у реформуванні православної церкви. За волею долі він виявився в Україні саме тоді, коли вирішувалась доля православ'я, а з ним і перспективи українського народу. Блискучий інтелектуал та церковний діяч, П.Могила своєчасно зрозумів тісний зв'язок модернізації освіти з реформуванням церкви. Не без підстав він вважав, що тільки реформована православна церква, забезпечена і представлена освіченими пастирями та богословами, здатна гідно конкурувати з католицизмом і вирішальним чином впливати на тогочасне українське суспільство. Скориставшись відносно спокійним становищем у країні після 1632 р., П.Могила починає конче необхідні реформи. Разом з групою освічених богословів він систематизував православні догми і обряди та підготував до друку перший православний Катехізис. Об'єднавши створену в 1615 р. Київську братську школу із школою, що діяла у Печерському монастирі, Петро Могила заклав підвалини Києво-Братської колегії, яка згодом стане одним з найпрестижніших навчальних закладів слов'янського світу – Києво-Могилянською академією. Цікаво, що навчання в цій православній школі перейняло передовий досвід єзуїтських колегій. Особливу увагу в колегії звертали на вивчення класичних дисциплін,

особливо латинської та польської мови. Грецькій мові, яка раніше була популярною у братських школах, вже не надавалося такого значення. Програма школи, заснованої Петром Могилою, орієнтувала на зближення традицій православ'я та католицького Заходу. Створивши Могилянську колегію і ввівши в ній найпереводіші на той час зразки навчання і виховання, П.Могила фактично подолав рівень братських шкіл і окреслив українському люду нові релігійні, освітні та культурні перспективи. За думкою І.Крип'якевича, відомого історика, Петро Могила не вів відкритої боротьби з братствами, але подолав їх вплив тим, що витворив освічене духовенство, яке взяло провід у церкві в свої руки. Так була усунена анархія в церковно-національному житті, той небезпечний стан, коли кожне братство само вирішувало різні релігійні чи організаційні питання. Могилянська церква усувала усі спірні чи сумнівні питання і натомість давала готові канонічні вирішення [2, с. 34-35].

Заклавши ключові духовно-світоглядні, ідеологічні та організаційні підвалини Києво-Могилянської академії, Петро Могила одночасно і створив усі необхідні підстави для швидкого зростання цього навчального закладу. Йому вдалося вибудувати заклад європейського рівня, в якому вивчалися науки, властиві університетам – література, світова історія, філософія, поетика, риторика та інші. Поряд з грецькою мовою вивчалась латина, а це відкривало шлях до інтелектуального спілкування з західним світом та його здобутками. Таким чином, академія поступово стала органічною частиною європейської освіти та освітніх закладів, будучи водночас передовою освітньою установою Східної Європи. Навчатися в ній стало престижною справою, про що свідчить величезна когорта її випускників – майбутніх відомих людей як в Україні, так і за її межами. Через 12 років після смерті Петра Могили, в 1659 р. цей навчальний заклад отримав офіційний статус на Великому Варшавському сеймі за присутності польського короля Яна Казимира. В подальшому у грудні 1670 р. права академії були підтверджені підписами короля Михала Корибути Вишневецького і гетьмана Михайла Ханенка і врешті царською грамотою Петра I від 26 вересня 1701 р. Ще за Петра Могили в академії працювали видатні інтелектуали того часу – І.Гізель, С.Косів, С.Почаський та інші. Ця традиція збереглася і надалі, і це також заслуга Петра Могили.

1. Муляр В.І. Політологія: навч. посібник / В.І.Муляр. – 4-те вид., перероб. і доп. – Житомир: ЖДГУ, 2014. – 336 с.

2. Феномен Петра Могили. Біографія. Діяльність. Позиція / В.Климов, А.Колодний, А.Жуковський та ін.; Інститут філософії НАН України; Відп. ред. В.Климов. – Київ: Дніпро, 1996. – 270 с.

РУКОПИСНІ НАРОДНІ ХРОНІКИ РУСИНІВ ПІВДЕННОЇ УГОРЩИНИ

З середини і до кінця XVIII ст. в рамках оголошеної Марією-Терезією колонізації Південної Угорщини із північно-східних регіонів Угорщини в комітат Бач-Бодрог, у казенні поселення Керестур (сьогодні Руський Керестур) і Коцур переселилося 1500-2000 русинів греко-католицької віри. Наприкінці XVIII ст. їх там вже було приблизно 3500, а в середині XIX ст. у комітатах Бачка і Срем – 8500 осіб. У XIX ст. відбулося ще дві хвилі переселень русинів з північно-східних регіонів Угорщини і частково з Галичини. За першим переписом населення у Королівстві сербів, хорватів і словенців 1921 р. у країні налічувалося 20382 русинів [1].

Від самого переселення на південь Угорщини греко-католицькі русини у сс. Керестур і Коцур були віддалені від русинів північно-східних регіонів Угорщини і досить замкнені для впливів від інших національних і релігійних спільнот у безпосередньому сусідстві. Правда, до кінця 70-х рр. XVIII ст. ще існували певні зв'язки з Мукачівською єпархією, звідки до русинів прибували священники та надходили найнеобхідніші церковні й інші книги, але з 1777 р., коли вони (русини) як конститутивний елемент стали частиною новозаснованої греко-католицької Крижевацької єпархії з осідком у м. Крижевця (Хорватія), ще більше слабнули їхні офіційні контакти і зв'язки з русинами історичного Закарпаття.

До розпаду Австро-Угорської монархії русини Південної Угорщини жили майже виключно по селах і займалися рільництвом. Спочатку єдиним об'єднуючим чинником для них була греко-католицька церква і конфесіональна школа. Богослужіння церковнослов'янською мовою і спілкування в рамках парафій рідною руською мовою і школа, в якій навчання здійснювалося рідною мовою, хоча до кінця XIX ст. у вжитку були переважно книги церковнослов'янською мовою, сприяли збереженню національної ідентичності тамтешніх русинів.

Протягом XIX ст. русини Південної Угорщини через брак друкованої книжки розгорнули досить широку діяльність на ниві переписування й укладання різноманітних рукописних книжок/збірників парацерковної літератури: духовних пісень, апокрифів, християнських легенд тощо. Дуже часто до таких збірників включали і народні хроніки русинів Керестура і Коцура, які відіграли дуже важливу роль не тільки у збереженні колективної історичної пам'яті цієї невеликої русинської громади, але й розвитку і збереженні її релігійної і національної ідентичності.

Традицію писання народних хронік русини принесли з собою із Закарпаття, але глибоке коріння цієї традиції сягає часів Київської Русі. Всі версії цих хронік (а фактично кожний рукопис дещо відрізняється від іншого) розпочинаються з року початку переселення русинів з північно-східних регіонів Угорщини до Керестура (1745 р.) і Коцура (1763 р.). У хроніках подаються точні дані про різноманітні події і це, на нашу думку, свідчить про те, що їх почали писати вже наприкінці XVIII ст. Правда, у народній традиції можуть довго зберігатися певні події, які глибоко врзалися у народну пам'ять, але звичайно точні дані про них відносно швидко переплутуються і забуваються. А якщо у хроніках точно записані і дані про ці події, то це вже свідчить про те, що хтось їх пильно з року в рік записував.

Усі народні хроніки, які до сьогодні надруковані або зберігаються в оригіналі, і які ми мали в руках (*de visu*), написані народною говіркою русинів Південної Угорщини з церковнослов'янським письмом або дивною сумішшю церковнослов'янського і кириличного письма, крім однієї, що на початку XX ст. була написана руською мовою, але латинським письмом і мадярським правописом.

Народна мова хронік свідчить, що їх писали звичайні люди – селяни і ремісники. Русинські священники Крижевацької єпархії на той час не тільки офіційно, але навіть й у приватних листах спілкувалися найчастіше латиною, а у другій половині XIX ст. ще й хорватською. Проте і тут є деякі винятки: греко-католицький парох у Коцурі (1871-1877) Павло Вукіч, хорват за походженням, залишив рукописну хроніку Коцурської парафії русинською говіркою з домішками церковнослов'янської мови [2]. Якщо б ці хроніки писали вчителі, то напевно б в їхній мові було набагато більше церковнослов'янств і карпато-русинств, бо так тоді писали вчителі, які працювали у русинських конфесійних школах (до кінця XIX ст.).

Усі народні хроніки, як вказувалося вище, розпочинають розповідь з дати поселення русинів у Керестурі або Коцурі і лише одна з керестурських хронік, за зразком середньовічних хронік, у заголовку зазначає, що починає розповідь від створення світу, хоча насправді з 1746 р.: «1747 року, кед Керестур населел» [3, с. 529], тобто з часу заселення русинами Керестура. Здається, що самі переселенці вважали цю подію «новим створенням світу».

В народних хроніках найважливіші події згадуються майже телеграфічно: «1746. Кетъ почали сельць»; «1747. Керестур насельель»; «Контракт достали у Керестуре»; «1772. Кетъ почали церкву правиць»; «1813. Кетъ вода велька була»; «1836. Кетъ колера перша була»; «1848. Кетъ ше зорвала буна у Мадярскей»; «1878. Нашъ царъ Босну отняль» [5, с. 5-7]. Цікаво,

що в народних хроніках інколи деякі важливі або незвичайні події в селі заслуговують більше уваги і простору, ніж визначні історичні події, наприклад: «1861. Кетъ бирова вицагли за власи Гудака на вельку ноц, а вецка позаверали 37 хлапцохъ до Зомбора» [6].

Відомий українських етнограф і фольклорист Володимир Гнатюк у 1897 р. три з половиною місяців перебував у дослідницькій експедиції серед русинів Керестура і Коцура. Він згадував, що у Керестурі йому говорили про наявність у селі великої керестурської хроніки, але тоді він не зміг її знайти. Цікаво, що вчений не знайшов жодного примірника короткої хроніки села, які часто знаходились у рукописних збірниках парацерковної літератури, яких, за його словами, було у селі багато. Чи справді була тоді в селі і якась велика хроніка, з'ясувати тепер неможливо. Всі збережені версії хроніки Керестура свідчать про те, що вони мають спільне початкове джерело. Наше порівняння 9 версій хронік Керестура показує, що вони всі до початку 80-х років XIX ст. майже не відрізнялися. З того часу автори/переписувачі, які її включали до своїх рукописних збірників, продовжували записувати тогочасні події, часто навіть дані зі свого сімейного життя: час одруження, народження дитини, смерті близьких, купівля нерухомості тощо [7].

До 1918 р. народні хроніки були єдиними писаними історіографічними творами русинів Південної Угорщини. Винятком серед них була згадана вище авторська хроніка Коцура П.Вукіча, але вона зберігалася в архіві греко-католицької парафії у Коцурі, а частково була опублікована на початку 1920-х рр. [8]. Тоді ж було опубліковано і народну хроніку Коцура Йоана Москаля [9], народну хроніку Керестура [10] і частини рукописної хроніки Керестурської парафії Гавриїла Костельника [11-15].

У народних хроніках записувалися найважливіші події у селах, починаючи від переселення русинів на південь Угорщини, а далі згадуються різні події: час будівництва церкви або школи, природні стихії (посухи, повені) тощо. Наприклад, згадується, що через велику посуху і спустошені пасовиська люди свою худобу гнали навіть до старого краю – на Закарпаття, щоб її таким чином врятувати від голодної смерті. У хроніках згадуються переселення русинів з Керестура і Коцура в інші населені пункти комітатів Бачка і Срем, великі епідемії чуми, які забрали багато жертв. Одним словом, в хроніках записане все варте народної пам'яті, щоб передати його у спадок майбутнім поколінням, щоб не тільки вони пам'ятали всі недолі своїх предків, але й їхні «славні діла», щоб вони їм були надійним дороговказом для майбутнього і запорукою, що їхня церква, рідна мова і єдність народу можуть перебороти всяке лихо.

Таким чином, народні рукописні хроніки русинів Південної Угорщини, які до розпаду Австро-Угорщини не мали жодного видання своєю руською говіркою, відіграли важливу роль у збереженні пам'яті про самих себе і своє минуле. Писані народною говіркою, вони були дуже популярними серед звичайних людей і тому часто знаходили своє місце у рукописних збірниках парацерковної літератури, а іноді були написані в окремих малих рукописних книжечках. Рукописні народні хроніки є важливими пам'ятниками писемності й одночасно джерелом для вивчення історії мови русинів Південної Угорщини/Югославії/Сербії, оскільки на відміну від рукописних збірників парацерковної літератури, які були сумішшю церковнослов'янської і народної говірки, писалися народною мовою з невеликими домішками церковнослов'янської мови.

-
1. *Рамач Я.* Руснаци у Южней Угорскей (1745-1918) / Я.Рамач; Войводянска Академия наукох и уметносцох. – Нови Сад: Каћ – Лазарус, 2007. – 526 с.
 2. *Вукич П.* Хисторія фары коцурскей / П.Вукич // *Цан М.М.* Церква и школа у Коцуре. – Нови Сад, 1996. – С. 75-114.
 3. *Рамач Я.* Спомин вични керестурски або Спомин од створеня швета / Я.Рамач // Шветлосц. – Нови Сад, 1988. – Ч. 2. – С. 527-550.
 4. Мабуть автор/перепісувач знав вже і про другу епідемію, яка була 1848 р., а можливо і про третю епідемію чуми в Керестурі 1873 р.
 5. *Гнатюк В.* Керестурська хроніка / В.Гнатюк // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. – Львів, 1903. – Т. 53. – Кн. 3. – С. 5-9.
 6. «1861. Коли війта Гудака витягнули за волосся (з будинку сільської адміністрації – приміт. авт.) на Великдень, а після того 37 мужчин відправили до вязниці у м. Сомбор (осідок Бачського комітату – приміт. авт.)».
 7. *Рамач Я.* Рукописни хроніки Руского Керестура з 18. и 19. вика. Лингвокультурное пространство современной Европы через призму малых и больших языков / Я.Рамач // *Humaniora: Slavica Tartuensia.* – Тарту, 2011. – Ч. IX. – С. 222-230.
 8. *Вукич П.* Зос кроники Коцура / П.Вукич // Руски календар 1923. – Руски Керестур, 1923. – С. 70-77.
 9. *Москаль Й.* Народна кроника / Й.Москаль // Руски календар 1923. – Руски Керестур, 1923. – С. 82-83.
 10. Спомин вични керестурски // Руски календар 1922. – Руски Керестур, 1922. – С. 92-95.
 11. *Костельник Г.* Церква у Керестуре / Г.Костельник // Руски календар 1926. – Руски Керестур, 1925. – С. 31-36.
 12. *Костельник Г.* Значене Керестура / Г.Костельник // Руски календар 1925. – Руски Керестур, 1925. – С. 58-72.
 13. *Костельник Г.* Петро и Янко Кочаї / Г.Костельник // Руски календар 1924. – Руски Керестур, 1924. – С. 59-64.
 14. *Костельник Г.* Природни и газдовски живот Руснацох у Бачкей и Сриме / Г.Костельник // Руски календар 1924. – Руски Керестур, 1924. – С. 64-74.
 15. *Костельник Г.* Школа у Керестуре / Г.Костельник // Руски календар 1926. – Руски Керестур, 1925. – С. 38-42.

**НАРОДОВСЬКІ ПЕРІОДИЧНІ ВИДАННЯ ГАЛИЧИНИ
60-х рр. ХІХ ст. ЯК ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ НАЦІОНАЛЬНО-
КУЛЬТУРНОГО РУХУ УКРАЇНЦІВ КРАЮ**

У 60-х рр. ХІХ ст. галицька молодь захопилася ідеєю національно-культурного відродження і гуртувалася при «Громаді» та організації «Молода Русь». Найбільш активні її представники – Федір Заревич, Володимир Шашкевич (син Маркіяна Шашкевича) і Ксенофонт Климкович, які створили своерідну другу «Руську трійцю», поставили перед собою непросте завдання: видавати літературний журнал та пропагувати на його сторінках українську мову, писемність, єдність всього українського народу [6, с. 199]. З цього приводу у першому числі «Вечорниць», що побачили світ 1 лютого 1862 р., читаємо: *«Ми загадали видавати письмо для образованья руського народного язика в письменності, котра повинна яко найближчача бути живому народному слову. Об'єм нашого письма – невеличкий, предмет его – легкая словесність, сили наші – слабенькі, початок трудний, а все таки віруєм кріпко, що за постійною працею доконаємо нашу задачу совершенно»* [5, с. 2]. Виконуючи задекларовану програму, часопис публікував науково-популярні та полемічні статті мовознавчого і літературознавчого змісту, де автори відстоювали право писати *«живою народною мовою»*. У великій редакційній статті *«Народ і словесність»*, у публіцистичних працях К.Климковича *«Гадки ученого о руськой словесности»*, *«Збиранья збитков устной словесности»* порушувалася проблема формування нової літературної мови, запозичення здобутків українських письменників з Наддніпрянщини у цій сфері, шанобливого ставлення до народної словесності, записування та вивчення фольклору. Намагаючись познайомити читача з найкращими здобутками української літератури на сторінках «Вечорниць», опублікували поеми Т.Шевченка, поезії та прозу Ю.Федьковича, повісті П.Куліща, оповідання Марка Вовчка, байки Л.Глібова тощо. Часопис не лише один з перших в Галичині надрукував твори Т.Шевченка, але й умістив чимало статей про життєвий шлях Великого Кобзаря та значення його творчості. Проте через брак коштів вдалося випустити у світ лише 17 чисел «Вечорниць». У редакційній статті *«Слово для земляків»* 15 червня 1863 р. видавці журналу констатували факт, що чисто літературний часопис не міг заручитися масовою підтримкою читача, однак заявили про бажання далі продовжувати розпочату справу. Молоді патріоти, які об'єдналися навколо першого народовського часопису краю, зазначили: *«Кожда неудача є і повинна бути для нас лишень заохотою до нової ораничної праці, до консеквентного перепровадження розпочатого діла»* [7, с. 140].

Це були не просто слова, а глибоке переконання молодих народовців у необхідності продовжувати розпочату справу. Як результат 15 жовтня 1863 р. побачив світ новий, тепер уже, літературно-політичний вісник *«Мета»* за редакції К.Климовича. Епіграфом до перших п'яти номерів журналу стали слова Т.Шевченка: *«В своїй хаті – своя правда, і сила, і воля»*. Зі вступної статті К.Климовича у першому числі вісника стає зрозумілим, що він і надалі продовжуватиме справу, розпочату у *«Вечорницях»*, однак часопис не буде триматися осторонь політики. З цього приводу редактор зазначив: *«Задачею “Мети” буде взятись до страсної праці около відтискання зь народних елементів всего, що тільки причинитися може образованій верстві руського народу до освоєння собі правдивої ідеї народності і до її практичного розвою, не спутаного оковами чужинського погляду»* [2, с. 5].

Виконанню поставлених завдань відповідав цікавий та різноплановий зміст часопису, матеріали якого містилися у п'яти розділах. У перших двох, як раніше у *«Вечорницях»*, публікували поезію та прозу відомих літераторів Галичини, Буковини та Наддніпрянщини, в третьому розділі – статті національно-політичного характеру, у четвертому під рубрикою *«Дописи»* – цікаві повідомлення про українське життя у Наддніпрянщині; п'ятий містив матеріали літературно-критичного й етнографічного змісту, огляд україномовної та зарубіжної преси [6, с. 239].

Через хворобу головного редактора 1864 р. вийшло лише одне (5) число *«Мети»*. У лютому 1865 р. видання журналу відновилося, але він виходив уже як політичний часопис і неофіційний орган українських народовців, де друкувалися гострі політичні, історичні, літературні, театральні статті та численні повідомлення з Галичини, Відня, Наддніпрянської України. 19 грудня 1865 р. журнал перестав виходити у світ через неабиякі перешкоди політичних опонентів. Всього впродовж 1863-1865 рр. було опубліковано 18 номерів періодичного видання, що відстоювало погляди народовців та неабияку увагу приділяло національно-культурному руху українців краю.

Оскільки *«Мета»* на початку 1865 р. стала політичним журналом, то народовці цього ж року започаткували новий науково-літературний часопис *«Нива»*, головним редактором якого став К.Горбаль. У вступному слові до читача редакція познайомила передплатників з завданнями та структурою періодичного видання: *«“Ниву” назвали ми науково-літературною часописею, бо вже давно пора наше слово перенести в незнане смуд досі поле наукове, до чого заохочує нас заложене руських катедр на львівськїм університеті, тим і будем ми подавати наукові річі, як ось в сім «Наука о фінансах» на доказь, що наша мова сама по собі здібна до науки і гідь ламатися Московциною. Нива буде поміщати: 1. Повісті, оповідання, народні поезії й перекази; 2. Розвідки з історії, географії, етнографії та інших*

галузей знань (природничих наук); 3. Бібліографію й критику літературних і наукових праць; 4. Артикули й афоризми педагогічного обсягу» [8, с. 2]. Загалом видавці журналу дотримувалися накресленої програми, але назвати його науковим, незважаючи на повідомлення науково-популярного характеру, вміщені на його сторінках, складно. Скоріше *«Нива»* можна розцінювати як літературне видання. Проте через фінансові причини та брак досвіду у виданні літературного часопису 20 липня 1865 р. *«Нива»* перестала виходити у світ.

Заслуговує уваги також літературний тижневик *«Русалка»*, який розпочала видавати народовська студентська громада у Львові, після того, як перестав існувати журнал *«Мета»*. Головним редактором часопису, який виходив у світ з 1 січня до 2 квітня 1866 р., був В.Шашкевич. Насправді ж ініціатором його видання став відомий громадський діяч і письменник з Наддніпрянщини О.Кониський. Про це він повідомляв наприкінці 1865 р. в одному з листів до Ю.Федьковича. Зрештою на сторінках *«Русалки»* надруковано чи не найбільше його поезій, оповідань, драму *«Було та загуло»*, літературознавчу працю *«Критичний огляд української (руської) драматичної літератури»* під різними псевдонімами [6, с. 257; 4]. Нетривалий час видання часопису, на думку дослідника української преси А.Животка, був зумовлений тим, що головний редактор *«зanedбав часопис»* [1, с. 98].

Таким чином, у 1862-1866 рр. молоді народовці, що об'єднувалися при громадах та інших подібних товариствах, були причетні до видання літературних, літературно-наукових та літературно-політичних журналів: *«Вечорниці»*, *«Мета»*, *«Нива»*, *«Русалка»*. Їхня цінність для дослідження національно-культурного руху полягає в тому, що одні з найважливіших його чинників, а саме розвиток української мови, літератури, публіцистики, наукових знань, театрального руху, освітніх процесів впродовж зазначеного часового проміжку, стали об'єктом неабиякої уваги журналістів. Сучасні дослідники, використовуючи їх, можуть прослідкувати, не лише за розвитком національно-культурних процесів у Галичині в першій половині 60-х рр. XIX ст., але й за тяглістю видання молодими народовцями періодичних видань.

-
1. Животко А. Історія української преси / А.Животко. – Мюнхен, 1989-1990. – 334 с.
 3. Климкович К. Передне слово / К.Климкович // *Мета*. – 1863. – Ч. 1 (вересень). – С. 5.
 4. Маруся К. Критичний огляд української (руської) драматичної літератури / К.Маруся // *Русалка*. – 1866. – 7 лютого (Ч. 6).
 5. Передне слово // *Вечорниці*. – 1862. – 1 лютого (Ч. 1).
 6. Романюк М. Українські часописи Львова (1848-1939) / М.Романюк, М.Галушко. – Т. 1. – Львів: Світ, 2001. – 744 с.
 7. Слово до Земляків // *Вечорниці*. – 1863. – 15 червня (Ч. 17). – С. 140.
 8. Слово редакції // *Нива*. – 1865. – 10 січня (Ч.1). – С. 1-2.

ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО ГУРТКА ІМЕНІ ДРАГОМАНОВА В БОЛГАРІЇ

Після смерті видатного українського вченого і політика Михайла Петровича Драгоманова (1841-1895) в Україні та за її межами почали утворюватися культурно-освітні гуртки імені Драгоманова. З'явилися вони і в Болгарії, де великий українець провів останні роки свого життя. Про це свідчить додаток (від 25 липня 1921 р.) до доповіді голови місцевого культурно-просвітнього гуртка про «*Становище Українського Студентства в Болгарії*» [1, с. 66].

В українській історіографії є роботи з історії громадських організацій української міжвоєнної еміграції в Болгарії [2-3], в яких згадується культурно-освітній гурток у Софії. Так, В.Власенко звернув увагу на те, що у 1921-1922 рр. в Болгарії з ініціативи підполковника В.Филоновича було засновано низку українських громад, в тому числі і культурно-освітній гурток у Софії. Йдеться про гурток імені М.Драгоманова. У 1924 р., як повідомляла болгарська преса, керівництво гуртка заарештували, але за браком доказів усіх відпустили. Українські емігранти неодноразово робили спроби легалізувати Український гурток з аматорською музичною групою на фабриці Балабанова у с. Кочериново (область Кюстенділ) [3, с.80]. Справа в тому, що керівництво фабрики заборонило на своїй території будь-яку політичну діяльність. Відомий болгарський поет Нікола Вапцаров відчув це на собі. Ще юнаком, працюючи на фабриці, він спробував зайнятися політичною діяльністю. Це стало причиною його звільнення з підприємства.

Нещодавно нами виявлено низку документів не тільки про існування, але й активну діяльність Українського гуртка на фабриці Балабанова. У фонді проф. М.Паращука в Центральному державному архіві в Софії зберігається екземпляр поеми Т.Шевченка «*Невольник*» (видання Наукового Товариства ім. Шевченка, Львів, 1921) з печаткою «*Український гурток імені Драгоманова в Болгарії*» та дарчим написом: «*Дарунок п[ана] Військового Міністра УНР. Ген[ерала] Сальського – Українському гурт[ку] на Балабан[ова] 1927 рік*» [4, л. 1].

В середині 1920-х рр. у Софії утворився Комітет із будівництва пам'ятника на могилі М.Драгоманова. У травні 1927 р. під час відкриття тимчасового пам'ятника великому українцю тогочасний його голова В.Филонович підкреслив: «...сам гурток збирав гроші на ту-ж ціль шляхом постановки де-кількох вистав, з яких чистий прибуток записувався на фонд будови пам'ятника. В

конечному підрахункові збірка в Болгарії випала так: Укр. колонія на тартаку Балабанова в с. Кочериново – 5.000 б[олгарських] л[евів], на копальні Перник 1.106 б.л. (в обидвох колоніях були в більшості члени гуртка ім. М.Драгоманова) [5, с. 50].

У 1928 р. в паризькому тижневику «Тризуб» повідомлялося про постановку п'єси М.Кропивницького «Невольник» аматорською трупною українських емігрантів з тартака (лісопильні) Балабанова на користь постраждалих від землетрусу в Болгарії. Про успіх вистави писала болгарська й македонська преса [3, с. 80-81].

Вищенаведені факти підтверджують наявність на фабриці Балабанова українців, які у складі 600 білоемігрантів попали на фабрику у 1921 р. Російські емігранти створили симфонічний і духовий оркестри, струнний ансамбль, клуб і бібліотеку. Засновник і директор музею «Іван Т. Балабанов» Методі Панайотов у 2012 р. видав книгу «Ние, деца та от Балабановата фабрика. Историјата на книжно-мукавената фабрика в Бараково», 2013 р. – книгу «Рилската железница и Балабановата фабрика». У цих мемуарно-документальних виданнях М.Панайотов пише і про білоемігрантів, їхнє перебування на фабриці, подає списки щойно прибулих емігрантів. Серед них – музиканти, робітники [6, с. 27-33], інваліди [6, с. 310].

Список перших 150 прибулих емігрантів можна вважати найбільш інформативним. У ньому вказані прізвище, ім'я й по-батькові, місце народження, сімейний стан, професія емігранта. Завдяки цьому нам вдалося виокремити уродженців України. Всього – 58 осіб. Місце народження 55 достеменно відомо. Не встановлено прізвище, ім'я й по-батькові 3 осіб, проте відомо, що 1 з них походив з Києва. Нижче подаємо цей список. Серед них є і члени гуртка імені М.Драгоманова – С.Степура, І.Гайдим, Г.Огієнко (за свідченням В.Власенка). Приналежність до гуртка окремих осіб з цього списку уточнюється.

Список

уродженців України, які у 1921 р. прибули на фабрику Балабанова в с. Кочериново в Болгарії у складі групи білоемігрантів

1. Дмитрій Емельянович Алтуник, Харьков, Украина
2. Федор Яковлевич Могилевич, Харьков, Украина
3. Виктор Александрович Белый, Евпатория, Украина
4. Николай Иванович Нейман, Киев, Украина
5. Павел Дмитриевич Коновалов, Киев, Украина
6. Иван Ильич Коротюков, с. Акимовка, Крым, Украина
7. Василий Александрович Ващакин, Николаев, Украина
8. Михаил Михайлович Туткевич, с. Свободное, Екатеринославская

губ., Украина

9. Дмитрий Федорович Черкасов, с. Успенское, Екатеринославская губ., Украина
10. Виктор Алексеевич Некмодов, с. Еривань, Черниговская губ., Украина
11. Константин Васильевич Александров, Феодосия, Крым, Украина
12. Афанасий Исаевич Виноградский, с. Маринское, Екатеринославская губ., Украина
13. Дмитрий Петрович Синькаржевский, Умань, Украина
14. Федор Семенович Шумейко, м. Батурино, Черниговская губ., Украина
15. Александр Петрович Беленков, Киев, Украина
16. Семен Аркадеевич Степура, Херсон, Украина
17. Иван Яковлевич Печур, Екатеринослав, Украина
18. Михаил Георгиевич Руденко, г. Бахмут, Екатеринославская губ., Украина
19. Иван Спиридонович Гайдим, с. Кусталово, Полтавская губ., Украина
20. Вячеслав Петрович Беленков, Киев, Украина
21. Ефим Иванович Феденко, с. Нецаха, Харьковская губ., Украина
22. Гаврило Семенович Огиенко, роден с. Ладиш, Полтавская губ., Украина
23. Михаил Петрович Дикий, Киев, Украина
24. Дмитрий Прокофьевич Лутков, Екатеринослав, Украина
25. Павел Константинович Боголюбов, Симферополь, Крым, Украина
26. Николай Антонович Карпов, г. Ахтырка, Харьковская губ., Украина
27. [нерозбірливо] Александрович Оршацкий, Екатеринослав, Украина
28. [нерозбірливо] Иванович Никольский, Лубни, Полтавская губ., Украина
29. [Леонид] Сергеевич Бойко, Полтава, Украина
30. Григорий Илларионович Шевяков, г. Кировоград, Херсонская губ., Украина
31. Антон Иванович Рудик, роден г. Бахмут, Екатеринославская губ., Украина
32. Георгий Ефимович Кондрашев, Одесса, Украина
33. Михаил Изотович Шишкин, Одесса, Украина
34. Иван Яковлевич Гаврилов, м. Борисполь, Полтавская губ., Украина
35. Карп Миронович Байрат, г. Пирятин, Полтавская губ., Украина
36. Федор Васильевич Идзиковский, Херсон, Украина

37. Владимир Карлович Гейман, Мариуполь, Екатеринославская губ., Украина
38. Александр Петрович Поляков, Одесса, Украина
39. Павел Григорьевич Цикалов, г. Валки, Харьковская губ., Украина
40. Михаил Петрович Аполлоник, с. Верхнее, Екатеринославская губ., Украина
41. Михаил Антонович Колесник, г. Нижин, Черниговская губ., Украина
42. Георгий Иванович [...], г. Бахмуд, Екатеринославская губ., Украина
43. Александр Иванович Дубина, Екатеринослав, Украина
44. Александр Иванович Фесенко, Полтава, Украина
45. Иван Филипович Черненко, с. Клещинци, Полтавская губ., Украина
46. Яков Федорович Шпиталенко, Полтава, Украина
47. Николай Александрович Резниченко, Киев, Украина
48. Иван Федорович Рапута, Суми, Украина
49. Николай Николаевич Базилевич, Каменец-Подольский, Подольская губ., Украина
50. Михаил Иванович Четиркин, Севастополь, Крым, Украина
51. Леонид Евгеньевич Томашевский, с. Кропивня, Киевская губ., Украина
52. Тихон Степанович Новиков, Одесса, Украина
53. Моисей Иванович Шопаренко, с. Дмитровка, Черниговская губ., Украина
54. Александр Михайлович Виницкий, [с.Б.О...], Херсонская губ., Украина
55. Михаил Антонович Антонов, Киев, Украина

1. Якімова А. Українці в Болгарії: філософія історичного буття / Антоніна Якімова. – Софія, 2011. – 103 с.

2. Павленко В. Українсько-болгарські взаємини 1918-1939 рр. / Вікторія Павленко; Ін-т історії України НАН України. – К., 1995. – 224 с.

3. Власенко В. Українська громада у Болгарії міжвоєнного періоду (за матеріалами паризького тижневика «Тризуб») // Матеріали Шостої та Сьомої міжнародних наукових конференцій «Драгоманівські студії». – Софія: Бетапринт – Петрови и Сие, 2013. – С. 77-93.

4. Централен държавен архив на Република България, ф. 1717К Професор Михайло И.Паращук, оп. 1, а. е. 424 Т. Шевченко. Невольник.

5. Филонович В. До історії будови пам'ятника на могилі М. Драгоманова в Софії / Василь Филонович // Гуртуймося. – Прага, 1933. – №X. – С. 46-52.

6. Панайотов М. Рилската железница и Балабановата фабрика / Методи Панайотов. – Дупница, 2013. – 321 с.

**РЕАЛІЗАЦІЯ КОМУНІКАТИВНИХ СТРАТЕГІЙ
В УКРАЇНСЬКІЙ ПЕРЕДВИБОРЧІЙ РЕКЛАМІ**

У роботі розглядається реалізація комунікативних стратегій (КС) в українському політичному дискурсі. Мета статті полягає у характеристиці КС, що застосовуються в українській передвиборчій рекламі. Основні завдання дослідження: 1) запропонувати модель класифікації КС у передвиборчих кампаніях; 2) визначити якою мірою в кампанії представлена кожна з комунікативних стратегій та проаналізувати їхній персуазивний потенціал. Об'єктом дослідження виступає персуазивний потенціал передвиборчої реклами, а предметом – комунікативні стратегії як засіб його реалізації. Матеріал дослідження налічує 120 роликів, використаних у передвиборчій кампанії 2012 р. (ОО «Батьківщина» – 22, КПУ – 19, Партія регіонів – 15, «Україна – Вперед» – 14, Зелена планета – 9, Радикальна партія – 9, Удар – 9, СПУ – 7, Наша Україна – 6, ВО «Свобода» – 2, незалежні кандидати за мажоритарною системою – 8).

Загальна інтенція мовця зумовлює вибір комунікативної стратегії її реалізації [1, с. 131]. Переважно прагматична спрямованість досліджень комунікації призвела до того, що поняття комунікативних стратегій і комунікативних тактик часто використовуються в наукових роботах, але в сучасній лінгвістиці наразі немає їхнього єдиного визначення і єдиної класифікації [2, с. 62; 3, с. 14; 1, с. 131]. Ми визначаємо комунікативну стратегію як загальний задум мовця (індивіда чи групи) для досягнення поставленої мети шляхом персуазивного впливу на адресата (індивіда чи групу) [2, с. 17], що реалізується за допомогою комунікативних тактик, конкретних засобів здійснення інтенційно-стратегічної програми комунікації [4, с. 209].

Перша класифікація КС була запропонована голандським мовознавцем ван Дейком [2] у 1983 р. Вона передбачала розрізнення контекстуальних і текстових макростратегій, а також виділення когнітивних, контекстуальних, мовленнєвих, синтаксичних, семантичних, текстових стратегій та стратегій розуміння. Згадана класифікація лягла в основу подальших загальних класифікацій О.С.Іссерс [5], І.А.Стернина [6], а також класифікацій КС у межах політичного дискурсу Ж.В.Зігманн [7], О.Л.Міхальнової [8], О.О.Чорної [9], Ю.В.Кривобока [10]. Наші

попередні дослідження сербського, російського й українського передвиборчого матеріалу [13, с. 75] показали, що для аналізу політичних слоганів найбільше підходить класифікація Ю.В.Кривобока, у той час як для політичних відеороликів найбільш доцільною є дещо змінена і доповнена класифікація О.А.Семенюка [12, с. 202-204; 13, с. 200].

Отже, застосування КС в українських передвиборчих роликах ми досліджуємо виходячи з наступної класифікації:

1) Стратегія *«гра на зниження»* – комунікативна стратегія спрямована на суперника, що здійснюється за допомогою тактики аналізу *«мінус»*, тактики безособового звинувачення, тактики викриття, тактики образи. Спільною ознакою перелічених тактик є намагання мовця дискредитувати опонента;

2) Стратегія *«гра на підвищення»* – комунікативна стратегія, що використовується мовцем з метою підвищення власного авторитету завдяки використанню таких тактик як: тактика аналізу *«плюс»*, *«тактика самопрезентації»*, тактика відведення критики, тактика самовиправдання;

3) Стратегія театральності – комунікативна стратегія, в основі якої лежить тлумачення політичної ситуації як драми. Дана стратегія здійснюється шляхом тактики підбурювання, тактики кооперації, тактики інформування, тактики обіцянки та тактики провокації;

4) Стратегія зіставлення – комунікативна стратегія, мета якої полягає у паралельному застосуванні тактик гри на зниження, з метою дискредитації опонента і тактик гри на підвищення, з метою підвищення власного авторитету рекламованого політичного суб'єкта. При використанні даної стратегії в рекламі перед адресатом одночасно постають переваги запропонованої йому політичної опції і недоліки опонента.

Нами було проаналізоване застосування комунікативних стратегій у передвиборчих роликах. Передвиборчі ролики – ефективний інструмент передвиборчої кампанії [14, с. 5], вид комерційної політичної реклами, мета якого донести до найширшого кола глядачів інформацію про політичний суб'єкт (партію чи кандидата) у короткій та креативній формі [15, с. 70], привернути увагу виборця, зацікавити його і спонукати до дії на користь рекламованого політичного суб'єкта [16, с. 159].

Під час передвиборчої кампанії 2012 р. в Україні автори політичних роликів найчастіше застосовували комунікативну стратегію театральності, яка була використана у кожному третьому ролику. У лідерських роликах (з елементами документальних

знімків та класичних) шляхом стратегії театральності презентуються програми партій у формі, яка має спонукати глядачів до голосування, у той час як ролики міні-фільми, ролики-ілюстрації і ролики-анімації через стратегію театральності намагаються підказати глядачам, за кого голосувати.

Стратегія *«Гра на підвищення»* здійснюється у роликах, у яких представники партій розповідають про свої досягнення, представляють свої позитивні сторони, позиціонують себе як захисники інтересів певної соціальної групи, у роликах, у яких *«звичайні»* люди розповідають про позитивні зміни в їхньому житті, які відбулися завдяки владі, у роликах, у яких відомі особи (спортсмени, письменники, священники тощо) вихваляють певних кандидатів або партії.

Стратегія зіставлення заснована на порівнянні політичного суб'єкта з опонентами. Нею користувалися представники опозиції, щоб дискредитувати владу (передусім ОО *«Батьківщина»*) або представників влади й інших опозиційних партій одночасно (у роликах партії *«Удар»* дана партія була представлена як єдиний достойний варіант, ролики КПУ засновані на критиці всіх інших ідеологій, а ролики партії *«Україна – вперед»* і деяких незалежних кандидатів рекламований політичний суб'єкт представляє свої позитивні сторони на фоні критики інших кандидатів та партій), а також представники влади, щоб дискредитувати опозиційних кандидатів (наприклад, у роликах *«Партії регіонів»* спочатку гостро критикуються представники колишньої помаранчевої коаліції, а потім представляються досягнення, результати влади ПР).

Стратегія *«гра на зниження»* була використана різними партіями для дискредитації опонентів в очах народу, дещо рідше для звернення до опонентів (наприклад, у роликах Радикальної партії). Деякі дослідники виокремлюють дискредитацію як самостійну комунікативну стратегію [17; 18], але ми розглядаємо її у рамках стратегії *«гра на зниження»* як одну з тактик зниження авторитету опонента. Іноді критика опонентів була спрямована як критика не з уст представників партії, а всього народу (наприклад: *«Народ України не може дозволити політичним банкрутам повернутися до влади!»*) у роликах Партії регіонів), що мало надати даним твердженням об'єктивності та масовості. У рекламних роликах Радикальної партії та Партії регіонів неодноразово була використана відкрита (експліцитна) вербальна агресія, у той час як інші партії використовували в основному імпліцитні засоби вираження агресії.

Аналіз матеріалу передвиборчої кампанії 2012 р. показав, що найбільш поширеною була комунікативна стратегія театральності, за якою послідували стратегія «гра на підвищення», стратегія зіставлення і «гра на зниження». У більшості роликів присутні елементи кількох стратегій одночасно, але одна з них є домінуючою.

1. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики: підручник / Ф.С.Бацевич. – К.: ВЦ «Академія», 2004. –344 с.

2. Dijk T.A. van. Strategies of Discourse Comprehension / T.A. van Dijk, W.Kihtsch. – New York: Academic Press, Inc., 1983. – 389 p.

3. Милетић М. Комунікационе стратегије – покушај теоријске концептуализације / М.Милетић // Комунікације, медији, култура. Годишњак Факултета за културу и медије 3/2011. – Београд: Универзитет примењених наука Мегатренд, 2011. – С. 13-31.

4. Селіванова О.О. Основи теорії мовної комунікації / О.О.Селіванова. – Черкаси: Видавництво Чабаненко Ю.А., 2011. – 350 с.

5. Иссерс О.С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи / Оксана Сергеевна Иссерс. – 5-е изд. – М.: Флинта: Наука, 2011. – 224 с.

6. Стернин И.А. Введение в речевое воздействие / Иосиф Абрамович Стернин. – Воронеж, 2001. – 252 с.

7. Зигманн Ж.В. Структура современного политического дискурса: речевые жанры и речевые стратегии: дис. ... канд. филолог. наук: 10.02.01 / Зигманн Жанна Вадимовна. – М., 2003. – 239 с.

8. Михалева О.Л. Политический дискурс: Специфика манипулятивного воздействия / О.Л.Михалева. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. – 256 с.

9. Чорна О.О. Формування образу політичного лідера засобами комунікативних стратегій. // Лінгвістичні студії. Збірник наукових праць. – Вип. 25. – Донецьк: ДонНуб. – 2012. – С. 97-104.

10. Кривобок Ю.В. Основні комунікативні стратегії у політичній рекламі (на прикладі політичних слоганів 2003-2012 рр.) / Ю.В.Кривобок // Гілея. – 2012. – Вип. 66. – С. 637-641.

11. Семенюк О.А. Основи теорії мовної комунікації. Навчальний посібник / О.А.Семенюк. – К.: ІнЮре, 2009. – 276 с.

12. Семенюк О.А. Основи теорії мовної комунікації / О.А.Семенюк, В.Ю.Парашук – Київ: ВЦ «Академія», 2010. – 237 С.

13. Васиљевић Д. Дискурс политичке рекламе у српском, руском и украјинском језику: рукопис мастер рада: 27.09.2013 / Д.Васиљевић. – Београд: Филолошки факултет, 2013. – 146 с.

14. Lelic D. Izborna kampanja – trivijalizacija politike i ravnodušnost biraca / D.Lelic // Politicke analize 11/2012. – Zagreb: Fakultet politickih znanosti Sveucilista u Zagrebu, 2012. str. 3-9.

15. Валић Недељковић Д. ... А које су поруке политичке партије слале бирачима? / Д.Валић Недељковић, Д.Пралица // Кога су медији изабрали... А шта су партије нудиле? – Едичија: медијска сфера, књига 6. – Нови Сад: Новосадска новинарска школа. 2012.

16. Славујевић З. Политички маркетинг / З.Славујевић. – Београд: Факултет политичких наука. 1999. – 238 с.

17. Иссерс О.С. Паша-«Мерседес», или речева стратегия дискредитации / О.С.Иссерс // Вестник Омского университета. – 1997. – № 2(4). – С. 51-54.

18. Иссерс О.С. «Посмотрите на кого он похож!» (К вопросу о речевых тактиках дискредитации) / О.С.Иссерс // Вестник Омского университета. – 1997. – Вип. 3. – С. 81-84.

СПЕЦИФІКА ВПЛИВУ СТОЛИЧНОГО МІСТА НА СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ТА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ЕЛІТИ

Свого часу чимало українських та закордонних дослідників відзначало безумовну (за деякими твердженнями – вирішальну) роль міста у державотворчих процесах. У історичній літературі також досить повно висвітлені різні аспекти українського державотворення, дещо в меншій мірі – елітотворення [1-4]. У низці праць окремих підрозділ присвячено особливій ролі давньоруського міста у державотворенні та формуванні специфічної міської еліти: служителів культу, купецтва, лихварів, очільників ремісничих цехів, представників культури, медицини та ін. [5; 6]. Міською елітою, безумовно, була і правляча військово-політична верхівка – княжа резиденція була осередком одночасно і регіональної, і суто міської влади, а дружина поряд із стратегічними завданнями у масштабах країни виконувала також важливі локальні функції по обороні міста і дотриманні у ньому громадського порядку.

Але у наявній на сьогодні історіографії практично не зустрічається ретроспективно-аналітичних досліджень вирішальної ролі у творенні національної політичної еліти міста столичного. Столиця держави – це міське поселення особливого типу, в якому наявні унікальні риси: тут зосереджена не просто еліта, тобто вища за інших соціальна група, наділена владними, контрольними та регулятивними повноваженнями, а еліта загальнодержавна, вище політичне, військове, економічне та релігійне керівництво країни.

Тут формується державна зовнішня і внутрішня політика, ідеологія, норми права, звідси надходять нормативні документи, які визначають фіскальну політику, загальнонаціональні принципи співжиття. Політична еліта держави рекрутує до столиці кадровий резерв, сюди тягнуться кращі інтелектуали, тут вирує дипломатичне життя, остаточно вирішуються конфліктні внутрішньополітичні ситуації і проходить зміна влади – легальна або внаслідок соціальних потрясінь.

Зрештою, політична еліта свідомо перетворює столицю на осередок кращих національних надбань у освіті, культурі, мистецтві, архітектурі; адже столичне місто – це флагман і взірець для всієї держави та, по можливості, інших країн. Таким був Київ часів послідовної реалізації Володимиром, Ярославом, Іларіоном та Володимиром Мономахом т.зв. «Київської ідеї», феномену, добре вивченому у літературі. Схожі проекти у різний час було здійснено

політичними елітами в інших столицях – Афінах, Римі, Єрусалимі, Константинополі, Кіото, Москві та ін., в результаті чого ці міста стають ключовими точками розвитку світової історії та цивілізації.

Політична еліта держави вважає столицю віддзеркаленням самої своєї внутрішньої сутності. Кожен державний лідер намагається не тільки заручитися підтримкою столичних мешканців, але і підтримувати свою легітимність протягом правління, за літописним виразом, «*благочинними діями*»: зведенням визначних споруд, храмів, відкриттям лікарень і бібліотек, благодійністю і меценатством.

Столичне місто є осередком вироблення політичних рішень, а отже, місцем, де сконцентровані як інтелектуальні дорадчі штаби, сформовані з високих професіоналів (т.зв. «*ближній круг*» очільника держави та вищої політичної ієрархії), так і легітимні органи влади: давньоруські князь, боярська дума і віче; середньовічні монарх і прообрази парламентів; гетьман і старшина часів Модерну; парламент, президент і уряд новітнього періоду.

Древній Київ з самого початку історії української державності став могутнім центром елітотворення і залишається таким донині. Спроби перехопити у Києва домінацію у політичному просторі держави робилися політичними елітами Галича, Чернігова, Варшави, Львова, Москви, Відня. Ненавидів Київ (хоча недовго і володів ним) горезвісний будівничий «*Володимирської Русі*» Володимиро-Суздальський князь Андрій Боголюбський (р. ж. 1155/1157-1174). Задля певності після окупації та пограбування київських та навколишніх святинь святу столицю ним було спалено. Розуміючи значення Києва, спалив його і Батий. Литва, Польща і Московія у періоди своєї домінації над Україною вимивали зі столиці інтелектуальний та кадровий потенціал, регіональні економічні та релігійні центри провадили сепаратистську щодо Києва політику, часом на деякий час перехоплюючи у нього митрополію. Кожна війна і революція, що точилася в Україні, проходила через Київ – часто й по кілька разів. Але столиця кожного разу відроджувалась, генерувала новий пласт національної еліти, зберігала свій економічний, політичний та культурний вплив не тільки на українські землі, а й далеко за їх межі.

Проаналізуємо цю тезу докладніше. Існує кілька версій розміщення столичного міста України у різні періоди історії. Деякі з них враховують навіть ті міста, куди переїздив український уряд під час подій 1917-1919 рр. Знаний український інтелектуал Микола Вінграновський, більш виважено підійшовши до питання, у своїй праці нараховує 14 українських столиць [7].

Можемо пробачити М. Вінграновському, як людині творчій і глибоко патріотичній, згадку у приведеному переліку Трипілля як «столиці», що є типовою неточністю сьогодні. На нашу думку, український етнос почав складатися у пізній Галицько-Волинській державі (не раніше XIII ст.), коли вона зосередила у своїх межах майже всі українські етнічні землі (за виключенням Чернігівщини). Саме у цей період формуються унікальні українські традиції, культура і мова. Якщо поглянути на пропонувану М.Вінграновським схему з цього боку, можемо побачити, що Київ формально сумарно залишався столицею і осередком української політичної еліти більше чотирьох століть, а неформально – увесь період української історії, навіть у часи, коли імперські метрополії сусідніх держав всіляко намагалися нівелювати цей статус.

Особливою темою є гетьманські столиці. Козацькі гетьмани робили політичними й адміністративними центрами невеликі провінційні міста не випадково – вони розташовувалися у серці Козацької держави, у безпосередній близькості до Подніпров'я і Січі, куди в часи Козаччини змістилися загальна політична активність українства та сусідніх держав, завдяки чому ці землі стали центром вирішальних історичних подій. Саме тут був зосереджений основний політичний, військовий та економічний потенціал держави. На вибір гетьманами своєї столиці впливали і суб'єктивні чинники – близькість до власних володінь (Чигирин) або диктат Москви (Глухів).

Але і в цей буремний період історії козацька політична еліта вважала серцем України стародавню княжу київську твердиню, орієнтуючись на київських інтелектуалів у формуванні державної ідеології і бачення майбутнього України. Давній Київ у творі Боплана, зазначав Д.Наливайко, «...не історична декорація до опису сучасної йому козацької України. Він протягує між ними нитку зв'язку, козаки у нього – прямі спадкоємці давнього Києва, його нащадки. Зокрема. Боплан пише: «Однак саме звідсіль пішов той благородний люд, який називається нині запорозькими козаками і котрий уже протягом стількох літ заселяє різні місця уздовж Дніпра і в суміжних землях» [8]. Отже, можна впевнено додати до часу безумовного домінування української столиці в політичному житті і ментальності української еліти ще близько 350 років Козацької доби. Гетьман К.Розумовський, маючи за столицю Глухів, активно перетворював Батурин на епіцентр політичного і культурного життя Гетьманщини. Але привозив імператрицю Єлизавету, попри Глухова, все ж у Київ – в усі часи було зрозуміло, що серце України саме тут. Слід сказати, що за останнього гетьмана Україна, принаймні, мала столичне місто як автономний центр

управління. 154 роки між рішенням 1764 р. Катерини II про ліквідацію посади гетьмана України і проголошенням 4 (17) березня 1917 р. Центральної Ради, яке повернуло Києву статус столиці відновленої української держави, є найбільш депресивним періодом київського розвитку. Понижений у статусі до звичайного губернського міста, Київ швидко втрачає населення, набуває ознак глухої провінційності і другорядності (порівняно з новими економічними центрами Одесою, Харковом чи Єлисаветградом), про колишню роль нагадують лишень активні осередки науки і культури – Університет, Археографічна комісія, театри. Але навіть у ці несприятливі для давньої столиці часи відкрити Київ на узбіччя головних історичних процесів не вдалося: навпаки, незважаючи на ідеологічний, мовний і культурний тиск, тривалі кампанії реакції, ми можемо спостерігати, що роль Києва як духовного та інтелектуального центру патріотичного українства збереглася. Не випадково саме тут народилося Кирило-Мефодіївське братство, знана у світі київська школа істориків М.С.Грушевського та ін.

Таким чином, Київ як формальна і неформальна столиця України, попри два суттєві періоди тимчасового занепаду і бездержав'я, ніколи не втрачав головного – своєї ролі як стрижня національної потуги, епіцентру політичної активності патріотично налаштованих інтелектуалів з числа як світської, так і релігійної громади. Це дозволило сформувати і зберегти у столичному місті (і в суспільстві в цілому) ідею тяглості розвитку української політичної еліти і нації від часів Київської Русі, сам дух визвольних змагань, які активно проявилися на початку та у кінці ХХ ст. у вигляді відновлення незалежної держави.

1. *Ісаєвич Я.Д.* Територія і населення «Червентських градів» (Х-ХІІІ ст.) / Я.Д.Ісаєвич // Український історико-географічний збірник. – Вип. 1, – К., 1971. – С. 71-83.

2. *Корчмарик Б.* Духовні впливи Києва на Московщину в добу Гетьманської України / Богдан Корчмарик. – Л.: [б. в.], 1993. – С. 15-17.

3. *Котляр М.Ф.* Галицько-Волинське князівство у європейській політиці ХІІІ ст. / М.Ф.Котляр // Галицько-Волинська держава: передумови виникнення, історія, культура, традиції. Міжнародна наукова конференція. – Галич, 19-21 серпня 1993 р. – Тези доповідей і повідомлень. – Львів, 1993. – С. 11-13.

4. *Кривошея В.* Іван Мазепа: біографічні дрібниці / В.В.Кривошея // СЛ. – 1998. – № 2. – С. 93-95.

5. *Мельничук І.А.* Генеза руських середньовічних міст та міських еліт / І.А.Мельничук // Гілея. Науковий вісник. – Вип. 63 – К., 2012.

6. *Сергійчук В.І.* Етнічні межі і кордони України: схід / В.І.Сергійчук // Наука і суспільство. – 1992. – № 8/9. – С. 12-15.

7. *Віграновський М.* Чотирнадцять столиць України. Короткі нариси з її історії / М.Віграновський. – Одеса: Маяк, 1996. – 54 с.

8. Цит. за: *Наливайко Д.* Україна очима Заходу / Вид. друге, доповнене // Д.Наливайко. – К.: Грамота, 2008. – С. 243.

**ПОГЛЯДИ ВИЩИХ УРЯДОВЦІВ НІМЕЧЧИНИ ЩОДО
ОКУПАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ НА ТЕРИТОРІЇ СРСР***

Напередодні війни з СРСР різні нацистські урядовці висловлювали думки щодо майбутньої окупаційної політики. Та все ж найбільшим знавцем «східного простору» в Німеччині вважався Альфред Розенберг. Від 1927 р. він висловлював різні пропозиції по «зміцненню» кордонів у Східній Європі. Очолюване ним Бюро зовнішньої політики постійно аналізувало ситуацію в тих чи інших країнах та на міжнародній арені і давало рекомендації керівництву нацистської партії. Ідеї Розенберга полягали у використанні міжнаціональних суперечностей у Радянському Союзі для подальшого розчленування його території. Важлива роль при цьому відводилася українцям, які мали відігравати роль союзників Німеччини для противаги Польщі і Росії. У меморандумах підготовлених навесні 1941 р. Розенберг пропонував вжити заходів по піднесенню національної свідомості та рівня освіти українців, надання їм самостійності з можливістю створення власної держави і збільшення її території.

Автором іншої концепції політики на сході був Генріх Гімmlер. 28 травня 1940 р. він подав фюреру доповідну записку «Деякі міркування про поведження з місцевим населенням східних областей», яка отримала схвалення. Як і Розенберг, Гімmlер підкреслював зацікавленість у дезінтеграції Радянського Союзу. Стосовно окремих народів тут говорилося про неприпустимість їх об'єднання, збільшення, тим більше, піднесення національної свідомості й культури. Звідси – непотрібність вищої освіти, а достатність лише чотирирічних шкіл і т.д.

Можливо, у період 1940 – початку 1941 рр. Адольф Гітлер ще остаточно не визначився у питанні політики на сході через зайнятість західним політичним вектором, тому приймав від підлеглих різні пропозиції, схвалюючи й ті, й інші. Принаймні, ідеї Розенберга спочатку не відкидалися. Про це свідчить той факт, що у процесі розробки плану «Барбаросса» 18 грудня 1940 р. Гітлер дав такі керівні інструкції: «Всю територію Росії слід поділити на ряд держав з власними урядами, які готові укласти з нами мирні угоди...». Фюрер говорив про складність цього завдання,

*Робота здійснена в рамках виконання фундаментального дослідження №0115U000677 «Історичний розвиток порубіжжя Північно-Східної України як засіб конструювання загальнонаціональної моделі історичної пам'яті».

необхідність знищення єврейсько-більшовицької інтелігенції та відмову від використання старої буржуазно-аристократичної інтелігенції з емігрантів, уникнення заміни більшовицької Росії націоналістичною державою. Головне, на його думку, полягало у швидкій організації «соціалістичних» державних утворень, залежних від Німеччини. Військові, на думку фюрера, з цими складними завданнями впоратися не могли. У зв'язку з цим до проекту директиви були внесені зміни: йшлося про функціонування імперських комісарів, політичне завдання яких полягало у швидкому формуванні нових державних утворень, а оперативний тил сухопутних військ обмежувався.

Частина високопоставлених військових поділяли погляди Розенберга і активно співпрацювали з очолюваним ним Міністерством у справах східних окупованих територій, як на етапі планування війни з СРСР, так і в її ході. Наприклад, Йодль і Верлімонт від імені вермахту брали участь у засіданнях міністерства Розенберга. У свою чергу представники його міністерства були присутні на засіданнях ОКХ і ОКВ. Неодноразово Розенберг зустрічався з Канарісом, який ще напередодні війни підтримував зв'язки з українськими емігрантськими колами, Браухічем та Редером. Перед нападом на СРСР представники рейхсміністерства Розенберга були направлені в штаби створених трьох груп армій для безпосередньої координації дій у політичних питаннях. Координація зусиль здійснювалася також по лінії відділів пропаганди вермахту та зазначеного міністерства.

Таким чином, окупаційний режим на території СРСР мав свої відмінності від окупованих Німеччиною країн Західної Європи. Головна з них полягала в тому, що для його здійснення спеціально створювалася цивільна адміністрація, тоді як зона діяльності адміністративних органів вермахту обмежувалася.

ПОЛИТИЧЕСКАЯ ЭЛИТА: НАРАСТАНИЕ ИРРАЦИОНАЛЬНОСТИ

Нынешний процесс демократизации политической власти в Украине – еще одна попытка интегрироваться в мировое сообщество стран, исповедующих прагматические, рациональные социокультурные и политические ценности.

Эта сложнейшая проблема решаема, если к ней подойти с учетом идей веберовского рационализма и общемировых тенденций рационализации политической жизни. У Вебера реализация идеи политической рациональности связана с разной степенью участия людей в политической жизни вообще и политической власти в особенности [1]. Вопросы рационализации политики архи актуальны для сегодняшней Украины. Однако представляется совершенно неоправданным игнорирование исследования скрытых опасностей рационального политического господства, тем более, что их наличие признавал М.Вебер. Думается, что это актуально не только с теоретической точки зрения, но прежде всего с практической, ибо сегодня важно осознать, что задачи модернизации (связанные с рационализацией), у нас осуществляются в условиях постмодернизации (когда нарастают иррациональные моменты).

В исследовательском плане важен анализ не только иррациональности как следствия рационализации, но и анализ того, что способствует нарастанию иррациональности. На наш взгляд, во многом именно в этом направлении действует сегодняшняя отечественная политическая элита, причем как провластная, так и оппозиционная. Целью нашего исследования и является анализ влияния действий сегодняшней политической элиты на нарастание иррациональности системы.

Любая рациональная система имеет следующие тенденции: заменять человека нечеловеческой по сути технологией; сводить к минимуму фактор человеческого разума, что угрожает возникновению потенциальной возможности ее дегуманизации вообще; воспроизводить в той или иной степени иррациональные последствия.

Рациональность способствует снижению рисков и опасностей, обеспечивая эффективность и предсказуемость решения многих политически важных и повседневных проблем. Однако осознанно или нет люди утрачивают собственную активную

причастность к событиям, сворачивается человеческое взаимодействие, а, следовательно, из политики с неизбежностью выхолащиваются те качества, без которых останавливается человеческий прогресс. Рациональные приемы обеспечивают высокий стандарт политических решений, принимаемых законов, снижают риски некавалифицированного законотворчества. Но эта практика с неизбежностью уменьшает общение законодателя, представителей партий, политических движений и рядовых граждан, а значит, уменьшает творчески-критический потенциал восприятия информации и как следствие – уменьшается созидательность политической жизни.

Далее, как снежный ком, нарастают пока латентные, непреднамеренные иррациональные последствия. Если уменьшается процесс созидательности, человек перестает творить свою жизнь, соглашаясь подчас с благополучной, но пассивной ролью своего существования. Ограничение или умаление созидательного начала приводит, как считает Э.Фромм, к жажде разрушительности, зависти, деструктивности – тем потенциальным возможностям, которые, по его мнению, коренятся в самом существовании человека [2; 3].

Сегодня, после революции достоинства в нашей стране, эти процессы не снимаются, а обостряются. Для культуры нашего общества традиционно было характерно создание и развитие индивидуальности, однако ныне люди стремятся делать карьеру не столько за счет личной инициативы, сколько за счет технологий, строгого соблюдения правил игры. Рационализация по-украински создает худшую ситуацию: восхождение по социальной лестнице зависит от следования весьма примитивным политическим технологиям и от близости к конкретным представителям элиты.

Современный мир, даже правильнее сказать глобализм, изменяет роль и значение элит. Сегодня быть элитой и реализовать себя как элита означает поставить себя в независимое положение от национальных интересов. Прежде элита была квинтэссенцией народного опыта, выразительницей воли нации и стремления к лучшему будущему. Современные элиты представляют собой нечто вроде замкнутого международного клуба со своей корпоративной этикой, ничего общего не имеющей с обычной гражданской и политической этикой, обязывающей служить своей стране, своему народу и государству.

Современная идеология, с внешней стороны, отражает все прежние требования эпохи модерна – прогресс, права человека, с более глубокой точки зрения, противоречит им. В первую

очередь это касается демократии, которая означает, что функции власти осуществляют те, кого народ избрал в ходе своего свободного волеизъявления. Его избранники обязаны выполнять его волю и всецело контролируются им. Нынешняя модель глобализма предполагает, что настоящие центры власти и принятия решений не считаются с наказами местного избирателя и выражают согласованные стратегии международных экономических и политических организаций. Эту тенденцию отметили величайшие философы Тойнби и Икеда уже во второй половине XX в. [4, с. 224-227]. По мере нарастания тенденций глобализации национальные политические и экономические элиты все меньше прислушиваются к голосу своих избирателей. В политическом отношении эпоха глобализма хоронит демократию в ее прямом значении политического суверенитета народа, избирающего и контролирующего свою власть, подменяя ее властью международных нотаблей.

-
1. Вебер М. Избранное. Образ общества. – М.: Юрист. – 1994.
 2. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности. – М.: ООО «Издательство АСТ-ЛТД», 1998.
 3. Фромм Э. Здоровое общество. В кн.: Психоанализ и культура. Избранные труды Карен Хорни и Эриха Фромма. – М., 1995.
 4. Диалог Тойнби – Икеда. Человек должен выбрать сам. – М.: Леан, 1998.

РОМАНУХА О.М.

ДЕЛІМІТАЦІЯ УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКОГО КОРДОНУ

Чітко визначений та добре оформлений кордон є першою ознакою суверенітету, територіальної цілісності, проявом поваги до своїх сусідів та демонстрацією бажання жити у мирі та дружбі. Зважаючи на вищезгадане, з проголошенням незалежності України питання правового оформлення та функціонування її кордонів набуло актуальності, особливо з Російською Федерацією.

Процес делімітації та демаркації українсько-російського кордону умовно можна поділити на декілька етапів. Період 1991-1996 рр. характеризувався внутрішньою розбудовою політичної, економічної, військової систем України і Росії та відсутністю активного переговорного процесу. Держави мали виробити засади подальшого функціонування, вирішити низку нагальних проблем, подолати політичні та економічні кризи, що виступали на початку 90-х рр. XX ст. основною загрозою їх цілісності та незалежності. Виходячи з цього, країни на численних міждержавних зустрічах підписували двосторонні

домовленості, де підтверджували адміністративну лінію державного кордону радянського періоду як міждержавний кордон. Зокрема, можна згадати Угоду між Україною та Російською Федерацією про подальший розвиток міждержавних відносин (1992 р.), Декларацію про дотримання суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності кордонів держав СНД (1994 р.) тощо. Причиною цього виступала невизначеність зовнішньополітичного курсу України [1, с. 223-224].

Початок конструктивного діалогу припадає на 1996 р. Цьому сприяло створення спеціальних робочих груп і комісій. Україна відходить від ідеї «*спільних кордонів в рамках СНД*», проте в українсько-російських відносинах з'являється фраза «*стратегічне партнерство*». Відносно швидко відбулося розмежування українсько-російського кордону суходолом. На 2001 р. відзначалася 95% готовність делімітаційних робіт, а в 2003 р. відбулося підписання відповідного договору. Проте зміст угоди не мав положень про демаркацію кордону. Це обумовило продовження переговорного процесу та затягування завершення роботи ще на роки. Складною залишалась і ситуація в сфері делімітації морських меж, особливо Азовського моря та Керченської протоки. Розгортання дипломатичного протистояння засвідчило політичний підтекст обговорюваних питань, прагнення Російської Федерації зберегти контроль в регіоні, отримати максимальний доступ до економічних ресурсів прикордонних територій [2].

Розбіжності України і Російської Федерації щодо вирішення обговорюваних питань ще більше проявилися після 2004 р. Перемога на президентських виборах у 2004 р. В.Ющенка принесла нові віяння в українську політику, серед яких головне місце займала ідея євроінтеграції. Це відразу позначилося на характері українсько-російських міждержавних стосунків, що фактично зайшли в глухий кут. У питанні демаркації сухопутного кордону проходить серія безрезультативних зустрічей. У 2009 р. українська сторона навіть мала намір поскаржитися до міжнародних інстанцій на Російську Федерацію через гальмування переговорного процесу. Невирішеним залишалося і питання делімітації морських кордонів. Тиснучи на Росію намірами односторонньої делімітації та демаркації, Україна апелювала обіцянками Європейського Союзу щодо угоди про асоційоване членство. Однак, коли їй у цьому було відмовлено позиції переговорних сторін почали схилитися до діалогу [3].

Додатковим каталізатором поновлення переговорного процесу стала перемога на президентських виборах 2010 р. В.Януковича. Зміна політичного керівництва України сприяла

потеплінню українсько-російських відносин, зростанню кількості міждержавних візитів та відкривала у плані завершення правового оформлення українсько-російського кордону певні перспективи. Так у 2010 р. було підписано угоду про демаркацію кордону, сформовано демаркаційні комісії та почато активну роботу у цьому напрямку. У питанні морських кордонів вирішено, що Азовське море поділяється не за принципом серединної лінії (60/40), а у рівних частинах (50/50). Сформовано нову переговорну позицію Росії щодо Керченської протоки – тепер ця ділянка розглядалася як історичні води, що перебувають у спільному використанні України і Російської Федерації, а Керч-Єнікальський канал переходив з власності України у спільне користування. Стали зрозумілими і причини затягування вирішення цього питання: транспортні можливості; видобуток вуглеводнів. Тому можна констатувати, якщо при вирішенні питання делімітації сухопутного кордону головну роль відіграла зовнішньополітична стратегія, то морського – економічна [4].

Проте і таке повільне просування у вирішенні даного питання було фактично заблоковано на роки військово-політичної кризи у Україні 2014-2015 рр. Анексія Криму, військові дії на сході України, унеможливили встановлення чіткої лінії кордону та звели до мінімуму усі попередні досягнення.

Отже, питання кордонів відіграє важливу роль у становленні та розвитку українсько-російського відносин. Воно пов'язане з багатьма аспектами, серед яких особливе місце займають: економіка та зовнішня політика. В умовах глобалізації економік, культур ці фактори набувають великого значення оскільки національне відходить на другий план. За таких обставин встановлення чіткого кордону є життєво необхідною умовою існування країн, народів, культур, міждержавних союзів.

1. *Романуха О.М.* Місце кордону в системі сучасних українсько-російських відносин / О.Романуха // Історичні і політологічні дослідження: Зб. ст. / Гол. ред. П.В.Добров. – Донецьк, 2008. – №3-4. – 420 с.

2. *Пахар О.* Море навпіл / О.Пахар // ПіК. – 2000. – №13. – С. 12.

3. Украина готова поделиться с Россией Керченским проливом ради скорейшей демаркации границы время публикации [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rus.newsru.ua/ukraine/30dec2009/deemmar.htm>. (10 грудня 2009 р.).

4. *Кондратьєва Н.* Український кордон. Ключ вже у Росії [Електронний ресурс] / Н.Кондратьєва. – Режим доступу: <http://joom.org.ua/post/ukrayunskyu-kordon-kluach-vche-u-rosiyu>. (19 липня 2012 р.).

**ДО ПИТАННЯ ПАРТІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
М.І.МІХНОВСЬКОГО НА ПОЧАТКУ ХХ ст.**

Необхідність створення українських політичних партій на початку ХХ ст. відчувалася дуже гостро. Поставала потреба формування нової політичної партії, яка б стояла на самостійницьких засадах. З ініціативи М.І.Міхновського виникає Українська Народна Партія. Головним завданням політичної організації М.І.Міхновський вбачав в об'єднанні усіх, *«кого визискують і кривдять»*. До цих верств політичний діяч відносив робітників, селян, ремісників, представників інтелігентних фахів, хліборобів. Залишаючись на самостійницьких засадах, які мали б змогу задовольнити інтереси не тільки українського народу, а й інші нації, М.І.Міхновський ставить на меті такі головні завдання Української Народної Партії:

«1. Просвітити, освідомити українців-робітників і селян-хліборобів з боку розуміння їх національних і класових інтересів.

2. Зорганізувати освічений і свідомий своїх інтересів український пролетаріат у Всеукраїнський союз Українців-робітників.

3. Зорганізувати так само Українців-хліборобів у Всеукраїнський союз хліборобів-Українців» [1, с. 20].

М.І.Міхновський щиро вірить у непоборну спільну силу об'єднаних національною ідеєю українців, які триматимуть політичну владу в Україні. Українські робітники, на думку М.І.Міхновського, мають скласти свою незалежну організацію, діяльність якої не підлягала б обмеженню чи будь-якому контролю з боку російських. У період підйому національного руху вони мають стати більш свідомими, на зразок сусідніх культурних народів (Чехія, Польща, Франція). Селяни мають захищати свої національні права та інтереси, шляхом націоналізації землі, адже *«на ряду з невеликим числом земельних магнатів, що потопають в роскошах, живуть мільони безземельного люду, які вирождаються від нелюдської праці...»* [1, с. 29].

Проте це питання суперечливе, адже націоналізація землі можлива лише за умови вільної нації, а не пригнобленої чи підвладної. *«Україна наша колись була окремим царством і управляли нею наші українці-гетьмани, але руські царі хитрощами, а опісля й силою приєднали до свого царства нашу Україну, щоб мати більше доходів й тепер беруть наших синів, братів-українців в москалі...»* [2, арк. 95-96].

Закликаючи програмним документом УНП до активних дій український народ, М.І.Міхновський робить акценти на головні гасла своєї політичної діяльності: *«Хай живе самостійна, ні від кого незалежна Україна»* [3, с. 33].

Велику увагу М.І.Міхновський приділяє культурній і просвітній діяльності, адже неосвічений народ, *«що не має власної школи, натурально мусить бути темний, некультурний; він складає низші класи і таким чином сходить на службову ролю іншим народам, більш культурним, виконує рабські обов'язки до останніх»* [1, с. 43].

Українській освіті М.І.Міхновський, небезпідставно, надає величезного значення, адже освічений, соціалізований, політично грамотний український народ розвине свою національну ідею та свідомість, яку він втратив за часів панування Російського Уряду, відновить змогу управляти своїм духовним життям.

Судова система в Україні має бути незалежна від Російської влади, адже тільки за цих умов *«закони вироблятимуть рівно справедливо для усіх, що оселяють Україну»* [1, с. 48].

«Адміністрація на Україні поставляється цілком по волі народу українського. Адміністрація мусить бути виборна. Поліція в руках українських громад, себ-то виборних українських інституцій. Мова в адміністративних установах на Україні – українська, хоч і інші нації не мусять бути позбавлені права звертатись до уряду на Україні в рідній мові» [1, с. 49].

Щодо релігійного питання, то Українська Народна Партія вважала за потрібне відокремити церкву від держави, церковними справами мали б опікуватися церковні громади, Собор не мав би жодної адміністративної влади.

Прикметно, що УНП не відмовилася від антивоєнної агітації (мається на увазі російсько-японська війна). Характер листівки, яка датована 1904 роком, дозволяє припустити, що її автор – саме М.І.Міхновський: *«Москалі, відібравши в нас волю, посилають нас, своїх рабів, одбирати волю в чужих народів і кидати ті народи під ноги московського царя. Яка зневага, яке підле обморочування... Коли має наша кров пролитися, то пролиймо її за нашу волю, за наше визволення з неволі. Скиньмо з себе ярмо московське, плюньмо на розпутного, ледачого царя російського, що вміє заступатись тільки за своїх панів та дерти з нас гроші... Ми маємо право з України вигнати чужинців москалів..., бо буде пізно!»* [4, с. 73-74].

За ініціативи М.І.Міхновського у складі УНП (партії національної направленості) утворюється воєнізована організація *«Оборона України»*, яка мала на меті відігравати не останню

роль та брати участь у майбутніх можливих національних повстаннях. Проте слід зауважити, що діяльність цієї організації носила цілком мирний характер.

За роки існування УНП М.І.Міхновський проявив себе не лише як активний громадсько-політичний діяч. Його статті, брошури мали велике значення для пробудження національно-визвольного руху українського народу, а саме: *«Десять заповідей УНП»*, *«Робітницька справа у програмі УНП»*, *«Справа української інтелігенції»*, *«Робітницьке свято Першого травня»*, в яких політичний діяч обґрунтовує права українців, характеризує політичні, соціальні, економічні, культурні умови їх існування, зосереджує увагу на ролі інтелектуальної еліти у визвольному русі, значенні національної свідомості у долі української нації. Не завжди його програми і заклики були толерантними, тому не дивно, що у М.І.Міхновського було чимало політичних противників та критиків. Проте жоден його опонент не мав чіткої відповіді на поставлені у програмних документах питання, як то *«...Яким правом російське царське правительство поводить ся з нами на власній території, наче зі своїми рабами..? Через що навіть в церкві панує мова наших гнобителів? Чи має право царське правительство взагалі видавати для нас закони, універсали чи адміністраційні засади?»* [5, с. 136].

Створивши Українську Народну Партію, політичний діяч прагнув завадити послідовній асиміляції українського народу, перешкодити знищенню його мови, культури, традицій. На жаль, підтримки з боку інших політичних партій чи сил, які могли б допомогти втілити в життя ідеологічні засади М.І.Міхновського, який не відмовився від ідеї самостійності України, не знайшлося.

1. Самостійна Україна: Збірник програм українських політичних партій початку ХХ століття (Упорядник, автор передмови і приміток Олександр Федьков. – Тернопіль: Редакційно-видавничий відділ управління по пресі, 1991 – 82 с.

2. ДАРФ, ф. 102, оп. 1902, спр. 369, ч.6, арк. 95-96.

3. Жук А. Моя журналістична діяльність: Бібліографічно-біографічні замітки // Український самостійник. – Липень-серпень. – 1960. – №35-36.

4. Молода Україна. – 1900. – Ч. 9-10.

5. Турченко Ф. Микола Міхновський: Життя і Слово. – К.: Генеза, 2006. – 320 с.: іл.

**ГЕНЕРАЛЬНИЙ БУНЧУЖНИЙ ЯК ПРЕДСТАВНИК ДЕРЖАВНОЇ
СЛУЖБИ ГЕТЬМАНЩИНИ СЕРЕДИНИ XVII-XVIII ст.**

В період становлення державно-правових інститутів України неухильно зростає інтерес до історії утворення та розвитку національної держави українського народу другої половини XVII ст. Як і в той період, так і в наш час Україна зіткнулася із проблемою перерозподілу державної влади з метою впровадження нової ефективнішої її організації. Тому слід скористатись історичним досвідом державного будівництва для побудови та ефективного функціонування державного апарату.

Становлення та активний розвиток козацької держави у другій половині XVII ст. викликало необхідність створення цілого апарату державних службовців – генеральної старшини, який би виконував накази та доручення гетьмана. До таких посадовців належить і генеральний бунчужний. Його запровадження було пов'язане з ускладненням функцій гетьманського проводу в умовах стрімкого еволюціонування козацької державності.

Перші згадки про бунчужного зустрічаються у реєстрі Війська Запорозького 1649 р., де серед значних козаків Чигиринського полку було зазначено: «*Васко хорунжий бунчужний*» [5, с. 27]. Ідентифікація «*Васка*» як «*хорунжого бунчужного*» дала підстави дослідникам висловити припущення стосовно того, що спочатку не існувало ані чіткого розмежування їхніх функціональних обов'язків, ані диференціації між ними загалом. І тому згадуваний вище Васько, перший з-поміж відомих на сьогодні військових бунчужних, у джерелах згадується і як «*хорунжий Хмельницького*», і як «*хорунжий гетманской*» [1, с. 349-350].

Тривалий час ієрархічно бунчужний не входив до складу генеральних старшин, залишаючись посадою гетьманською чи двірською. Свідченням доволі невисокого соціального статусу особи, що посідала уряд «*гетьманського бунчужного*», може слугувати розмір річної платні, передбаченої угодою з російським царем 1654 р. Згідно з документом, генеральному бунчужному випадало на рік 50 золотих польських, тобто так само, як полковим писарю чи хорунжому. Тоді як генеральний суддя отримував ушестеро, а генеральний осавул увосьмеро більше грішми та, крім

того, набував права користуватися прибутками з одного млина. Навіть полковий осавул отримував учетверо більше грошової платні, аніж генеральний бунчужний, не беручи до уваги прибутків з млина. Ба більше, грошова платня сотника чи писаря Генерального військового суду вдвічі перевищувала платню гетьманського бунчужного.

За нез'ясованих обставин, у так званих *«Презних статях»* Богдана Хмельницького у варіанті 1659 р. розмір грошової платні гетьманським бунчужним зріс удвічі і тепер становив уже 100 золотих польських, тоді як розміри платні решті козацької старшини залишилися незмінними [3, с. 43].

Разом із тим незмінною залишалася і практика не включення бунчужного до складу козацьких старшин, яким передбачалося надання прибутків з млинів. І ця обставина є досить показовою щодо визначення соціального статусу гетьманського бунчужного в козацькій ієрархії середини XVII ст., а також демаркації кола його постійних функціональних обов'язків.

Перша відома згадка про бунчужного як про уряд генеральний датується 1675 р. Саме тоді цю посаду займав Леонтій Полуботок, який завдяки родинній близькості з гетьманом Іваном Самойловичем і своїй кипучій вдачі зумів посісти чільне місце серед вищих козацьких старшин [2, с. 560]. У 1674-1676 рр. Самойлович тричі призначає Полуботка наказним гетьманом, а в 1677 р. переміщує на уряд генерального осавула. Замість Полуботка прийшов ще один гетьманів свояк – колишній ніжинський сотник Костянтин Голуб, який на цій генеральній посаді пробув аж до падіння Самойловича в 1687 р., неодноразово виконуючи важливі доручення регіментаря, в тому числі й щодо заміщення його в ранзі наказного гетьмана [4, с. 150].

Перебування на уряді генерального бунчужного слугувало своєрідним трампліном для успішного просування службовою драбиною Війська Запорозького. Як правило, на уряд призначалися козаки, які перед тим перебували на не надто високих посадах полкової чи сотенної старшини. Так, генеральні бунчужні Костянтин Стриєвський, Леонтій Полуботок, Іван Скоропадський, Михайло Гамалія, Дмитро Максимович, Яків Лизогуб походили з полкової старшини, Дмитро Мигай – з охотницької старшини також полкового рівня, а Костянтин Голуб – з сотенної старшини. Натомість досвід виконання обов'язків генерального бунчужного дозволяв з часом переміститися на полковницькі уряди, уряди генерального осавула, і навіть – генерального обозного [6, с. 115].

Впродовж всього свого існування функціональні обов'язки бунчужного були надзвичайно вузькими та полягали в охороні гетьманського бунчука, що в урочисті моменти виносився перед козацьким військом. Але згодом, навіть після того, як бунчужний закріпився серед представників генерального уряду, особи, які займали цю посаду й надалі були зобов'язані «... *находиться при гетмані перемено для порученія им случающихся діл и приказов... как сія должность... точного преписанія не імсит*» [4, с. 142]. Нерідко їм доручали керувати окремими військовими командами та підрозділами, проводити судові розслідування, засідати у Генеральному військовому суді, бути присутніми під час виконання судових вироків. Крім того, практикувалось і залучення генеральних бунчужних до виконання різноманітних дипломатичних доручень (хоча випадки виконання ними важливих дипломатичних завдань чи керування повноваженими посольствами до іноземних правителів не були типовими).

Отже, протягом всього свого існування генеральний бунчужний виконував не лише церемоніальні функції, що полягали у збереженні та винесенні на козацькі ради гетьманського бунчука, але й військово-судові та дипломатичні. Генеральний бунчужний, поряд з іншою старшиною, займав важливе місце у державному управлінні українською козацькою державою – Гетьманщиною.

1. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией в 15 т. – Т. 8: 1668-1669. – СПб.: Типография В.В.Платца, 1873. – 442 с.

2. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией в 15 т. – Т. 12: 1675-1676. – СПб.: Типография брат. Пантелеевых, 1882. – 885 с.

3. *Горобець В.* Влада та соціум Гетьманату. Дослідження з політичної і соціальної історії ранньомодерної України / В.Горобець. – К.: Інститут історії України НАН України, 2009. – 271 с.

4. *Окиншевич Л.* Рада старшинська на Україні – Гетьманщині XVII-XVIII ст. / Л.Окиншевич // Праці Комісії для виучування історії західно-руського та українського права / Під ред. М.П.Василенка – К., 1927. – Вип. 3. – С. 84-175.

5. Реєстр Війська Запорозького 1649 року / Підгот. до друку О.В.Тодійчук (голов. упоряд.) та ін.; редкол.: Ф.П.Шевченко (відп. ред.) та ін. – К.: Наукова думка, 1995. – 592 с.

6. Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657-1687) / Упоряд. І.Бутич та ін. – Київ – Львів: Інститут української археографії та джерелознавства імені М.С.Грушевського НАН України; Наукове товариство імені Тараса Шевченка; Центральний державний історичний архів України, м. Київ, 2004. – 1088 с.

СКЛАД І СТРУКТУРА НАДЗВИЧАЙНОЇ ДИПЛОМАТИЧНОЇ МІСІЇ УНР В РУМУНІЇ

Розвиток дипломатичної служби сучасної України неможливий без урахування історичного досвіду державотворення, зокрема періоду Української революції 1917-1921 рр. та міжвоєнного періоду, коли уряд Української Народної Республіки опинився в еміграції, а її дипломатичні представництва діяли ще декілька років в окремих європейських країнах. Серед них – Румунія. Саме тому актуальною є тема вивчення діяльності Надзвичайної дипломатичної місії (НДМ) УНР у цій країні. Наприкінці 1923 р. місія перетворилася на громадську організацію української політичної еміграції. Ця тема актуальна ще й тому, що діяльність НДМ у цій балканській країні і нині залишається поза увагою дослідників.

Історіографія зазначеної теми невелика. У монографіях з історії української дипломатії згадуються лише окремі епізоди діяльності НДМ УНР в Румунії [1-2]. У науковій періодиці розкриті деякі аспекти основної її функції – дипломатичної діяльності [3], проте поза увагою дослідників залишилися питання про склад та структуру НДМ. На відміну від дипломатичних місій УНР у Греції та Угорщини, про які вже вийшли наукові публікації в Україні [4-5], вивчення історії дипломатичного представництва УНР в Румунії започатковане лише декілька років тому [6-7]. Проте в цих працях не йшлося про задекларовану у назві статті проблему. Саме тому автори ставлять собі за мету проаналізувати структуру та склад цієї дипломатичної інституції УНР в Румунії.

Перші дипломатичні установи УНР за кордоном не мали необхідного законодавчого визначення, класифікації та штатів. Особовий склад представництва кожного разу визначався окремо. Тому навесні 1918 р. НМЗС підготувало проект закону «Про закордонні установи Української Народної Республіки». Згідно з ним дипломатичні представництва повинні були вести політичні зносини з урядами країн акредитації, охороняти за кордоном інтереси політики й торгівлі УНР, захищати законні права громадян України за кордоном. Встановлювалася номенклатура закордонних установ – посольство, дипломатична місія, генеральне консульство, консульство, віце-консульство та консульська агенція, ранги голів дипломатичних місій – Посол, Посланник або Уповноважений Міністр, Міністр-Резидент, Повірений у справах. Пропонувалася організаційно-штатна градація дипломатичних інституцій:

- Посольство І-го розряду, на чолі з Послом або Посланником і Уповноваженим Міністром, у складі радника, 2-х старших і молодшого секретарів, військового агента (аташе), 2-х перекладачів, загалом – 9 штатних одиниць;

*Робота здійснена в рамках виконання фундаментального дослідження №0115U000677 «Історичний розвиток порубіжжя Північно-Східної України як засіб конструювання загальнонаціональної моделі історичної пам'яті».

- Посольство II-го розряду, під проводом Міністра-Резидента, у складі радника, 2 секретарів, військового аташе, 2 перекладачів, всього – 7 осіб;

- Посольство III-го розряду, під керівництвом Повіреного у справах, у складі секретаря й перекладача [8, с. 427].

Наприкінці 1917 р. Народне міністерство закордонних справ УНР розробило законопроект *«Про установи для охорони інтересів українських підданих за межами Української Народної Республіки»*. Згідно з ним встановлювалися посади окремих консульських агентів УНР та обов'язки консульських установ: видача громадянам посвідчення для повернення в Україну, оформлення паспортів для виїзду до іноземних держав, матеріальна допомога громадянам України за кордоном та здійснення особливих доручень уряду УНР. У штаті генерального консульства передбачалися посади генерального консула, секретаря та канцелярського співробітника, консульства – консула і секретаря, віце-консульства – віце-консула і секретаря, консульської агенції – консульського агента та секретаря. Основні позиції законопроекту знайшли відображення у *«Статуті о консульських установах УНР»* [1, с. 85-86].

У період Української Держави (гетьманат П. Скоропадського) також розроблялася нормативна база діяльності дипломатичних представництв за кордоном. 14 червня 1918 р. гетьман підписав *«Закон про посольства і місії Української Держави»*. Згідно з ним запроваджувалися:

- Посольство I-го розряду, на чолі з Послом або Уповноваженим Міністром, у складі радника, старшого секретаря, двох секретарів, двох драгоманів та 5 канцелярських співробітників, загалом – 12 штатних одиниць;

- Посольство II-го розряду, під керівництвом Міністра-Резидента, у складі секретаря і драгомана, загалом – 3 особи.

21 червня 1918 р. Рада Міністрів ухвалила постанову про тимчасові дипломатичні представництва (до часу остаточної ратифікації мирного договору) Української Держави у Німеччині, Австро-Угорщині, Туреччині, Болгарії та Румунії. Перші чотири вважалися посольствами I-го розряду, п'яте (до Румунії) – посольством II-го розряду. Окремими законами запроваджувалися дипломатичні представництва до Швейцарії, Фінляндії та Польщі [9, с. 104].

Восени 1918 р. гетьманський уряд намагався встановити дипломатичні відносини з країнами Антанти. З цією метою була створена дипломатична місія уповноваженого Української Держави до Румунії (голова Іван Коростовець, секретар Георгій Гасенко). Місія прибула до міста Ясси, де не знайшла порозуміння з представниками країн Антанти.

За часів Української Держави почала формуватися військова дипломатія. При Генеральному штабі збройних сил України було запроваджено відділ закордонного зв'язку, якому повинні були

підпорядковуватися військовій аташе. У червні 1918 р. військове міністерство підготувало законопроект постанови про призначення військових агентів до Берліна, Відня, Софії, Константинополя, Бухареста та Берна. Наступного місяця Рада Міністрів схвалила його, а 10 серпня гетьман підписав відповідний закон. Одночасно вирішувалося питання і про призначення військово-морських агентів. Військово-морські місії почали працювати у Німеччині (за сумісництвом в Голландії, Данії, Швеції), Росії, Австро-Угорщині, Туреччині та Румунії [1, с. 111-112].

Влітку активно формується консульська служба. 4 липня 1918 р. гетьман підписав закон «Про заклад генеральних консульств і консульських агентств за кордоном». Він стосувався в основному Росії. Але поступово Українська Держава уклала низку міждержавних угод, що погребували для їх реалізації розгалужену мережу консульських установ. Серед них – торговий договір з Румунією від 26 жовтня 1918 р. [1, с. 118]. 5 листопада 1918 р. гетьман скасував закон від 4 липня, запровадивши новий штатний розклад консульств. Згідно з ним генеральне консульство було засноване в Яссах, віце-консульство – у Галаці [8, с. 107; 10, с. 172].

Таблиця 1. Штати генерального консульства Української Держави за законом від 5 листопада 1918 р. [10, с. 173].

№ п/п	Назва посади та установи	Кількість осіб	Клас посади	Розряд пенсії	Річне утримання (грн.)
1	Генеральний консул	1	IV	II	18 000
2	Старший секретар	1	VI	III	10 000
3	Секретар	1	VII	V	7 200
4	На одноразову допомогу при призначенні на посаду в розмірі двомісячного утримання: - Генеральному консулу - Старшому секретарю - Секретарю				3 000 1 600 1 200
5	На надання помешкання генконсульству і генеральному консулу				12 000
6	Одноразове на оздоблення канцелярії				5 000

Офіційно визнані українські консули користувалися всіма привілеями міжнародного представника. Як консули іноземних держав в Україні, так і українські консули чи уповноважені для ведення консульських справ у зарубіжних країнах офіційно

приймалися у відомствах закордонних справ цих країн. Консульський апарат Української Держави становив 73 особи, не рахуючи допоміжного персоналу [11, с. 659].

Наприкінці 1918 р. була відновлена УНР. На початку 1919 р. МЗС пропонувало збільшити штатний розклад дипломатичних представництв, зокрема для посольства I-го розряду – 17 штатних одиниць, II-го розряду – 14, III-го розряду – 4 осіб. Але вже наприкінці того ж року змушене було скоротити його, зокрема для посольства I-го розряду (Англія, Німеччина, США, Франція, Швейцарія) – 9 штатних одиниць, II-го розряду (Австрія, Бельгія, Ватикан, Італія, Польща, Румунія, Туреччина, Чехословаччина, Швеція) – 7, III-го розряду (Болгарія, Греція, Грузія, Данія, Угорщина, Фінляндія) – 4 осіб. Рада Міністрів своїм обіжником від 15 листопада 1919 р. запропонувала головам дипломатичних місій скоротити штати: представництвам I-го розряду – до 7 осіб, II-го розряду – до 5, III-го розряду – до 3 осіб. Скорочувалося і фінансове утримання голів місій на 50%, співробітників – на 15-35% [1, с. 161-165].

У період Директорії УНР розвивалася і військова дипломатія. Тепер військові та військово-морські аташе входили до складу дипмісій, що поліпшувало координацію цих гілок української дипломатії. Військові агенти були повноправними членами дипломатичних представництв. За рангом вони йшли одразу після радників посольств або перших секретарів дипломатичних місій. При призначенні нового військового аташе голова дипломатичної установи УНР повинен був особисто представити його голові держави перебування. Коло службових обов'язків військової дипломатії за кордоном: всебічно досліджувати військовий потенціал й організацію збройних сил країни акредитації; збирати й аналізувати інформацію про іноземні збройні сили і вчасно доповідати про це Генштабу Армії УНР; стежити за інформацією військового характеру у зарубіжній пресі; вивчати політичну ситуацію в країні акредитації у частині, що стосувалася військового будівництва; всебічно сприяти українським офіцерам, які прибували за кордон, у виконанні їх місій [12, с. 157].

Після виходу за кордон Уряд (Державний Центр) УНР ще декілька років намагався забезпечити функціонування дипломатичних та консульських установ. 4 червня 1921 р. Голова Директорії підписав закон *«Про припинення чинності окремих державних установ»*, який і став основою для подальшої реорганізації системи державного представництва УНР. Останнім державним актом щодо функціонування консульської служби був Закон *«Про громадянство Української Народної Республіки»* від 15 листопада 1921 р. [13, арк. 48-50]. Ним регулювалися справи громадянства аж до кінця 1924 р., коли припинили своє існування останні консульські установи в Берні та Будапешті. Українські консульства ліквідовувалися, починаючи з весни 1921 р., тобто після підписання Ризького договору між радянською Росією та Польщею. У 1922-1923 рр. майже повністю був скорочений консульський персонал УНР.

Український дипломатичний корпус у Румунії змінювався залежно від політичної ситуації в Україні. У січні 1918 р. через генерала Костянтина Коанде румунський уряд обіцяв надати Українській Центральній Раді допомогу у боротьбі з більшовиками, проте цього не сталося внаслідок підписання делегацією УНР мирного договору в Брест-Литовську. У березні того ж року Рада Народних Міністрів УНР розглядала питання про відправлення до Румунії мирної делегації на чолі із О.Севрюком, але цього так і не відбулося. У квітні 1918 р. була створена дипломатична місія УНР у складі Миколи Галагана (голова), Олекси Клора й А.Галіна (урядовці) [14, с. 355-356].

У жовтні 1918 р. дипломатичне представництво Української Держави в Бухаресті очолив генерал-майор Володислав Дашкевич-Горбаський. Співробітниками місії були юрист-міжнародник, професор кафедри міжнародного права Харківського університету Михайло Догель, полковник П.Невадовський, значкові Володислав Маєвський, Сергій Де-Вітт, виконуючими обов'язки генерального консула в Бухаресті – Корнелій Чеботаренко (Чеботаренко), віце-консула в Галаці – сотник Спиридон Білецький [10, с. 225, 234-236]. В Яссах переговори з представниками країн Антанти вів Іван Коростовець [15, арк. 78].

Після відновлення у грудні 1918 р. УНР відбулися зміни й у дипломатичному корпусі України в Румунії. У січні 1919 р. до Бухареста прибула Надзвичайна дипломатична місія УНР на чолі з Георгієм (Юрієм) Гасенком. До її складу входили Віктор Піснячевський (радник), Володимир Онацевич (секретар), Володислав Медзянковський (Мідзяновський), Юрій Білець (аташе), Олександр Кравець, Петро Коломак, Танченко (урядовці), Пархоменко (друкарка) [16, арк. 22]. Однак у травні 1919 р. через демарш Г.Гасенка (заява в ультимативній формі проти участі румунських військ у бойових діях на території ЗУНР) майже всі члени Місії змушені були залишити країну [17, арк. 9].

У червні 1919 р. НДМ очолив колишній міністр закордонних справ УНР (лютий-квітень 1919 р.) професор Кость Мацієвич. Під його керівництвом у різний час працювали Іван Фешенко-Чопівський (радник), Лев Геркен, Михайло Любимський (секретарі), Федір Буткевич, Павло Мамчур (аташе), Олександр Кравець, Петро Коломак, (урядовці), Лев Чопівський, Денис Маср-Михальський (завідувач пресового бюро), а також вільнонаймані службовці – генерал-майор Віктор Зелінський (консультант з військових справ), Казимир Рафалович (водій), Адам Червінський (механік), Ілько Убович (вістовий) [18, арк. 8-9].

У лютому 1920 р. з реорганізованої Військової місії УНР при НДМ була створена військова секція у складі генерал-поручика Сергія Дельвіга (голова), полковника Демида Антончука (радник), хорунжих Василя (секретар) й Олександра Трепке, сотників Миколи Даньківа, Олександра Долинюка, Михальського, Якова Чайківського. До Місії належав і контр-

адмірал Михайло Остроградський, який у квітні 1920 р. був призначений ще й уповноваженим Уряду УНР у справах військового та торговельного мореплавства на Півдні України [19, арк. 87]. Представником НДМ у Чернівцях був спочатку доктор права Михайло Догомиля, потім – підполковник Євген Луговий, секретарем – Леонтій Івасюк, консулом у Кишиневі – професор Іван Ганицький, полковник Іван Мінзаренко, Михайло Шереметєвський-Шереметєв, в Яссах – Корнелій Чеботаренко [20, с. 61-62]. До середини 1920-х рр. в Румунії залишилося лише декілька співробітників колишньої НДМ у Румунії, які брали активну участь у громадському житті української еміграції в цій країні.

Періодично до Румунії приїздили спеціальні місії. Так, у березні-квітні 1919 р. у Бухаресті перебувала спеціальна дипломатична місія Західної області УНР у складі доктора наук Стефана Витвицького, професора Григорія Тимощука, Сидора Цуркановича (експерт) та Олександра Кульчицького (перекладач). Вона вела переговори з міністром закордонних справ Румунії Міхаєм Ферекіде та керівником французької військової місії в Румунії генералом Анрі-Матісом Бертельо щодо Буковини, ліквідації загрози окупації Румунією Східної Галичини та спільних дій проти більшовиків [21, арк. 18].

Утримання дипломатичної установи за кордоном було досить коштовним. Так, з 1 червня по 1 жовтня 1919 р. на утримання НДМ УНР в Румунії було витрачено 2 848 254 карбованця/гривні.

Таблиця 2. Звіт НДМ УНР в Румунії про витрати від 6 жовтня 1919 р. [18, арк. 1].

№ звіту	Назва звіту	Сума (крб.)
1	Місячне утримання, кошти добові, роз'їзні й на помешкання персональному складу місії	266 349
2	Кошти на представництво	73 500
3	Кошти на канцелярські видатки	72 660
4	Кошти на найом помешкання Місії	440 457
5	Кошти на обзаведення й непередбачені видатки Місії	37 454
6	Кошти підйомні й на екіпірування членам Місії	48 450
7	Кошти по організації й видатках на прес-бюро	20 067
8	Кошти на видатки Місії в подорожі до Бухареста	58 156
9	Кошти на витрати по потребах на зазначених кошторисом (особистий фонд Посла)	1 503 296
10	Кошти на допомогу Українським громадянам за кордоном	327 862
	Всього на суму	2 848 254

Як впливає з таблиці, найбільше коштів йшло до особистого фонду голови НДМ, на оренду помешкання Місії та допомогу громадянам УНР за кордоном.

Наступна таблиця свідчить про безпосередні витрати на утримання дипломатичного персоналу.

Таблиця № 3 Відомість на виплату утримання, добових, роз'їзних і на помешкання персональному складу НДМ УНР в Румунії у липні 1919 р. (у карбованцях/гривнях) [18, арк. 11-12].

№. п/п	Посада і прізвище	утримання	добові	роз'їзні	на помешкання	разом
1	Голова місії К.Мацієвич	6 000	6 200	6 000	6 000	24 200
2	Радник місії І.Фещенко-Чопівський	4 500	3 720	1 500	900	10 620
3	Секретар Л.Геркен	3 000	2 480	1 500	900	7 880
4	Аташе П.Мамчур	2 400	2 480	750	900	6 530
5	Аташе Ф.Буткевич	2 400	2 480	750	900	6 530
6	Урядовець О.Кравець	2 250	2 480	-	900	5 630
7	Урядовець П.Коломак	2 250	2 480	-	900	5 630
Разом						67020

Кошти на утримання НДМ надходили, по-перше, від уряду УНР, проте вони постійно скорочувалися, по-друге, від консульського збору за видачу паспортів та інших документів, по-третє, від розміщених у румунських банках цінних паперів, по-четверте, від продажу майна Російсько-Дунайського пароплавства тощо. Проте з виходом уряду УНР на еміграцію коштів на утримання дипломатичного корпусу бракувало, тому почалося його скорочення, а згодом і припинення діяльності НДМ УНР в Румунії [22, арк. 91-91зв].

Таким чином, у період Української революції 1917-1921 рр. уряди українських національних держав приділяли багато уваги розбудові та законодавчому забезпеченню зовнішньополітичного відомства та дипломатичних представництв України за кордоном. Були визначені види, структура, склад, штатний розклад та основні функції дипломатичних установ – посольств, місій, консульств, військових та військово-морських інституцій. Українське дипломатичне

представництво в Румунії змінювалося залежно від політичної ситуації в країні. Стале функціонування НДМ було започатковане за часів Української Держави, проте найбільших успіхів вона досягла за головування К.Мацієвича. Незважаючи на постійний брак коштів, він зумів не тільки зберегти майже весь склад НДМ, але й ефективно використати його на ниві захисту національних інтересів УНР в Румунії. Злагоджено діяли різні гілки дипломатичного корпусу – співробітники НДМ, військової секції, консульств та військово-морський аташе. Перспективним, на наш погляд, є вивчення основних функцій Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Румунії.

1. *Веденєєв Д.В.* Юність української дипломатії: Становлення зовнішньополітичної служби Української держави. 1917-1923 роки. Монографія / Д.Веденєєв, Д.Будков. – К.: Вид-во «К.І.С.», 2006. – 312 с.

2. *Соловійова В.В.* Дипломатична діяльність українських національних урядів 1917-1921 рр.: Монографія / В.В.Соловійова; Ін-т історії України НАН України. – К., 2006. – 394 с.

3. *Власенко В.* Надзвичайна дипломатична місія УНР у Румунії – організатор громадсько-політичного життя української еміграції / В.Власенко // Сумська старовина. – 2008. – № 25. – С. 76-84.

4. *Матяш І.* Діяльність Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Угорщині: історія, спогади, архівні документи / І.Матяш, Ю.Мушка. – К.: ВД «Києво-Могилянська академія», 2005. – 400 с.

5. Надзвичайна дипломатична місія УНР у Греції (1919-1920 рр.). / Ін-т укр. археології та джерелознавства ім. М.С.Грушевського НАН України, Центр. держ. архів вищих органів влади та управління України; упоряд., передм., коментарі: В.М.Даниленко, Н.І.Миронець. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 2006. – 136 с.

6. *Власенко В.* Документи і матеріали Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Румунії (1919-1923 рр.) / В.Власенко // Пам'ятки: археографічний щорічник: Держкомархів України, УНДІАСД; редкол.: І.Б.Матяш (гол. ред.) та ін. – Т. 8. – К., 2008. – С. 129-160.

7. *Власенко В.* Надзвичайна дипломатична місія УНР у Румунії – організатор громадсько-політичного життя української еміграції / В.Власенко // Сумська старовина. – 2008. – № 25. – С. 76-84.

8. Історія державної служби в Україні: У 5 т. / НАН України, Ін-т історії України; Гол. управління держ. служби України; відп. ред. Т.В.Мотренко, В.А.Смолій. – К.: Ніка-Центр, 2009. – Т.1. – 544 с.

9. *Дорошенко Д.І.* Історія України, 1917-1923 / Д.І.Дорошенко. В 2-х т./ Упоряд.: К.Ю.Галушко. – К.: Темпора, 2002. – Т. 2: Українська Гетьманська Держава 1918 року. – 352 с.

10. Історія української дипломатії: перші кроки на міжнародній арені (1917-1924 рр.): Документи і матеріали / МЗС України, Держ. комітет архівів України, УНДІАСД; редкол.: Г.Г.Грищенко (голова) та ін.; автор проекту і передмови І.Б.Матяш. – К.: Вид-во гуманіт. л-ри, 2010. – 592 с.

11. Українська дипломатична енциклопедія: У 2 т./ Київський нац. ун-т ім. Т.Шевченка, Ін-т міжнар. відносин; редкол.: Л.В.Губерський (голова) та ін. – К.: Знання України, 2004. – Т.1. – 760с.

12. *Сідак В.С.* Національні спецслужби в період Української революції 1917-1921 рр.: (невідомі сторінки): монографія / В.С.Сідак; Ін-т історії України НАН України, Академія СБУ. – К.: Альтернативи, 1998. – 320 с.

13. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО), ф. 1065, оп. 4, спр. 96.

14. *Галаган М.* 3 моїх споминів (1880-ті – 1920 р.) / Микола Галаган; передмова: Т.Осташко, В.Соловійова. – К.: Темпора, 2005. – 656 с.

15. ЦДАВО, ф. 3696, оп. 1, спр. 105.

16. ЦДАВО, ф. 3696, оп. 2, спр. 200.

17. ЦДАВО, ф. 3696, оп. 1, спр. 69.

18. ЦДАВО, ф. 3696, оп. 2, спр. 215.

19. ЦДАВО, ф. 3696, оп. 2, спр. 308.

20. *Фещенко-Чопівський І.* Хроніка мого життя: спогади міністра Центральної Ради та Директорії / І.Фещенко-Чопівський; передмова В.О.Шевчука, комент. і прим. М.Ю.Костриці, Г.П.Мокрицького. – Житомир: КВО газ. «Житомирський вісник». – 1992. – 124 с.

21. ЦДАВО, ф. 3696, оп. 1, спр. 72.

22. ЦДАВО, ф. 3696, оп. 2, спр. 259.

ДЕГТЯРЬОВ С.І., КРУГЛОВ Є.В.

З ІСТОРІЇ ІНСТИТУТУ СТАНОВИХ ПРИСТАВІВ НА ПІВНІЧНО-СХІДНИХ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ*

Різноманітні соціальні перетворення, ускладнення суспільних відносин, зміни в економічному житті у першій третині ХІХ ст. частково призвели й до ускладнення завдань держави у галузі місцевого управління. Незважаючи на те, що в цей час продовжували існувати основні державні інституції (адміністративні, поліцейські, судові, фінансові тощо), створені ще реформами 70-80-х рр. ХVІІІ ст., з'явилася також низка нових органів та посад, серед яких були станові пристава.

Посада станового пристава введена Положенням про земську поліцію (1837) [11]. Вони були повноправними членами земських судів. В законі «*О городских полициях, в Москве и других городах, кроме Петербурга*» зазначалося, що в «*городах заштатных, местечках и посадах, состоящих на городском положении, но не имеющих особой городской полиции, как в городах уездных, или тому подобной, полицейское управление принадлежит Заседателям местного Земского Суда, пребывающим в уезде под именем Становых Приставов*» [10, с. 3-4].

Станові пристава призначалися з місцевих дворян, які мали нерухому власність в цій губернії. Вони наглядали за точним виконанням законів і особливих розпоряджень уряду; здійснювали заходи з припинення безпорядків і попереджали їх відновлення в майбутньому [8, с. 45-49].

Кількість та розмір станів, на які поділявся повіт, визначалися з огляду на площу самого повіту, розмір населення та інші місцеві особливості. Частіше за все у повіті було 2-3 стани. Будь-які зміни

*Робота здійснена в рамках виконання фундаментального дослідження №0115U000677 «Історичний розвиток порубіжжя Північно-Східної України як засіб конструювання загальнонаціональної моделі історичної пам'яті».

у розподілі на стани мало право здійснювати лише Міністерство внутрішніх справ з дозволу імператора. Наприклад, взимку 1861 р. у Валківському повіті Харківської губернії села Федорівка, Вертіївка та Варварівка були переведені з 2-го стану цього повіту до 1-го стану Харківського [12, с. 611-612].

Постійним місцем перебування станового пристава був населений пункт (місто, посад, містечко чи селище), визначений губернським керівництвом у межах ввіреного стану та найбільш зручний для швидкого пересування по його території [11, с. 464]. Такі поселення вважалися центрами кожного стану. Наприклад, у 1851 р. в Чернігівському повіті Чернігівської губернії центрами станів були містечко Седнів, села Горбів та Козел; у Городнянському – село Стара Рудня, посад Добрянка та містечко Ріпки; у Новозибківському – сади Клімова та Злінка, містечко Новий Ропськ; у Конотопському – містечка Батурин, Красний Колядин та село Попівка і т.п. [1, с. 10-11].

На станового пристава покладалося завдання розслідувати ситуації, пов'язані з випадками неприродної смерті людей у межах стану. Як правило, це були вбивства, самогубства та нещасні випадки. Пристав повинен був з'ясувати причину смерті та розслідувати справу, якщо виявлявся факт злочину. Неприродна смерть часто конфліктувала з релігією – ставилася під сумнів можливість поховання померлого на освяченому церковному кладовищі за християнським обрядом. Розслідуючи обставини смерті, пристав висловлював своє погодження чи заперечення щодо такого поховання. Наприклад, 4 листопада 1902 р. становий пристав 3-го стану Сумського повіту Харківської губернії, з'ясувавши обставини смерті селянина с. Хотинь В.Шипіля, повідомив причта Успенської церкви цього села про те, що *«приданню земле скоропостижно умершего крс. Хотени Власа Артемова Шипиля препятствий не имею»* [5, арк. 287а.].

Станові пристави також повинні були здійснювати контроль за ринковими цінами у межах ввіреного їм стану. З кожного підвідомчого їм населеного пункту їм надавалася відповідна інформація у вигляді рапортів. Наприклад, 16 лютого 1838 р. тисяцький слободи Юнаківка Сумського повіту І.Савченко звітував пристава 2-го стану цього ж повіту В.Є.Щьокін-Кротову про те, *«какие существовали цены на базаре в слободе Юнаковке с 9-го по 16-е число февраля»*. До рапорту він долучав список з найменуванням товарів та цінами на них [6, арк. 3-3зв].

Під наглядом станового пристава відбувалася передача маєтків, господарі яких не сплачували державні податки і недоїмки, під опіку. Збір інформації про таких господарів також покладалася

на станових приставах. На обліку у пристава 2-го стану Сумського повіту Харківської губернії у 1838 р. знаходився 21 маєток, взятий в опіку за борги державі [6, арк. 21-21зв].

Збір самих податків і недоїмок також був однією з функцій приставів. Цей процес часто супроводжувався різними ускладненнями. Особи, які заборгували кошти, часто ухилялися від їх сплати. При цьому вони інколи з'їжджали з місця проживання у невідомому напрямку на невизначений час. У такому випадку станові пристави повинні були встановити місце знаходження боржників [7, арк. 1].

Незважаючи на те, що збір податків і недоїмок хоча й покладалися на станових приставів, але вони особисто гроші у осіб не приймали. Кошти сплачувалися безпосередньо казначейству, яке надавало квитанцію про отримання грошей самому платнику, а той, у свою чергу, надавав її копію до канцелярії станового пристава. Якщо власник не мав змоги сплатити заборговані кошти, він подавав до канцелярії станового пристава відповідний відгук. У цьому документі вказувалася сума несплачених податків та пояснення, чому саме особа не може сплатити гроші. Наявність об'єктивних причин несплати власниками державних недоїмок часто не була підставою для їх виправдання перед керівництвом. І якщо попередження земського справника з вимогою прискорити становому приставу збір недоїмок не давало позитивного результату, то поліцейське керівництво повіту, а інколи й губернії, вдавалося до покарань (кримінальна відповідальність та усунення з посади).

Діяльність станових приставів контролювалася губернаторами. Наприклад, протягом 25 серпня – 10 жовтня 1859 р. губернатором Чернігівської губернії проводилася ревізія державних установ в одинадцяти повітах. Перевірялися повітові та міські державні установи та якість виконання чиновниками їхніх функцій [2, 9]. У результаті перевірки було виявлено низку фактів неякісної роботи станових приставів. Але були також зафіксовані випадки якісного виконання становими приставами своїх повноважень. Так, станові пристави 1-го й 3-го станів Кролевецького, 2-го й 3-го станів Новозибківського, 2-го стану Суразького, 2-го стану Стародубського, 3-го стану Новгород-Сіверського повітів та частні пристави заштатних міст Короп і Погар «за усердие и успешное делопроизводство» отримали т. зв. «искреннюю благодарность» [2, арк. 22зв].

У 1862 р. в Російській імперії була проведена поліцейська реформа. Система правоохоронних органів зазнала змін. Зокрема в деяких регіонах держави (як правило у великих повітах) вводився додатковий стан. Наприклад, Сумський повіт Харківської губернії

до реформи був поділений на два стани. В результаті реформи, у 1863 р. тут планувалося введення додаткового 3-го стану і відповідно додалася б посада 3-го станового пристава [3].

В цілому на станових приставах покладалося широке коло різноманітних повноважень, які вони не завжди могли ефективно і якісно виконувати. Одним з основних недоліків, властивих інститутів станових приставів, була низька ефективність їхньої діяльності у вирішенні справ, зумовлена двома основними причинами: перша пов'язана з низькою професійною підготовкою переважної більшості станових приставів; друга – з частою відсутністю можливості належно пересуватися в межах ввіреного їм стану для виконання своїх обов'язків. Постійний контроль їхньої діяльності, здійснюваний з боку вищого керівництва, і жорсткі вимоги, що ставилися перед приставами, були абсолютно необхідними, оскільки саме ці чиновники були представниками вищої поліцейської влади на рівні повіту. Для того, щоб дати максимально об'єктивну оцінку діяльності станових приставів, слід детально дослідити не лише ті завдання, що на них покладалися, але й інші аспекти, пов'язані з цим інститутом. Зокрема спеціального вивчення потребує канцелярія приставів: її службовий склад, умови праці чиновників, порядок зносин з іншими установами тощо.

1. Военно-статистическое обозрение Российской империи. – Т.ХІІ. – Ч.2. Черниговская губерния. – СПб.: В Типографии Департамента Генерального Штаба, 1851. – 183 с.

2. Державний архів Сумської області (далі - ДАСО), ф.557, оп.1, спр.1, 66 арк.

3. ДАСО, ф.579, оп.1, спр.7, 20 арк.

4. ДАСО, ф.579, оп.1, спр.178, 41 арк.

5. ДАСО, ф.744, оп.1, спр.338, 893 арк.

6. ДАСО, ф.755, оп.1, спр.1, 28 арк.

7. ДАСО, ф.755, оп.1, спр.1а, 181 арк.

8. *Дегтярьов С.І.* До питання історії інститутів судових слідчих та станових приставів у Російській імперії / С.І.Дегтярьов // Вісник Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка. – 2005. – №14(94). – С.45-49.

9. *Дегтярьов С.І.* Губернаторська перевірка державних установ Чернігівської губернії 1859 р. та її результати / С.І.Дегтярьов // Сумська старовина. – 2010. – №XXX. – С.152-164.

10. Памятная книга полицейских законов для чинов городской полиции / Сост. В.Лукин. – Санктпетербург, 1856. – 214 с.

11. Высочайше утвержденное положение о земской полиции // Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе (далее – ПСЗ-2). – Т.ХІІ. – №10305.

12. О перечислении из второго стана Валковского в первый стан Харьковского уезда деревень Федоровки, Вертеевки и Варваровки, для лучшего устройства волостного управления в сих имениях и для восстановления законной границы означенных уездов // ПСЗ-2. – Т.ХХХVI. – №37739.

ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ПРОКУРАТУРИ В УКРАЇНІ

Розібратися в історії становлення правових інститутів, а тим більше її законодавстві досить непросто. Закони, що діють завжди в суворо конкретному часі і просторі та становлять істотний вплив на розвиток суспільства, дуже часто допомагають нам правильно розташувати стовпові віхи в літописі минулих справ і подій.

Історія прокуратури України, яка свого часу входила до складу Російської імперії, а потім Радянського Союзу, нараховує понад 275 років. За ці роки прокуратура реформувалась, реорганізовувалась, ліквідовувалась і знову створювалась, змінювались її завдання і функції, але вона завжди була автономним державним інститутом, який виконував тільки йому властиві функції.

Виділяють такі етапи становлення та розвитку прокуратури України:

1) Етап становлення та розвитку прокуратури в Україні як складовій території Російської імперії часів Петра I і до лютнево-жовтневих подій 1917 р. (1722-1917 рр.).

2) Етап розвитку прокуратури України часів існування:

а) Української Центральної Ради (листопад 1917 р. – квітень 1918 р.),

б) Гетьманату (квітень 1918 р. – листопад 1918 р.),

в) Директорії (листопад 1918 р. – лютий 1919 р.).

3) Етап розвитку прокуратури на Україні в часи радянської доби (лютий 1919 р. – листопад 1991 р.).

4) Сучасний етап діяльності прокуратури України [1, с. 381-406].

Кожний з етапів був унікальним та вносив зміни до системи прокуратури.

Походження української прокуратури можна ототожнювати з походженням російської, оскільки Україна, на час виникнення прокуратури входила до складу Російської імперії. Російський цар Петро I у 1722 р. запровадив французьку модель спеціального контролюючого державного органу «*государевого ока*» – прокуратури, яка повинна була наглядати за центральними та місцевими адміністративними органами.

Прокурор безпосередньо підпорядковувався імператору і зобов'язаний був наглядати, окрім іншого, за діяльністю сенату та колегій.

У 1864 р. прокуратуру було дещо демократизовано. Вона вже не здійснювала тотального нагляду, а виконувала переважно процесуальні функції у ході кримінального судочинства [2, с. 3-13].

Із падінням у Росії монархії у лютому 1917 р., в Україні активізувався рух за самостійність. 1917 р. у новоутвореній УНР

ухвалено Закон «Про утворення Генерального Суду». У його складі було засновано прокуратуру на чолі зі старшим прокуратором, який призначався Генеральним секретарем судових справ.

1918 р. Центральна Рада ухвалила Закон «Про урядження прокураторського догляду на Україні». Цим, фактично, було створено органи прокуратури УНР. Прокуратурі організувалися при апеляційних та окружних судах. Очолювали відповідні прокуратурі Старші прокуратори. Наказом Генерального секретаря судових справ від 1918 р. №7 на посаду Старшого прокуратора Генерального суду призначено Маркевича Дмитра Васильовича.

За Гетьманату П.Скоропадського 8 липня 1918 р. Законом «Про утворення Державного Сенату», окрім іншого, було врегульовано і питання прокурорського нагляду: при кожному Генеральному суді перебували прокурори і товариші прокурора під вищим наглядом Міністра юстиції, який одночасно був Генеральним прокурором України.

У грудні 1918 р. Гетьманат було замінено на Директорію, яка складалася з 5 осіб. Після того як гетьман Скоропадський зрікся влади, Директорія проголосила відновлення УНР, а отже і діяльність Прокуратурі зразка УНР. Скасовано Закон «Про утворення Державного Сенату» і відновлена діяльність Генерального Суду, який став називатися «Найвищим Судом УНР». Міністру юстиції доручалось негайно затвердити новий штат і призначити осіб з прокурорського нагляду. На початок січня 1919 р. Рада народних міністрів УНР затвердила штат Надвищого суду, яким охоплювалася і прокуратура. Штат останньої: старший прокурор – 7 прокурорів – секретар-прокуратор.

Трохи більше місяця діяла ця прокуратура. Після встановлення на більшості території України радянської влади, були створені нові органи прокуратури, спочатку у складі суду, згідно Декрету від 14 лютого 1919 р. «Про суд», а з 28 червня 1922 р., згідно Постанови ВУЦВК, «Про затвердження Положення про прокурорський нагляд в УРСР» у складі НаркомЮсту УРСР. З 10 травня 1925 р., а саме з прийняттям 2-ї Конституції УРСР (перша 1919 р.), прокуратура почала діяти як самостійний орган [3, с. 105-108].

Після розпаду СРСР та проголошення незалежності України в історії прокуратури та прокурорського нагляду розпочалась нова сторінка історії.

1. Теория государства и права: Курс лекций / под ред. Н.И.Матузова, А.В.Малько. – М.: Юристъ, 2000.– 776 с.

2. Басков В.И. История прокуратуры Российской империи / В.И.Басков / Вестн. Моск. ун-та. – Сер.11. – Право. – 1997. – №2. – С. 3-13.

3. Клочков В. Прокуратура України часів УНР, Гетьманату і Директорії / В.Клочков // Вісник прокуратури. – 2001. – №1. – С. 105-108.

**ЗЛОЧИНИ ПРОТИ СУВЕРЕНІТЕТУ ДЕРЖАВИ ТА ОСОБИ МОНАРХА
В ЛИТОВСЬКО-РУСЬКОМУ ПРАВІ XIV – ПОЧАТКУ XVIст.**

Поняття про злочини проти особи монарха та держави литовсько-руське право успадкувало від руського права XIII-XIV ст. Руська Правда не виділяла такого виду злочинів, хоча і встановлювала посилені санкції за посягання на життя і здоров'я населення княжих вотчин, що відправляли управлінські та господарські функції, та на княже майно, але це не свідчило про особливий правовий статус князя як суверена. Держава у законодавстві Київської Русі також не розглядалася як об'єкт злочину, що було зумовлене відсутністю абстрактного поняття про державу і державну владу. Лише із переходом до удільного устрою та зростанням вотчинної влади князя над землею формувалося осмислення права князя на застосування примусу по відношенню до підданих у випадку їхніх дій, спрямованих на порушення встановлених князем порядків. У цьому відношенні показовою є грамота Мстислава Даниловича від 1289 р., якою він встановив додаткові податі для мешканців Берестя «*за их коромолу*» [1, с. 437].

Успадкувавши від руського права XIII – першої половини XIV ст. поняття про право монарха на застосування легального примусу, литовсько-руське усне право другої половини XIV – XV ст. визнавало таке право господаря, хоча законодавчого закріплення відповідних норм не відбулося.

Розвиток поняття про державні злочини наприкінці XIV – на початку XVI ст. зумовлений змінами, які відбулися у політичному, соціальному та державному житті Великого князівства Литовського. Серед цих змін насамперед слід відмітити появу практики перебігання представників верхівки – «*князів та панів*» – за кордон, яка стала достатньо нерідким явищем у Литовсько-Руській державі. Особливо це спостерігалося з кінця XIV – початку XV ст., коли, з одного боку, загострилося протистояння з Московським князівством у справі збирання руських земель, а з іншого – посилилася боротьба феодалних угруповань за владу у Великому князівстві Литовському; у цій боротьбі з 30-х рр. активно використовувався релігійний чинник. Так, у 1388 р. до Москви виїхав Дмитро Ольгердович, який вважав свої права на литовсько-руський престол більш легітимними, ніж права Ягайла. Факт виїзду Дмитра Ольгердовича не був чимось екстраординарним. Протягом XIV-XVI ст., за висловом О.Русіної, Московське князівство активно «*вбирало*» в себе «*відходи*» внутрішньополітичної боротьби у сусідній Литовській державі та

перебіжчики, як правило, не вкорінювалися на території Московщини. Так, у 1406 р. на службу до великого князя московського перейшов син київського князя Івана Ольгимонтовича Гольшанського Олександр Нелюб із своїм численним почтом. Прийнятий при дворі Василя I, він отримав від нього Переяславль [2, с. 6].

У 1481 р. після невдалої змови проти великого литовського князя Казимира Ягайловича до Московської держави втік князь Федір Бельський, а князі Іван Гольшанський та Михайло Олелькович були страчені. У 1508 р. відбувся виступ феодалного угруповання під проводом князя Михайла Глинського; виступ закінчився втечею князів до Москви. Зауважимо, що втечі представників феодалної знаті Литовської і Московської Русі, спричинені здебільшого їх конфліктами з монархами, відбувалися в обох напрямках. Тож законодавство обох держав закріпило правові норми, спрямовані на боротьбу з подібними втечами.

Такі випадки зумовили законодавчу протидію втечам за кордон. Перші превентивні заходи проти втечі було вжито у XV ст. Привілеї Казимира Ягайловича 1447 р. встановив вільний дозвіл для магнатів і шляхти виїжджати за кордон, але заборонив виїзд у держави, політика яких була ворожою у ставленні до Великого князівства Литовського: *«Також дозволяем, абы княжата, рытеры, шляхтичи, бояре, добровольно имели бы мощь выехати з наших земель князьства великого, для лепшого шчастья набытия, а любо учинков рытерских, до каждых земель, сторон, только выменяючи стороны неприятельское...»* [3, с. 44]. Ця норма практично без змін була внесена до привілею великого князя Олександра 1492 р. [4, с. 223]. Київський привілеї 1507 р. підтвердив цю норму: *«И которые княжата и панята хотят ехать до чужих земель, ... тогда может [ехать] з докладомъ, ажъ земское служьбы не будетъ; а безъ нихъ именей ихъ не рушити, толко въ неприятельскую землю не ехать противъ насъ и наше земли»* [5, с. 57]. За припущенням М.Максимейка, внаслідок заколоту Михайла Глинського у 1509 р. було видано *«Уставу, до двох років ухвалено, на тих, хто б зраду під господарем вчинив»* [6, с. 84]. Устава впроваджувала норму, за якою доля спадщини зрадника, яку мали отримати його діти, визначалася великим князем: він міг дозволити спадкувати маєток, а міг конфіскувати його в казну. В політичній практиці Великого князівства Литовського вже існувала норма, за якою нащадки втікача за кордон позбавлялися права на спадкування його вотчини. Казимир Ягайлович у 1456 р. відмовив Семєну і Михайлу Олельковичам у спадкуванні Києва – вотчини їх батька київського удільного князя Володимирівича. Великий князь заявив, що дід їхній, Володимир Ольгердович, *«бігав на Москву і тим пробігав вотчину свою Київ»* [7, с. 78].

Законодавча заборона втечі до неприязельської держави у XV – на початку XVI ст. була новелою для права Великого князівства Литовського. Ця норма, очевидно, була реципована з польського законодавства: ще у XIV ст. у Віслицькому та Петроковському Статутах встановлювалися заборони на виїзд до ворожих країн; у випадку спричинення небезпеки вітчизні або співвітчизникам злочинцю загрозували санкції у вигляді конфіскації маєтків [8, с. 143].

Таким чином, внесення у нормативно-правові акти XV – початку XVI ст. охоронних норм, спрямованих на боротьбу з втечами представників знаті за кордон, було закономірним явищем, поява якого пов'язана з розвитком відповідних суспільних відносин.

Ще одним видом державних злочинів у литовсько-руському праві XV ст. був замах на життя або здоров'я та тілесну недоторканність монарха. Цей злочин вже кваліфікувався як державна зрада, а злочинець називався зрадником. У Київському привілеї 1507 р. вказувалося, що зрадниками є ті, «*кто имеет на насъ лихо мыслити або на землю нашу*». Санкція цієї норми приписувала зрадника «*казнити шею и именьемъ*» [5, с. 57].

Політична практика XV – початку XVI ст. знала випадки замаху на життя та владу монархів. У 1432 р. був вчинений заколот проти великого литовського князя Свидригайла з метою його дестронізації. Цей заколот ледве не закінчився вбивством монарха і призвів до заміни його на престолі іншим великим князем – Сигізмундом Кейстутовичем. У 1440 р. внаслідок змови князів Івана та Олександра Чорторійських та Яна Довгірда Сигізмунд Кейстутович був вбитий. Неодноразово вчинялися змови (хоча і невдалі) проти життя Казимира Ягайловича. Тож правове закріплення у писаному праві змови як злочинного діяння мало причини у тогочасній правовій реальності.

Слід звернути увагу на те, що злочини проти особи великого князя та проти держави у XV – на початку XVI ст. розглядаються як одне ціле.

Однак до появи Статутів Великого князівства Литовського у литовсько-руському праві злочини проти монарха та проти держави не виділяються в окрему категорію протиправних діянь. У привілеях згадуються всього два різновиди цих злочинів.

1. Пресняков А.Е. Княжое право в Древней Руси. Лекции по русской истории. Киевская Русь / А.Е.Пресняков. – М.: Наука, 1993. – 635 с.

2. Русіна О.В. Проблеми політичної лояльності населення Великого князівства Литовського в XIV-XVI ст. / О.В.Русіна // Український історичний журнал. – 2003. – № 6. – С. 3-16.

3. Вішнеўскі А.Ф. Гісторыя дзяржавы і права Беларусі: У дакументах і матэрыялах (са старажытных часоў да нашых дзён) / А.Ф.Вішнеўскі, А.Я.Юхо. – Мн., 1998. – 337 с.

4. Гісторыя Беларусі ў дакументах і матэрыялах (IX-XVIII ст.) / Склад.: В.К.Шчарбакоў, К.І.Кернажыцкі, Д.І.Даўгяла. Т.1. – Менск: Выдавецтва АН БССР, 1936. – 195 с.

5. Привилей Киевской земли // Ясинский М. Уставные земские грамоты Литовско-Русского государства / М. Ясинский. – К.: Печатня С.Мамонова, 1894. – 207 с.

6. *Максимейко Н.А.* Источники уголовных законов Литовского Статута / Н.А.Максимейко. – К.: Университетская типография, 1894. – 184 с.

7. *Клепатский П.Г.* Очерки по истории Киевской земли. Литовский период / П.Клепатский. – Біла Церква: Видавець Олександр Пшонківський, 2007. – 480 с.

8. *Бойко І.Й.* Джерела та характерні риси права в Галичині у складі Польського королівства (1387-1569) / І.Й.Бойко. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2010. – 244 с.

ЦЕНКО М.Б.

ВИТОКИ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ НОРМ І СУДОВОГО ЕТИКЕТУ

Однією з актуальних проблем сучасної правової системи в Україні є стан судової влади. Незадовільна дієвість і низький авторитет правосуддя стали об'єктом активного обговорення в широких колах громадськості та низки реформаторських кроків держави в цій системі. У законопроекті *«Про забезпечення права на справедливий суд»* говориться, що судова реформа *«повинна забезпечити ефективний захист прав і свобод громадян, інтересів юридичних осіб у судовому порядку, практичну реалізацію права на справедливий суд»*. Закон набрав чинності 29 березня 2015 р.

Судовою реформою передбачається декілька напрямків діяльності: зміна законодавства про статус суддів, внесення змін до процесуального законодавства, реформування судоустрою. Стратегічним напрямком змін, що плануються, є орієнтація на європейські стандарти. Проте ми схилиємося до думки, що слід враховувати й національні надбання та особливості розвитку правової системи, викоринюючи недоліки, зважати на власний менталітет і на історичний досвід.

Важливою складовою судової системи є судочинство, яке виразно демонструє рівень панування права в державі. Судочинство в процесі відправлення правосуддя спирається на два основних компонента: законодавча база і процесуальна форма. Розгляд справи у суді набуває чинності, якщо були дотримані усі процесуальні процедури та етикетні форми, адже запроваджена послідовність дій і форма їх виконання виступають такою умовою, за якої можливе повне за забезпеченістю результату судового розгляду здійснення прав громадян.

У межах судового розгляду роль правил і норм, що утворюють порядок судового процесу має визначатися як формоутворююча засада реалізації свобод і прав громадян на відстоювання своїх

інтересів. Процесуальна форма та судовий етикет виконують організаційну та конститутивну роль у судочинстві, завдяки чому воно у повному обсязі здійснює свої завдання.

Судовий етикет є невід'ємною складовою розгляду справи у суді. Він оформлює судові засідання, надає йому характеру дієвості, суворості, дисципліни, відповідальності, сприяє реалізації принципу дотримання належної судової процедури. Судовий етикет задовольняє потреби суспільства і держави в упорядкуванні діяльності структурних елементів судової влади та їх належному функціонуванні, тому значення етикету в сучасному судочинстві не викликає сумнівів.

Проте, ані у судовій практиці, ані у наукових дослідженнях цьому питанню не приділяється достатньої уваги, хоча тема набуває значущості у просторі завдань відновлення громадського авторитету судової влади і розбудови правової держави.

На першому етапі судових реформ серед інших заходів передбачається внесення змін до процесуального кодексу, які повинні забезпечити доступність і відкритість суду, спростити деякі правила судочинства. В контексті означеної спрямованості такого реформування вважаємо плідним обернутися до витоків судового процесу, до історичних умов його формування, до розвитку етикетних форм здійснення судочинства, усвідомлюючи суть і значення цих феноменів.

Вищим органом судової влади в общинах за часів Київської Русі були народні збори, що називались копою чи громадою, які під час здійснення процесу своєї діяльності керувалися звичаєм як сукупністю правил, що склалися здавна і набули сталих змістовних форм завдяки багаторазовому повторенню. Звичай можна вважати найдавнішим джерелом судового етикету, адже його основу складали загальноприйняті, поширені правила і способи регулювання відносин, що повторювались у межах певної спільноти.

За звичаєм встановлювалося постійне місце судової діяльності зборів, порядок дослідження і вирішення справ, порядок і зміст судового діловодства. За звичаєм у кожній справі кількість «*копних суддів*» доходила до 100, іноді до 150 осіб. Звичай, коли у судовому розгляді беруть участь багато людей, довго зберігатиметься у судовому процесі на території українських земель. До появи писемних правових документів саме звичаї регулювали правові відносини в общинах.

Подобиці правового звичаю нам мало відомі, проте існування обрядів і ритуалів судочинства та їх надзвичайна вагомість безсумнівні, вони мали символічне, зображувально-знаменне значення, були драматичним відбиттям тогочасних уявлень про справедливість.

З розвитком феодальних відносин, формуванням централізованої держави з'являється княжий суд, який здійснюється у певній мірі за новими звичаями, санкціонованими княжою владою. З матеріалів документів того часу складається картина суду, що надає уявлення про зміст і сутність зовнішніх правил проведення судочинства у Київській Русі. «*Руська Правда*», зокрема, свідчить, що жодний юридичний акт не чинився інакше, як у присутності великої кількості «людей». Публічність дій суду, присутність людей стає органічним елементом судоустрою і судочинства того часу [1, с. 167]. Іноді, як наприклад бачимо з договору Смоленського князя, сторони безпосередньо звертаються до «*добрих мужів*» і їх рішення роблять для себе обов'язковим, як було б для них обов'язковим рішення публічного суду [1, с. 168]. Натовп не лякає і суддів. Присутність значної кількості людей стає правилом проведення суду. Разом із тим, багатолюдність судового розгляду вимагала і певної обрядовості, адже результат розгляду часто залежав від впливу, який справляли на суддів люди. Обрядовість проведення розгляду мала впливати і на суспільну правову свідомість, створювати громадську думку щодо скоєного злочину, а також щодо значущості самого суду.

Історичні джерела: княжі та церковні статuti, «*Руська Правда*» у різних редакціях, Номоканони тощо вказують на те, що судовий розгляд справи вирізняли організована послідовність дій, обрядовість, тобто підпорядкування правилам і ритуалам. Окремі формальні правила існували для організації судової влади на місцях, для народних зборів, для місця проведення суду, стосовно кількості суддів, щодо формальних вимог до доказів, які були вагомими під час винесення судом вироку, до свідків, до промов, до приведення вироку у виконання. Інакше кажучи, чинність суду підтримувалася правилами, які за сучасними уявленнями можна віднести до етикетних.

Показовими в цьому контексті є способи доведення вини чи невинності підсудного. Як самостійний чи додатковий спосіб доведення використовувалися формальні докази: випробування, жереб, присяга тощо у певній послідовності: від більш сильних у справах більшої цінності («*залізо*») до менш сильних («*вода*»). Останнє місце належало присязі. Судді відсилали до заліза, до води, на роту, до жереба, бо це право було кращим у їх очах – саме так визначити справедливість.

У цілому судочинство доби Київської Русі, рух якого був забезпечений здебільшого звичаєм, мав ритуальний характер. На це вказують такі визначні його риси, як публічність, усність, надзвичайна простота, крайній формалізм. Значущість і впливовість форми судових дій виявилася у формальному ставленні до судових доказів, у безумовній до них довірі, якщо була виконана форма:

обов'язкове вимовляння сторонами відомих формул, у таких формальних діях сторін, як заповідь на торгу, клятва свідків тощо. Ритуальна форма рятувала судочинство від хаотичності, надавала сторонам певної гарантії справедливості, а судові – дієвої форми.

1. *Дювернуа Н.* Источники права и суд в Древней Руси: Опыт по истории русского гражданского права / Н.Дювернуа. – М.: Университет. тип., 1869. – 413 с.

2. Еволюція етосу юриста в Україні (історичний та соціально-психологічний нарис) / В.О.Лозовой, В.О.Рум'янцев, Л.В.Анучина та ін.; за ред. В.О.Лозового та В.О.Рум'янцева. – Харків: Право, 2011. – 264 с.

3. *Самоквасов Д.Я.* Древнее русское право: лекции 1902-03 академического года Д.Я.Самоквасова / Д.Я.Самоквасов. – М.: Университет. тип., 1903. – 378 с.

ШУЛЬЖЕНКО І.В.

ДО ІСТОРІЇ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРАЦІ ЖІНОК

Історія світової цивілізації свідчить, що жінки завжди страждали від дискримінації у всіх сферах суспільних відносин. Але кожний етап розвитку громадянського суспільства супроводжувався поступовим наданням жінкам додаткових пільг та переваг, у тому числі і у трудових правовідносинах.

Варто зазначити, що виникнення правових норм, які регулюють працю жінок, супроводжувалося застосуванням на законодавчому рівні певних заборон для працюючих жінок. Причому такі заборони стали підґрунтям становлення сучасного трудового права. Отже, однією з проблем трудового права є дослідження історичних аспектів правового регулювання праці жінок як передумови сучасного правового регулювання праці.

Дослідженням розвитку і забезпечення соціальних та трудових прав жінок були присвячені праці Н.Данченко [1], Н.Аніщук [2], Т.Іванкіної [3] але, на наш погляд, проблема еволюції правового регулювання жіночої праці, як на національному, так і міжнародному рівні була досліджена не у повній мірі.

Метою даної роботи є дослідження історичних аспектів та передумов розвитку національного законодавства, що регулює найману працю жінок.

Питання про роль жінки у суспільстві, сім'ї, її права давно є предметом гострих дискусій, про це написано чимало наукових праць, трактатів, брошур [1, с. 3].

Зародження трудового права відноситься до кінця XVIII – початку XIX ст., коли в Європі, в тому числі в Російській імперії, з'являються перші нормативні акти, направлені на регулювання праці [4, с. 109].

Наприкінці XIX ст. жінки в Швейцарії не могли працювати більше одинадцяти годин на день, не допускалися до чистки машин. Після вагітності вони не могли бути прийняті на роботу раніше, ніж через шість тижнів. В Німеччині жінки зовсім не приймалися на заводи, які виробляли скло. Після вагітності вони поверталися на фабрику через три тижні [5, с. 40-41].

Протягом багатомісячної історії українського народу жінки відчували себе нерівноправними порівняно з чоловіками. Вони були практично обмежені у використанні більшості прав та свобод, зокрема громадянських, політичних, соціально-економічних та культурних, хоча й робилися спроби впровадити ідеї рівноправності до законодавчої бази. Однак ці документи повністю не надавали жінкам всієї повноти прав та свобод. Лише у XX ст. під впливом міжнародного та вітчизняного жіночого руху в законодавчому порядку жінок було визнано повністю рівноправними з чоловіками [2, с. 155].

Принцип рівноправності жінок з чоловіками був покладений в Конституцію Української Народної Республіки 1918 р., яка так і не була втілена в життя. У ст. 11 розділу II проголошувалося: *«Ніякої різниці в правах і обов'язках між чоловіком і жінкою право УНР не знає»* [6, с. 106].

Трудове законодавство Радянської України передбачало надання жінкам, які виконують материнську функцію, додаткових пільг та переваг. Так, стаття 131 Кодексу законів про працю (далі КЗпП) від 1922 р. забороняла використання праці вагітних жінок на нічних та понаднормових роботах: *«жінки вагітні й ті, що годують немовлят, уночі й позачергово працювати не можуть»* [7]. Постановою Народного Комісаріату Праці (далі НКП) СРСР №53/325 від 24 лютого 1925 р. був затверджений перелік особливо важких і шкідливих робіт, на яких було заборонено працювати жінкам [8].

Зважаючи на витіснення жінок із виробництв, НКП СРСР видав розпорядження від 13 квітня 1925 р., яке передбачало надання дозволів на працю жінкам в усіх галузях виробництва, крім особливо шкідливих виробництв, де жіноча праця взагалі була заборонена. Ці дозволи мали видавати органи охорони праці за погодженням із профспілками і повідомленням про це НКП УРСР. Такі дозволи належало видавати і тоді, коли нічні роботи запроваджувалися на виробництві вперше. Усіх вагітних жінок і жінок, які годують дітей, належало перевести на денні роботи [9].

Формально на конституційному рівні жінки отримали рівні з чоловіками права та свободи у Конституції УРСР 1937 р. Стаття 121 зазначеної Конституції проголошувала: *«Жінці в УРСР надаються рівні права з чоловіками в усіх галузях господарського, державного культурного і громадсько-політичного життя»* [10, с. 106].

Що стосується чинного трудового законодавства України то воно передбачає надання додаткових правових гарантій працюючим жінкам, які можна поділити на дві групи. По-перше, гарантії, що забезпечують гендерну рівність у трудових правовідносинах (ст. 24 Конституції України; Закон України «Про забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків» від 8 березня 2005 р.; ст.ст.2-1 та 22 КЗпП); по-друге, гарантії, що надають жінкам додаткові пільги та переваги у трудових правовідносинах (ст.ст. 174-186 КЗпП).

Отже, історія правового регулювання праці жінок являє собою виокремлення жінок як певної категорії працівників шляхом застосування до них певних обмежень та надання їм додаткових гарантій, пільг та переваг у трудових правовідносинах.

Таким чином, сучасне правове регулювання праці жінок в Україні має історичні передумови у вигляді обмежувальних і заборонних норм, завдяки яким були прийняті правові акти у галузі охорони праці жінок і забезпечення гендерної рівності у трудових правовідносинах.

-
1. Данченко Н.И. Правовая охрана труда женщин в СССР / Н.И.Данченко. – Киев: Наук. думка, 1985. – 154 с.
 2. Аніщук Н. Правове становище українських жінок в історичному минулому / Н.Аніщук // Право України. – 2002. – № 3. – С. 155-157.
 3. Иванкина Т.В. Права трудящихся женщин / Т.В.Иванкина. – Л.: Лениздат, 1990. – 171 с. – (Юридический всеобуч).
 4. Соболев С.А. Трудовое право России и социальное развитие / С.А.Соболев // Государство и право. – 1997. – № 4.
 5. Z. Восьмичасовий робочий день // Юридический вестник. – М., 1891. – № 9.
 6. Конституція Української народної республіки (Статут про державний устрій, права і вільності УНР): від 29 квіт. 1918 р. // Історія української конституції / Укр. Прав. фундація; упоряд. А.Г.Слюсаренко, В.М.Томенко. – К., 1997.
 7. Известия Народного комиссариата труда. – 1923. – № 11.
 8. Известия Народного комиссариата труда. – 1925. – № 45.
 9. Известия Народного комиссариата труда. – 1925. – № 20.
 10. Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки: прийнята постановою надзвичайного XVII українського з'їзду Рад 30 січня 1937 р. // Історія української конституції / Укр. Прав. фундація; упоряд. А.Г.Слюсаренко, В.М.Томенко. – К., 1997.
 11. Конституція (Основной Закон) Украинской Советской Социалистической республики. принятая на внеочередной седьмой сессии Верховного Совета УССР девятого созыва 20 апреля 1978 г. // Известия Советов нар. депутатов СССР. – 1978. – № 11. – С. 97-145.

**ЧИ ПОТРІБНА СЬОГОДНІ КУЛЬТУРНО
ОБДАРОВАНА ОСОБИСТІТЬ**

Сьогодні, коли наша держава вимушена протистояти агресії сусідньої країни, коли гинуть молоді люди, зневірюються хиткі духом та зубожіють основні верстви населення, говорити про розвиток культури здається недоречним. Але це лише на перший погляд. Часи випробувань минуть, а питання становлення високоосвіченої і культурно заангажованої особистості залишаться.

Саме тому вважаємо за доцільне розглянути проблему формування культурно обдарованої особистості в контексті вищої школи.

У ХХІ ст. вузькопрофесійна підготовка вже не відповідає вимогам часу, важливим компонентом професійної освіти стає особиста культура випускника. Вища освіта перестає бути лише професійною, вона стає елементом загальної культури людини.

Моделюючи цілісний образ випускника навчального закладу – «інтелігента», – вчені одноставно стверджують, що це – людина культури – воля, духовна особистість, орієнтована на цінності світової і національної культури, здатна до творчої самореалізації, моральної саморегуляції та адаптації у мінливому соціокультурному середовищі [1].

Все це спонукає дослідників до проектування оптимальної системи освіти, яка б дозволяла формувати духовно збагачену особистість і максимально повно відповідала б новому типу культури.

Зміст освіти відображає культуру певної доби. В той же час існуюча система вищої освіти багато в чому побудована на культурних домінантах минулого – раціональному погляді на світ, інтелектуалізмі, утилітарності. Відповідна проєкція цих принципів на зміст освіти висуває знання про цілісний світ людини і досвід цілісної діяльності на задній план в порівнянні з науковою монокультурною. Цивілізаційна однобічність освіти знаходить прояв в її технократичному перевантаженні, в трансляції знань у відчуженій, безособовій формі, в насиченні змісту знаннями при відсутності форми.

Пошуки моделей освіти, адекватних сучасному типу культури і відповідних новому етапу розвитку цивілізації, є однією з актуальних завдань сучасної педагогіки. Її суттєвою складовою виступає індивідуальна робота з обдарованою молоддю. При цьому вирішальною виступає необхідність розробки теоретичних засад цілісного навчально-виховного процесу з такими його категоріями, як зміст, методи і організація навчання.

Теоретичне осмислення закономірного характеру взаємозв'язку освіти і культури, їх ізоморфної тотожності [2] дозволяє висунути гіпотезу про перспективність і продуктивність використання культурологічного підходу як концептуальної основи модернізації вищої освіти і як похідне індивідуальної роботи з обдарованою молоддю.

Отже, відповідаючи на питання, які чинники сприяють підвищенню рівня науково-дослідної діяльності обдарованої молоді, звернемося перш за все до самої особистості студента. Дослідники вважають, що категорії «*освіта*», «*людина*», «*культура*» виступають підсистемами єдиної гуманітарної культурно-освітньої системи. Виділення підсистеми «людина» в якості окремого системного елемента є принциповим і суттєвим моментом, стверджуючим той факт, що в загальній цілісній системі людина виступає суб'єктом по відношенню і до культури і до освіти [3]. Таким чином, є всі підстави вважати, що звернення до особистісних рис окремого обдарованого студента, виявлення спонукальних моментів його творчої діяльності допоможе викладачу зробити науково-дослідницький процес більш плідним і результативним.

Слід наголосити, що цілісна особистість спеціаліста відображується в професійно-особистісній моделі конкурентноспроможного випускника вищого навчального закладу, яка передбачає його успішну діяльність в технологічній, соціальній і духовній сферах. Тут присутні не лише інтелектуальні та моральні мотиви, але й збалансований розвиток всіх сфер особистості: свідомості, почуттів і волі.

Підсумовуючи, зазначимо, що культурологічна особистісна спрямованість як освіти в цілому, так і роботи з обдарованими студентами, зокрема, передбачає відповідне корегування освітніх технологій. На нормативному рівні вона виявляється у вимогах до змістовного компоненту, який повинен бути «культуро містким»; до процесуальної сторони навчання і виховання; до методу вивчення педагогічної дійсності та її інноваційного проектування. Але щоб виховати не лише обдаровану, освічену, але й культурну особистість необхідно комплексно підходити до вирішення цієї проблеми.

1. Андрущенко В.П. Організоване суспільство: Проблеми організації в період радикальних трансформацій в Україні на рубежі століть: Досвіт соціально-філософського аналізу / В.П.Андрущенко. – К.: Анлант ЮЕмСі, 2006. – С. 82.

2. Лисяк-Рудницький І. Інтелектуальні початки нової України / І.Лисяк-Рудницький // Історичні есе. – Т. 1 – К.: Основи, 2004 – С. 173.

3. Бех В.П. Організаційна свідомість: питання, припущення, гіпотези / В.П.Бех, О.М.Токар // Нова парадигма. – К.: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2004. – Випуск 36. – С. 36.

СВЯТКУВАННЯ ДНЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ МІЖВОЄННОЮ УКРАЇНСЬКОЮ ЕМІГРАЦІЄЮ В РУМУНІЇ*

В умовах тривалого перебування поза межами Батьківщини для будь-якої еміграції завжди існує загроза втрати національної ідентичності. Одним із чинників її збереження було відзначення найбільш важливих подій попереднього життя людей, тобто до їх виходу на еміграцію. Оскільки міжвоєнна українська еміграція виникла внаслідок поразки Української революції 1917-1921 рр., то для емігрантів, більшість з яких тією чи іншою мірою брала безпосередню участь у процесі державотворення, найважливішим був сам факт створення держави та проголошення її незалежності.

У сучасних складних суспільно-політичних умовах в Україні, коли є загроза цілісності і суверенітету нашої країни, люди звертаються до попереднього досвіду боротьби за незалежність. Одночасно з'являються нові традиції і символи, які поєднують в собі історичний досвід та сучасну суспільно-політичну практику. Саме тому тема відзначення міжвоєнною українською еміграцією Дня Незалежності України є актуальною. З іншого боку, актуальність теми полягає в тому, що вона ще не була предметом дослідження.

Оскільки запропонована тема є окремим сюжетом (епізодом) історії міжвоєнної української еміграції, то відповідно й історіографія зазначеної теми невелика. У монографіях з історії української еміграції згадується лише сам факт відзначення таких свят міжвоєнною еміграцією в Європі [1-2] та військовополоненими й інтернованими, які тимчасово перебували у спеціальних таборах у 1919-1924 рр. в країнах Центральної та Південно-Східної Європи [3-4]. У науковій періодиці найбільше уваги приділено так званім «*Шевченківським святкам*», що відзначалися українцями в таких країнах, як Болгарія, Королівство сербів, хорватів і словенців (з 1929 р. – Югославія), Румунія та Чехословаччина [5-8], проте поза увагою дослідників залишилися інші свята. Виходячи з актуальності та низького рівня розробки теми автори ставлять собі за мету показати місце і роль національного свята – Дня Незалежності – для міжвоєнної української еміграції в Румунії крізь призму універівського тижневика «*Тризуб*», який виходив 1925-1940 рр. в Парижі.

*Робота здійснена в рамках виконання фундаментального дослідження №0115U000677 «Історичний розвиток порубіжжя Північно-Східної України як засіб конструювання загальнонаціональної моделі історичної пам'яті».

На відміну від інших країн-реципієнтів українські емігранти в Румунії швидко самоорганізувалися, створивши мережу громадських організацій. Це – філія Українського товариства (прихильників) Ліги Націй, Союз українських жінок-емігранток, Українське співоче товариство «Дума», Українське ощадно-позичкове товариство «Згода» та інші. Усі вони діяли під егідою єдиного керівного центру – Громадсько-допомогового комітету (ГДК) української еміграції в Румунії. Завдяки йому здійснювалися заходи громадсько-політичного та культурно-освітнього характеру. Важливу роль у згуртуванні еміграції відіграло відзначення національних («Шевченківські дні», День Соборності України), державних (вшанування пам'яті Симона Петлюри, проголошення Українською Центральною Радою IV Універсалу, заснування української армії, вшанування героїв битв під Крутами, Базаром та Другого Зимового походу Армії УНР), релігійних (Різдво Христове, Пасха, Покрова Пресвятої Богородиці, св. Миколай) та цивільних (Новий рік, дитяча ялинка) свят, ювілеїв історичних подій та постатей. Одним із найважливіших свят емігрантів був День Незалежності України (проголошення 9(22) січня 1918 р. Українською Центральною Радою IV Універсалу).

Основу української еміграції в Румунії склали військові Армії УНР та члени партизансько-повстанських загонів, які наприкінці 1920 – на початку 1921 рр. під тиском переважаючих сил Червоної армії змушені були перейти на територію Румунії, де і були інтерновані в таборах у містах Брашов, Фегераш, Орадя-Маре та інших. Саме там у 1922 р. емігранти вперше відзначили День Незалежності України [3, с. 280]. У грудні того ж року з ініціативи голови Надзвичайної дипломатичної місії (НДМ) УНР в Румунії професора Костя Мацієвича з метою відзначення свята наступного року була створена спеціальна комісія у складі Василя Трепке, Олександра Долинюка та Дмитра Геродота (Івашини). 22 січня 1923 р. у приміщенні НДМ відбулося урочисте засідання, присвячене 5-й річниці проголошення незалежності України. На початку заходу прочитали текст IV Універсалу УЦР, потім український хор виконав «Заповіт» на слова Т.Шевченка, національний гімн «Ще не вмерла Україна», шевченкове «Посланіє до мертвих, живих і ненароджених» прочитав Д.Геродот. Доповідь про головні віхи української історії від княжих часів до початку 1920-х рр. виголосив К.Мацієвич. Потім декламувалися вірші поета та виконувалися пісні на його слова. Наприкінці заходу було оприлюднено Універсал уряду УНР в екзилі. Святкові заходи емігрантів відбулися і в інших містах, зокрема у Бакеу, Джурджу (Журжі) та Кишиневі. На сторінках

часопису «*Бюлетень Пресового бюро при Дипломатичній місії У.Н.Р. в Румунії*» було опубліковано звернення Голови Директорії УНР Симона Петлюри та Голови Ради Міністрів УНР Андрія Лівичького з приводу свята [9, арк. 66-68].

Українська еміграція в Румунії щороку відзначала День Незалежності України. Перші згадки про це на сторінках тижневика «*Тризуб*» датуються 1926 р. 23 січня у столичному концертному залі «*Трансільванія*» відбулася сімейна вечірка представників української еміграції, які проживали у Бухаресті. На її початку учасники традиційно виконали український і румунський національні гімни, потім колишній комендант таборів для інтернованих українських вояків полковник Гнат Порохівський виголосив доповідь на тему «*Український народ та його змагання за державну незалежність*», далі відбувся концерт за участю українських артистів та аматорів. Закінчився захід святковою вечерею, в якій взяли участь і румунські громадські діячі [10, с. 27].

Того ж дня свято відзначили в одній з найбільших колоній української еміграції у м. Джурджу. Емігранти підготували виставу «*Сватання на Гончарівці*», яку схвально прийняли не тільки українці, але і гості заходу – болгари, румуни та чехи [11, с. 27].

Зазвичай 22 січня емігранти відзначали одночасно два свята – День Незалежності та День Соборності України. У 1927 р. на такому заході виступив заступник голови ГДК, дослідник перебування гетьмана Івана Мазепи у Румунії В.Трепке з доповіддю «*Мазепа і мазепинство*» [12, с. 24]. Подвійне свято українці відзначали не тільки у столиці, але й у регіонах, зокрема у містечку Гавань (нині промисловий район у м. Плоешті) [13, с. 29].

З нагоди 10-ліття проголошення незалежності України на сторінках «*Тризуба*» був опублікований матеріал про відзначення українською еміграцією у Румунії цього ювілею. Для залучення на свято якомога більшої кількості емігрантів ГДК вирішив провести захід у столиці 22 січня 1928 р., а в регіонах – 29 січня. Урочисте засідання відбулося у столичному залі «*Трансільванія*», який був прикрашений українською символікою (тризубом, прапором, жовто-синіми стрічками) та портретами лідерів Української революції 1917-1921 рр. – голови Української Центральної Ради Михайла Грушевського, голови Генерального секретаріату Володимира Винниченка, гетьмана Української Держави Павла Скоропадського, голови Директорії Української Народної Республіки Симона Петлюри та президента Західноукраїнської Народної Республіки Євгена Петрушевича. Відкрив засідання, в якому взяли участь представники громадських організацій, української громади в

Бухаресті та інших міст перебування еміграції, В.Трепке. За його пропозицією учасники заходу вшанували вставанням пам'ять загиблих за волю України. Після хвилини мовчання виконали гімн «*Ще не вмерла Україна*». Потім зачитали лист-звернення полковника Г.Порохівського, який через хворобу не зміг прибути на захід, до учасників засідання. Доповідь про події, що передували проголошенню Центральною Радою ІV Універсалу, виголосив В.Трепке. Далі Д.Геродот прочитав власний вірш «*Гернистий шлях*», присвячений останнім 10 рокам боротьби України за свою незалежність. Закінчилося свято виконанням учасниками низки патріотичних пісень та оприлюдненням тексту привітання української еміграції в Румунії заступнику голови Директорії УНР А.Лівицькому та голові Ради Міністрів УНР В.Прокоповичу з нагоди свята [14, с. 16-20].

Приблизно за таким же сценарієм, але в менших масштабах, відбулося святкування Дня Незалежності України в окремих місцевих українських громадах. У Гавані урочистості пройшли у приміщенні ідальні текстильної фабрики, на якій працювало близько 50 колишніх вояків і старшин Армії УНР. У залі були розміщені портрети Тараса Шевченка та Симона Петлюри, написані емігрантом В.Маковкіним, та національна символіка. Промови виголосили голова місцевої Української Громади Григорій Олександрів, член Громади С.Паламарець та заступник голови ГДК В.Трепке. Український чоловічий хор під орудою С.Радзівського виконав український і румунський гімни, «*Заповіт*» Т.Шевченка та пісню «*Журавлі*», а Є.Паламарець задекламувала вірш Д.Геродота «*Гернистий шлях*» [15, с. 17-18].

У м. Джурджу святкування відбулося в актовій залі фабрики. Напередодні вона була наново вибілена емігрантами. Урочистості розпочалися з панахиди за вбитим С.Петлюрою та загиблими у боротьбі за волю України, яку провів священник місцевої церкви отець Стефаній. Доповіді виголосили член ГДК Г.Порохівський та голова Української Громади поручник Василь Мельник. Потім відбувся концерт аматорів [15, с. 19].

Українська Громада у Бакеу організувала парастас у церкві с. Извор у пам'ять С.Петлюри та загиблих воїнів Армії УНР. Для цього з Бакеу привезли румунського священника отця Бужора. У своїй промові він згадав про сталі зв'язки румун з українцями ще з часів гетьмана Богдана Хмельницького. Далі відзначення свята відбулося у власній хаті колишнього українського партизана Григорія Шлапака. Чільний кут хати був прикрашений великим тризубом, оповитим квітами. Тризуб виготовив український емігрант Наум Покорський. З промовами виступили член ГДК Д.Геродот, член управи Громади С.Коханенко й о. Бужор [15, с. 20].

Світова економічна криза 1929-1932 рр. внесла певні корективи у відзначення Дня Незалежності України. Через брак коштів та безробіття багатьох емігрантів урочистості були скромнішими. Так, у 1932 р. Українська Громада в Гавані відзначила свято у помешканні одного емігранта, співробітника місцевої фабрики. Відкрив захід голова Громади Кузьма Антошко. Український хор під керівництвом Олекси Піки виконав український національний гімн. Далі промови виголосили хорунжі Іларіон Дробіт і Валентин Маковкін та колишній військовий урядовець Олекса Туржанський, були виконані пісні «Гей, ну, хлопці, до зброї!», «Не пора», «Шалійте, шалійте», «Журавлі», «Я сьогодні щось дуже сумую», «Ой, у лузі червона калина», «Ой, сів пугач». Діти емігрантів декламували вірші, а О. Піка прочитав свій власний вірш «До України» [16, с. 25-26].

У 1935 р. українська еміграція в Румунії відзначила «22 січня» не тільки урочистими сходинами та академіями, але і збором коштів на загальнонаціональні справи – до фондів Музею визвольної боротьби України у Празі (1426 леїв), Головної еміграційної Ради у Парижі (895 леїв), Громадсько-допомогового комітету української еміграції у Румунії (1350 леїв), Комітету імені Симона Петлюри (565 леїв) та на будівництво притулку для дівчат у Перемишлі (495 леїв) [17, с. 25].

У 1936 р. у святкуванні Дня Незалежності та Соборності України, яке було організовано столичною українською колонією, взяли участь і представники татарської студентської організації. Від її імені з вітальним словом румунською мовою виступив її голова, «підкресливши спільність інтересів і конечної мети – національного визволення – українського й татарського народів» [18, с. 12].

Наступного року святкування «22 січня» відбулося у залі «Айнтрахт» у формі академії (урочистого засідання). Його організували ГДК і товариство «Буковина». Відкрив академію заступник голови ГДК В. Трепке, змістовну доповідь з історії України виголосив інженер Дмитро Ліницький, а хор товариства «Буковина» під керівництвом інженера С. Левінського виконав низку патріотичних пісень [19, с. 11-12].

20-ту річницю проголошення незалежності України і вшанування пам'яті героїв Крут, Базару та Другого Зимового походу Армії УНР українська колонія у Бухаресті відзначила 30 січня академією. У вступному слові В. Трепке окреслив значення дати 22 січня в історії української нації та відзначив, що битви під Крутами, Базаром та Зимовий похід «українського вояцтва дорівнюються подіям, оспіваним у "Слові о полку Ігоревім" і творять поруч них найцінніше джерело для українських легенд, переказів та

балад, що живуть і вічно житимуть в українському народі та в'яжуть міцним ланцюгом його минуле з сучасним і стають дороговказом на майбутнє» [20, с. 10]. Потім С.Кімнічева виконала на піаніно першу частину «Патетичної сонати» Бетховена, а голова Товариства колишніх вояків Армії УНР Г.Порохівський виголосив доповідь на тему «Українське військо та дата 22 січня». Закінчилося перше відділення декламацією А.Кімнічевою вірша Бориса Гомзіна «Боева пісня». У другому відділенні Д.Геродот прочитав вірш Бориса Лисянського «22 січня», а Д.Ліницький виступив з промовою «У двадцяту річницю». Промовець стисло охарактеризував основні віхи української історії від періоду Київської Русі і Галицько-Волинського князівства до подій січня 1918 і 1919 рр. А.Кімнічева продекламувала вірш Олександра Олеся «Лебединій зграї», а С.Кімнічева виконала на піаніно «П'ять героїчну рандолю» Ліста. Заключне слово виголосив адвокат, доктор права, член ГДК, колишній український старшина і сенатор Румунії, один з лідерів Української національної партії в Румунії Денис Маєр-Михальський. В академії взяли участь та привітали українців зі святом члени «Вільного козацтва» на чолі з Сергієм Маргушиним та організації тюрксько-татарської молоді на чолі з Енвером Тагіром. Прихильні повідомлення про свято з'явилися на сторінках румунської преси [20, с. 11].

В останнє напередодні Другої світової війни День Незалежності України еміграція відзначила 22 січня 1939 р. Ініціатором заходу виступив ГДК. Змістовну доповідь, присвячену боротьбі України за свій державний суверенітет, виголосив його голова К.Мацієвич. Він зазначив, що світ стоїть на порозі великих подій, які можуть дати можливість українцям реалізувати своє право на самовизначення. Далі Д.Геродот оприлюднив текст листа голови Ради Міністрів УНР в екзилі В.Прокоповича з приводу свята «22 січня», а Г.Порохівський розповів про свої враження від відвідування Закарпаття (Карпатської України). У дискусії з означених тем взяли участь К.Антошко, Д.Геродот, І.Дробіт, Д.Ліницький, К.Мацієвич, Г.Порохівський, А.Тимочка та В.Трепке [21, с. 28].

Таким чином, завдяки паризькому тижневику «Тризуб», який поширювався в усіх країнах перебування української еміграції, читачі могли ознайомитися із відзначенням українцями в Румунії Дня Незалежності України, дізнатися про форми і сценарії їх проведення та контингент учасників. Інформація, що надходила до редакції тижневика від безпосередніх організаторів заходів, була достовірною. Найбільш інформативною була рубрика «Хроніка. В Румунії», в якій подавалися короткі відомості з життя емігрантських організацій.

Більш детальну інформацію про різноманітні заходи емігрантів у своїх розлогих повідомленнях («Листи з Румунії») та статтях, в тому числі і про відзначення свята «22 січня», подавав відомий журналіст, член ГДК Дмитро Геродот. Незважаючи на політико-ідеологічну спрямованість тижневика, опубліковані на його сторінках матеріали про святкування Дня Незалежності України в Румунії, є репрезентативними. З них випливало, що відзначення Дня Незалежності України було засобом адаптації українських емігрантів до нових умов життєдіяльності та виявом національної ідентичності в іншому етнічному та мовному середовищі.

1. *Троцинський В.П.* Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище / В.П.Троцинський. – К.: Інтел, 1994. – 259 с.
2. *Піскун В.* Політичний вибір української еміграції (20-ті роки ХХ століття) / В.Піскун. – К.: МП «Леся», 2006. – 672 с.
3. *Павленко М.* Українські військовополонені й інтерновані у таборах Польщі, Чехословаччини та Румунії: ставлення влади і умови перебування (1919-1924 рр.) / М.Павленко. – К., 1999. – 352 с.
4. *Срібняк І.В.* Українці на чужині. Полонені та інтерновані вояки-українці в країнах Центральної та Південно-Східної Європи: становище, організація, культурно-просвітницька діяльність (1919-1924 рр.) / І.В.Срібняк. – К.: [б. в.], 2000. – 280 с.
5. *Власенко В.* Шевченківські свята міжвоєнної української еміграції в Бухаресті / В.Власенко // Особистість, суспільство, держава: проблеми минулого і сьогодення. – Суми-Курськ: СумДУ; Південно-Західний державний ун-т, 2014. – Ч.2. – Т.1. – С. 69-74.
6. *Власенко В.М.* Шевченківські свята міжвоєнної української еміграції в Югославії (за матеріалами паризького тижневика «Тризуб») / В.М.Власенко // Величина малих язичких, книжкових, культурних і історичних традиціях: збірник радова. – Нови Сад: Филозофски факултет, 2012. – С. 95-105.
7. *Власенко В.Н.* Шевченковские дни украинской политической эмиграции в Болгарии в межвоенный период (по материалам парижского еженедельника «Тризуб») / В.Н.Власенко // Сумський історико-архівний журнал. – Суми, 2012. – № 18-19. – С. 18-24.
8. *Карась Г.В.* Шевченківські святкування української еміграції у міжвоєнній Чехо-Словаччині / Г. В. Карась // Прикарпатський вісник НТШ. Слово. – Івано-Франківськ, 2010. – № 2 (10). – С. 13-23.
9. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 4465, оп. 1, спр. 9.
10. Хроніка. [Дмитро] [Геродот]. В Румунії // Тризуб. – 1926. – Ч. 18. – С. 27.
11. Хроніка. В Румунії // Тризуб. – 1926. – Ч. 21. – С. 26-27.
12. Хроніка. В Румунії // Тризуб. – 1927. – Ч. 1. – С. 24-26.
13. Хроніка. В Румунії // Тризуб. – 1927. – Ч. 9. – С. 29-30.
14. *Геродот Д.* День незалежності України в Румунії (Лист з Румунії) / Дмитро Геродот // Тризуб. – 1928. – Ч. 9. – С. 16-20.
15. *Геродот Д.* В радісні дні (Листи з Румунії) / Дмитро Геродот // Тризуб. – 1928. – Ч. 12. – С. 17-20.
16. Хроніка. В Румунії // Тризуб. – 1932. – Ч. 11. – С. 25-26.
17. Хроніка. В Румунії // Тризуб. – 1935. – Ч. 23. – С. 25-26.
18. Хроніка. В Румунії // Тризуб. – 1936. – Ч. 13. – С. 12-13.
19. *Геродот Д.* Недовершене – довершимо! (Святкування дати «22-го січня» в Букарешті) / Д. Геродот // Тризуб. – 1937. – Ч. 7-8. – С. 11-13.
20. Свята двадцятиліття української державності // Тризуб. – 1938. – Ч. 8. – С. 7-14.
21. Хроніка. В Румунії // Тризуб. – 1939. – Ч. 9. – С. 28.

**КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІ ЗАКЛАДИ ЯК СКЛАДОВА
СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНОГО ЖИТТЯ УКРАЇНСЬКОГО
СЕЛА ПРОТЯГОМ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ 60-х рр. ХХ ст.:
ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА І НАЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ**

Соціально-культурна сфера завжди була і залишається однією з найважливіших передумов становлення та подальшого розвитку будь-якої нації, адже вона пов'язана з духовним життям людей, освітою, інтелектуально-культурним розвитком, охороною здоров'я, соціальним забезпеченням та задоволенням інших соціально-культурних потреб людини. Однією з основних складових соціально-культурного життя є культурно-освітні заклади, які повинні розвиватися при впровадженні нововведень та спрямовуватися на підвищення якості життя населення. Однак, культурно-освітні заклади українського села першої половини 60-х рр. ХХ ст. характеризувалися негативними тенденціями, серед яких: заполітизованість, заідеологізованість численними «*радянськими штампам*», обмеження бюджетних джерел фінансування, низька підготовка спеціалістів культосвітньої справи, ліквідація усіх національних відмінностей в УРСР з метою створення «*єдиного радянського народу*».

У науковій літературі давно триває дискусія довкола проблем розвитку соціально-культурної сфери другої половини ХХ ст., в якій взяли участь такі дослідники, як В.Даниленко, І.Романюк [1], Ю.Войцехівський [2], Г.Кривчик [3], Р.Лях, Г.Панчук [4] та ін. Однак, досліджувана тема досі залишається недостатньо вивченою. Це дає нам можливість продовжити роботу у цьому перспективному напрямку.

У досліджуваній період у системі сільських закладів культури головну роль відігравали сільські клуби та будинки культури. Але в дійсності лише небагатьом з них вдалося стати справжнім осередком культурного життя на селі, зокрема через свою бідність, недостатню матеріальну базу та залишковий принцип фінансування. На основі постанови ЦК КПРС і уряду СРСР від 7 березня 1961 р. колгоспам уперше була надана можливість отримувати довготермінові кредити на будівництво клубів і бібліотек [5, арк. 35-36], однак на місцях це практично не виконувалась, тому що при розподілі фінансів перевагою користувалися міські клуби, які і так перебували у кращому становищі від сільських.

Часто посади культосвітніх працівників займали агрономи, учителі, зоотехніки, будівельники, працівники колгоспної бухгалтерії. На початку 1960-х рр. у 36,9 % клубних працівників була відсутня середня освіта, а кількість завідуючих клубами, які зовсім не навчалися, становила 32,3% [6, арк. 2]. Фахівці культосвітніх установ у порівнянні зі спеціалістами сільського господарства, медичними працівниками, учителями та іншими категоріями сільської інтелігенції були найбільш низькооплачувані.

Однією із поширених форм культурно-освітньої роботи на селі були гуртки художньої самодіяльності, що створювались при клубах з урахуванням інтересів колгоспників. Їхній репертуар суворо регламентувався й контролювався у відповідності з ідеалами соціалізму. На середину 1960-х рр. працювало 1067 клубів, які ще не мали платних культосвітніх працівників, а люди тут працювали лише на громадських засадах [7, арк.16].

При деяких сільських будинках культури і клубах працювали народні університети, які ставили своїм завданням пропаганду нових досягнень науки і техніки, передового досвіду, ознайомлення слухачів з історичними, педагогічними і художніми надбаннями насамперед російської культури. Станом на червень 1961 р. в Україні діяло 1819 народних університетів різного типу, з них 292 університети культури, сільськогосподарських знань, передового досвіду, охорони здоров'я, педагогічні та технічні [8, арк. 10].

Важливу роль у задоволенні культурних потреб населення відігравали бібліотеки, однак в сільській місцевості їхня робота зводилася нанівець. Загалом на початку 1960-х рр. у 20 тис. сільських населених пунктах були відсутні бібліотеки і їхні жителі обслуговувалися через пересувні бібліотеки та книгоноші [8, арк. 123].

Суспільно-політична література для бібліотек комплектувалась одноманітно і тенденційно. Близько 30 % книжкових фондів сільських бібліотек становили твори Маркса, Енгельса, Леніна [9, с. 293]. Надруковані, але нікому не потрібні книги з часом або списувались в макулатуру, або продовжували лежати на бібліотечних полицях. Більшість книг видавалася не українською мовою, хоча 50 % сільських жителів України користувалися україномовною літературою [9, с. 298].

У першій половині 1960-х рр. особливе місце в культурному впливі на маси в українському селі займало кіно. На його репертуарі позначився вплив наказу Міністерства культури СРСР, виданий в 1960 р., в якому вказувалось, що при демонструванні кінофільмів необхідно надавати перевагу *«радянським фільмам і фільмам країн народної демократії, зменшити показ стрічок*

капіталістичних країн». Була знижена роль українського кінематографа, українською мовою демонструвалось не більше 1% фільмів.

Отже, в діяльності культурно-освітніх закладів українського села першої половини 1960-х рр. було багато проблем і недоліків. Сільська культура опинилась на узбіччі соціального розвитку зі своїм залишковим принципом фінансування. Розгортання культосвітньої роботи гальмувалося незадовільною матеріально-технічною базою і браком освічених кадрів. У багатьох областях України сільські клуби часто були відсутні, або ж закриті. Бібліотечна практика пронизувалася суцільною регламентацією, одноманітністю, формалізмом, русифікацією. Більшість книг видавалася не українською мовою. Українське село не забезпечувалося якісною кіноапаратурою, для кожної кіноустановки формувався репертуарний план демонстрації фільмів, який узгоджувався з парткомами колгоспів чи радгоспів, сільською радою. Суттєво знижувалася роль українського кінематографа. Національні інтереси українців нівелювалися, «*притуплялася*» національна самосвідомість.

1. Даниленко В. Інтелігенція українського села в 50-ті – 60-ті роки ХХ ст.: історіографічний аналіз / В.Даниленко, І.Романюк // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М.Коцюбинського. – Вип. 8. Серія: Історія: Збірник наукових праць. – Вінниця, 2004. – С. 46-51

2. *Войцехівський Ю.В.* Інтелігенція українського села: 1960-ті – перша половина 1980-х / Ю.В.Войцехівський – К.; Бердянськ, 2004. – 124 с.

3. *Кривчик Г.* Протиріччя культурного розвитку українського села у 1960-80-ті рр. / Г.Кривчик // Український історичний журнал. – 2002. – №5. – С. 25-34.

4. *Лях Р.* Сільське населення Донецької області в 1959-1989 рр. / Р.Лях, Г.Панчук // Український селянин: Праці науково-дослідного інституту селянства / Інститут історії України НАН України. –Черкаси, 2000. –Вип. 1. – С.86-88.

5. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 5116 Міністерство культури УРСР, оп. 8, спр. 280 Доповідні записки, інформації до ЦК КПУ та листування з ним з питань роботи культосвітніх установ. 1965 р., 71 арк.

6. ЦДАВО України, ф. 5116 Міністерство культури УРСР, оп. 8, спр. 186 Довідки про діяльність культосвітніх установ Української РСР. 1960 р., 21 арк.

7. ЦДАВО України, ф. 5116 Міністерство культури УРСР, оп. 8, спр. 298 Доповідні записки, інформації до РМ УРСР та листування з питань роботи культосвітніх установ. 1966 р., 113 арк.

8. ЦДАВО України, ф. 5116 Міністерство культури УРСР, оп. 8, спр. 203 Довідки та доповідні записки обласних управлінь культури про роботу клубних установ. 1961 р., 150 арк.

9. *Романюк І. М.* Соціально-економічні і культурні процеси в українському селі в 50-х – пер. пол. 60-х рр. ХХ ст.: дис... д. і. н. : 07.00.01 / І.М.Романюк / Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. – К., 2006. – 508 с.

ДІЯЛЬНІСТЬ ІВАНА ІВАНОВИЧА ЛИНТВАРЬОВА

З сумською землею тісно пов'язане життя та діяльність багатьох видатних діячів науки і культури колишньої Російської імперії. Серед них є й визначні медики та лікарі, котрі своїми неабиякими здібностями і винятковою працьовитістю залишили помітний слід у науці, внесли великий вклад в розвиток різних галузей медицини. Одним з них є уродженець Сумщини – Іван Іванович Линтварьов. На початку ХХ ст. він був відомим лікарем в Російській імперії. Проте в Україні його діяльність є маловідомою. Так у довіднику «*Сумщина в іменах*» є стисла інформація про нього [1, с. 260-261]. Діяльність І.І.Линтварьова як лікаря висвітлюють публікації І.А.Нуштаєва та Н.С.Солуна [2; 3. с. 72-74; 4. с. 92-93;].

У 1886 р. Іван Іванович Линтварьов закінчив Сумську гімназію і вступив до Київського університету, на медичний факультет, який закінчив у 1891 р.

Після закінчення університету Іван Іванович був залишений на кафедрі патологічної анатомії Київського університету на посаді помічника прозектора. Незабаром він обійняв посаду прозектора Покровської лікарні у Києві [1, с. 260].

У 1898-1899 рр. І.І.Линтварьов брав участь у боротьбі з епідемією чуми у Туркестанському краї та Поволжі [1, с. 260]. З 1901 р. працював у фізіологічному відділі Імператорського інституту експериментальної медицини у Петербурзі. Цей інститут на той час очолював академік І.П.Павлов. Саме під його керівництвом Іван Іванович підготував і в 1901 р. захистив у Військово-медичній академії докторську дисертацію на тему «*Влияние различных физиологических условий на состояние и количество ферментов в соке поджелудочной железы*». Про наукове значення дисертаційного дослідження І.Линтварьова писав професор І.А.Чувский: «*Работа И.И.Линтварева, составляя необходимое звено в длинной цепи исследований, произведенных частью самим профессором И.П.Павловым, частью его учениками, входит в состав цикла работ «Павловской» школы, которые реформировали или же совершенно изменили существовавшие дотеле взгляды о физиологической роли панкреатического сока в процессах пищеварения. Диссертация является ценным вкладом в физиологию, а именно – в учение о процессах пищеварения*» [2, с. 129-130]. За свідченнями сучасників, блискучий захист дисертації, удостоївся великої похвали і дружніх оплесків аудиторії, це був чи не перший випадок в історії Військово-медичної академії [3, с.73].

У 1902 р. Іван Іванович Линтварьов радою лікарів 2-ї Саратовської клінічної лікарні (колишньої Олександрівської губернського земства), був обраний прозектором, став фактично засновником прозекторської служби у місті [3].

Окрім основної роботи він проводив клініко-діагностичні дослідження стаціонарних хворих. З перших років практичної роботи у Саратові Іван Іванович Линтварьов став проводити наукову роботу з гематології. Поштовою у цьому напрямку послугував розтин хворого, який помер від хвороби Банті, що було першим випадком у Саратові. У 1911 р. у журналі «Русский врач» (№ 46) була надрукована стаття «Разрушение красных кровяных шариков в селезенке и печени при нормальных и патологических условиях». Багато уваги Іван Іванович Линтварьов приділяв малярії. Він один з перших описав у науковій літературі виразки малярійного походження в тонких і товстих кишках при хронічній малярії, а також враженнях нирок і мозку [4, с. 93].

У період російсько-японської війни Іван Іванович Линтварьов перебував на фронті в загоні Червоного Хреста.

Коли в 1907 р. в Саратові виник спалах холери, вчений разом зі своїми колегами надавав активну допомогу в боротьбі з цим захворюванням [4, с. 92-93].

Протягом кількох років І.І.Линтварьов очолював Саратовське фізико-медичне товариство. У 1909 р. він входив до складу комісії, яка займалася відкриттям університету в Саратові [1].

У 1912 р. Саратовське губернське земство відряджає Івана Івановича до Пастерівського інституту (м. Париж) для вивчення способів виготовлення протидифтерійної сироватки. Повернувшись додому, він організував лабораторію для виготовлення протидифтерійної сироватки у Саратові.

На засіданні Ради Імператорського Миколаївського університету від 30 квітня 1912 р. І.І.Линтварьов був прийнятий у число приват-доцентів по кафедрі патологічної анатомії.

Іван Іванович був не тільки прозектором, він приділяв багато уваги і практичним питанням лікування хвороб. Так, з появою методу аутогемотерапії він спільно з іншими лікарями зайнявся лікуванням туберкульозу шкіри, лімфатичних вузлів, раку внутрішніх органів, екземи та інших хвороб.

І.І.Линтварьов добре був знайомий з методами бактеріологічної діагностики, тому з успіхом вів справу бактеріологічного аналізу питної (водопровідної) води м. Саратов, працюючи санітарним лікарем.

Як зазначає у своєму відгуку проф. О.О.Богомолец: «В течение долгого времени до открытия в Саратове в 1909 г. университета

И.И.Линтварьов был едва ли не единственным в Саратове представителем теоретической научной медицины. При ближайшем его участии и руководстве давалась научная обработка многочисленным докладам врачей в Саратовском Физико-Медицинском Обществе» [2, с. 131].

Івана Івановича Линтварьова чотири рази запрошували очолити кафедру патологічної анатомії в Саратовському, Київському, Ташкентському, Астраханському університетах. Однак він вважав за краще залишитися у Саратові, поєднуючи практичну діяльність з великою науковою роботою (його перу належать понад 50 робіт) [1, с. 261].

У 1926 р. Товариство внутрішньої медицини та патології Саратовського університету святкувало 35-річчя лікарської, наукової та громадської діяльності І.І.Линтварьова. У день ювілею було багато привітань, була отримана телеграма і від академіка, лауреата Нобелівської премії І.П.Павлова, де він сердечно вітав свого учня та із задоволенням згадував час спільної наукової діяльності [3, с. 74].

Він часто виступав з доповідями на всесоюзних з'їздах, а також в м. Саратові. Всі його повідомлення були цікавими і ґрунтовними. Його монографії, статті були присвячені різноманітним питанням. Все це свідчило не тільки про його ерудицію, а й про працелюбність та енергійність Івана Івановича [4, с. 93].

Помер І.І.Линтварьов у Саратові 10 квітня 1937 р.

Життя і діяльність Івана Івановича Линтварьова залишили яскравий слід в історії та становленні патологічної анатомії. Про це писав його колега С.І.Спасокукоцький: *«Не всем дано оставить след в сердце и памяти окружающих. Еще труднее оставить след в науке. Вам удастся и то, и другое. ... Вы ушли из университета в практическую жизнь и здесь дали нам образцы высоких научных достижений. ... Вы блестяще доказали, что в бедной обстановке земской больницы и в тишине скромной домашней рабочей комнаты можно мыслить, творить и дать ценные научные труды» [2, с. 131-132].*

Отже, Іван Іванович Линтварьов був визначним патологоанатомом, одним із славетних учнів І.П. Павлова, вченим, який багато працював над вирішенням складних проблем багатьох інфекційних хвороб.

1. Сумщина в іменах: Енциклопедичний довідник. – Суми, 2004. – 776 с.

2. Актуальные проблемы истории медицины: материалы Международной научной конференции / Под общ. ред. К.К.Васильева. – Сумы, 2005. – 172 с.

3. *Нуштарев И.А.* И.И.Линтварев – основатель прозекторской службы в Саратове / *И.А.Нуштарев* // Архив патологии. – 2003. – №3. – С. 72-74.

4. *Солун Н.С.* К столетию со дня рождения И.И.Линтварева (1868-1937) // Архив патологии. – 1968. – №3. – С. 92-93.

ПРОБЛЕМНЫЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ ИМПРОВИЗАЦИИ В СОВРЕМЕННОМ ТАНЦЕ НА ТЕРРИТОРИИ УКРАИНЫ

С развитием современной хореографии в Украине, разрушением границ традиционного искусства, возможностью экспериментировать с движением и музыкой, поиском новых форм возросла роль импровизации и изучения ее как техники.

Среди исследователей этого направления Н.Полывянная, А.Гиршон, Р.Сантах. Но недостаточность обращения специалистов к исследованию истории, техник и приемов импровизации очевидна, поскольку это направление в основном существует в его практических проявлениях, и есть необходимость в его детальной научной разработке.

Импровизация в танце – это форма композиционного мышления телом. Ее составляющими являются спонтанность и структура, несмотря на противоречивость этих понятий. Спонтанность – отсутствие прогнозируемой структуры, непрерывность без повторений, опора на пустоту, поток творчества – является безусловным атрибутом импровизации. Структура – заранее заданная конструкция, свод правил, карта, предшествующая территории – детализирована в хореографии. Это является следствием основной проблемы – определения понятия импровизация и ее классификация.

Как общее понятие импровизация существует в различных движенческих видах искусства (театральное, вокальное, цирковое, частично – хореографическое (в основном в рамках контемпорари-денс)). Хореографическая импровизация сейчас выделилась в отдельное танцевальное направление, достаточно сложное и не до конца освоенное и обоснованное специалистами, но необходимое для развития творческого потенциала балетмейстера и экзистенциальной составляющей характера исполнителя. Кроме того существует самостоятельная область психологии – танцевально-двигательная терапия, где широко используются принципы импровизации.

Импровизация исходит из мечты о безусловной свободе и демиургической устремленности человека. Танцевальная импровизация как явление современного искусства оформилась только в эпоху постмодерна как возможность игры с пространством, перегруженным культурными смыслами и стилевыми конструкциями.

Процессуальное определение – импровизация как умение слышать свое тело, пространство и партнеров – скорее отсылает к состоянию импровизатора, но ничего не может сказать о процессе и результате.

Человек может заниматься импровизацией, потому что не имеет способностей, данных для занятий хореографией, или потому, что жаждет точности и правды выражения мысли и состояния. А хореографией человек занимается потому, что боится импровизации в силу неспособности избавиться от «застывших», раскрепостить сначала свое сознание, а потом и тело. А импровизация – это соединение осознанного выбора и спонтанной реакции, и отвечая на воображение, интеллект, стиль и энергию каждого, танцоры-импровизаторы находят пути ликвидации стереотипов мышления и ограничивающих свободу выражения движений.

На сегодня импровизация в современной хореографии является творческим актом художника в момент выполнения, без предыдущей подготовки, танцевальная фантазия на тему. Это главный фактор для всей современной хореографии (модерн джаз, перформанс, хип-хоп, контемпорари, джаз, тейп). Хореографическая импровизация содержит определенные современные танцевальные техники – традиционную (*tradition*), дункановскую (*Duncan*) – импровизация от внутреннего настроения, постмодернистскую (*postmodernistic*) – импровизация У.Форсайта с деконструктивными экспериментами, контактную импровизацию (*contactly improvisation*) – импровизация с партнером С.Пекстона, импровизацию освобождения (*deliverence*) – импровизация, свободная от законов и ограничений, которая предусматривает мгновенное применение любой танцевальной техники или пластики.

Что касается сферы применения импровизации, то сегодня данное направление является необходимой составляющей системы профессионального хореографического образования. Данный вид, как современная танцевальная дисциплина и предмет преподается в высших и средних учебных заведениях культуры и искусств с хореографической направленностью. Импровизация и контактная импровизация активно применяются в современном балете за рубежом (постановки М.Канингхема, М.Бежара, Б.Ейфмана, У.Форсайта, И.Килиана, М.Екка, П.Бауш, П.Тейлор, Р.Брюс, Р.Рехвиашвили), но пока не нашла распространения в украинских работах балетмейстеров современного танца. Во-первых, по причине слабого развития этого вида хореографии в Украине по сравнению с Западной Европой и США, во-вторых, наряду с достаточно обширным видео-материалом (мастер-классы

западных специалистов и другие материалы, доступные в соцсетях), его использование имеет свою специфику, поскольку традиционное копирование движений, как это принято на мастер-классах по различным видам танца, здесь недопустимо, потому что импровизация – это спонтанность, ее невозможно выучить или показать в виде комбинаций или композиций, можно только объяснить принципы и особенности использования той или иной техники, что требует обширного количества знаний и навыков в импровизации, а также в философии и психологии.

На сегодняшний день в Украине существуют признанные мастера в данной сфере: Руслан Сантах, Инна Фалькова, Александра Сошникова, Марина Лымарь, но существует острая необходимость в воспитании дополнительных кадров, способных развивать это новое, но уже достаточно популярное направление. В связи с распространенностью импровизации и заинтересованностью в ней широкой аудиторией, существует угроза в появлении некачественной информации. Это связано с тем, что сегодня в сфере импровизации работает много псевдоспециалистов, преследующих коммерческие цели и распространяющих непрофессиональные знания, а качественная импровизация требует грамотного объяснения и компетенции в ее специфике.

Кроме того, существует еще одна проблема, препятствующая развитию импровизации в Украине. Поскольку украинские танцоры в основном воспитываются в хореографических коллективах, где обучение имеет свои строгие законы и канонизированную систему обучения, заложенную еще в период СССР и, как правило, не использующую (а часто, отрицающую) импровизационные техники. Поэтому украинские танцоры скорее способны исполнить четкие требования руководителя коллектива, чем выполнить творческую задачу, поставленную балетмейстером.

Но постепенно импровизация становится неотъемлемой частью хореографического искусства в целом, и *contemporary dance* в частности, в том числе и в Украине. И, ориентируясь на западноевропейский опыт, украинские специалисты в области современного танца должны находить положительные особенности нашего менталитета, использовать и развивать их в своей работе.

Таким образом, изучив особенности такого направления как импровизация, мы определили основные проблемы ее развития в Украине, а именно:

1) необходимость в определении понятия импровизации и создания ее классификации;

2) преподавание импровизации требует обширного количества знаний и навыков как в современной хореографии и импровизации, так и в философии и психологии;

3) необходимость в специалистах по импровизации, поскольку данное направление требует грамотного объяснения и компетенции в ее специфике; в случае игнорирования этой проблемы возникает риск появления псевдоспециалистов и распространения некачественной информации;

4) необходимость в нивеляции особенности украинских исполнителей ориентироваться на канонизированную систему обучения, часто не использующую или отрицающую импровизацию, что сужает диапазон творческого мышления, свободы самовыражения и владения телом; вместо этого необходимость в поиске положительных особенностей украинского менталитета, их использование и развитии в технике импровизации.

ПОЛУХТОВИЧ Т.Г.

РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ КРИЗЬ ПРИЗМУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Кожна особистість ототожнює себе з певним етносом, пізнає його історію, культуру, а відтак, усвідомлює значущість збереження національної ідентичності через спілкування з іншими народами. Культурна спадщина орієнтує на глибокі знання чи позитивні уявлення про минуле і майбутнє свого народу. У тлумачному сучасному словнику української мови ідентичність – це те, що не має відмінностей. У підручнику з соціології професора Н.Черниш читаємо: *«Ідентичність – наслідок і результат процесу ідентифікації; набуті внутрішні й зовнішні характеристики свідомості та поведінки особистості»* [4, с. 445]. Національна ідентичність співвідноситься з політичною, релігійною та іншими ідентичностями. Сьогодні зарубіжні та вітчизняні дослідники, аналізуючи цей феномен, вживають поняття національна самосвідомість. На жаль, розуміння національної ідентичності впродовж останніх років в Україні було позбавлене найсуттєвішого – вагомості, високості. Реальне існування двох культур – російської та української, катастрофічне зменшення видань книжок українською мовою, подальше поширення русифікації. Держава ігнорувала кризовий стан культури. Український простір заповнили російська історія (телепередачі, художні фільми), концерти т.зв. російських зірок та спадщина радянських часів. В одній країні ми

ходимо до різних церков. А довготривалі соціальні, економічні, політичні проблеми незалежної України не консолідують, а тільки розз'єднують людей. З таким підходом змінюється і культурна традиція.

Як зазначає соціолог В.Арбеніна, «через п'ятнадцять років існування нової держави процес формування національної ідентичності завершився приблизно у кожного другого україномовного українця, у близько 40% російськомовних українців й приблизно у 1/3 російськомовних росіян. Серед останніх груп досить багато є тих, хто зберігає відчуття соціально-психологічного зв'язку з минулим і не сприймає свій новий формальний статус. Їхня державна ідентичність залишається радянською» [1, с. 289].

Характеризуючи реальний стан національної ідентичності, особливості масової свідомості українців, погодимось з підходом історика М.Грушевського, який наголошував: «Заборони треба зняти і дати українцям повну свободу і спроможність розвивати своє письменство, науку, мистецтво, своє життя громадське. Треба горнутися до свого українського, заохочувати до нього, розширювати його всякими способами» [2, с. 5]. Актуальними залишаються думки митрополита Іларіона (І.Огієнка): «Ми недержавні тільки тому, що ми незакінчена нація, що ми не вміємо говорити єдиними устами і єдиними серцем» [3, с. 49].

Зі зрозумілих причин проблема престижності української ідентичності є занедбана. Маємо новими очима подивитися і на вкорінення національної культурної традиції в буття українського народу, в якій визрівають зерна національної ідентичності. Сьогодні в Україні, після Майданівських подій, відродились цінності, які об'єднали людей у суспільстві. Але мусимо визнати: реалій, що сприяють руйнації української нації, є чимало. Багатошаровість етнічних елементів в українстві, ставлення сусідньої держави Росії до процесів будівництва української держави, російська тоталітарна політика й військова агресія тільки загострюють міждержавні відносини. Як вважає професор Л.Нагорна, «на зламі тисячоліть Україна опинилась перед дилемою, яка для більшості цивілізованих країн давно є пройденим етапом. З одного боку, потреба у зміцненні реальної незалежності диктує лінію на дерусифікацію суспільства, робить пріоритетними завдання виховання національної свідомості і патріотизму, забезпечення державній мові належних їй позицій в освітній, культурній, інформаційній сферах. З другого – доводиться зважати на те, що кожен крок у цьому напрямі, принаймні у східних і південних регіонах, розширює ареал протистояння у суспільстві, і без того розбухланому і деморалізованому» [1, с. 292].

Які ж перспективи національної консолідації? Не спотворювати національну ідею, яка скерована на збереження українського етносу, його мови, історичної спадщини. Це визнається як патріотизм, усвідомлення своєї приналежності до української держави. У 2014 р. український народ, ціною власного життя, зробив європейський вибір, а не на зближення з Росією.

Українська ідентичність рівна тільки самій собі. Вона об'єднує багатьох людей, але з розвитком технологій послаблюються її традиції. За цих умов виникає необхідність у збереженні. Але в будь-якому випадку її значущість зберігається. Українська ідентичність – це соціокультурне існування, що розуміється як джерело формування українця, поле його самореалізації. Ми не робимо натяків на національне походження людини, але пов'язуємо її зі слідами інших часів, повертаємо її уявлення до культурних утворень, які треба засвоювати, а не ламати.

Обов'язковою підставою національної ідентичності є спільність культури. Базові цінності, утворюючи культурну основу, визначають правила взаємовідносин, розставляють пріоритети, оцінки, цілі.

У будь-якій етнічній групі завжди існує лише притаманний їй культурний стрижень, що надає узгодженості діям її членів і виявляє себе ззовні шляхом різних модифікацій.

Аналізуючи культурну самоідентифікацію, необхідно враховувати об'єктивні (зовнішні) та суб'єктивні (внутрішні) чинники, що впливають на розвиток цього процесу. До об'єктивних віднесемо існування певного людського групування, територію, де воно розташоване, мову (діалекти), історичну пам'ять, засоби існування, звичаї, обряди, традиції, зразки спілкування тощо, що виступають у ролі визначальних чинників, які обумовлюють членство або належність індивіда до певних соціальних груп упродовж усього терміну їхнього існування. До суб'єктивних – соціалізацію, стереотипи, вірування, символи, ритуали, поведінку, свідомість, самовизначення, орієнтації членів цього групування.

З внутрішньо групової точки зору, ідентичність заснована на комплексі культурних рис, якими члени групи відрізняють себе від всіх інших груп, навіть якщо вони в культурному відношенні достатньо близькі. Зовнішні уявлення про групу мають тенденцію до генералізації і стереотипним критеріям при визначенні характеристик групи. Будь-яка зміна культурної самоідентифікації веде до зміни етнічної ідентичності, навіть якщо якісь її компоненти залишаються незмінними. Етнічна група залишається поки що

основним простором, де зароджуються і міцніють групові почуття та зберігається культурна самобутність. Перед представниками етнічних груп стоїть завдання збереження та зміцнення культурної спадщини для подальшої її передачі та трансляції.

1. *Арбеніна В.* Етносоціологія: Навч. посібник / В. Арбеніна. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2007. – 316 с.

2. *Грушевський М.* Про українську мову і українську школу / М. Грушевський. – К., 1991. – 46 с.

3. *Тіменик З.* Огієнкові афоризми і сентенції / З. Тіменик. – Львів, 1996. – 79с.

4. *Черниш Н.* Соціологія: Підручник за рейтингово-модульною системою навчання / Н. Черниш. – К.: Знання, 2009. – 468 с.

ТЕЛІЖЕНКО Л.В., ЧЕРНИШОВА А.В.

ТЕМАТИКА РОДИННО-ПОБУТОВИХ ПІСЕНЬ СЛОБОЖАНЩИНИ XVII-XIX ст. (НА ПРИКЛАДІ ВЕЛИКОПИСАРІВСЬКОГО РАЙОНУ)

Найбільш повно доля українського народу, його проблеми, почуття, ставлення до дійсності відобразилися в родинно-побутових піснях, які склалися та виконувалися самим народом. Не винятком є і родинно-побутові пісні Слобожанщини XVII-XIX ст., які фактично в усій повноті відтворили складність життя простого народу в історичних умовах козаччини, рекрутчини, солдатчини, старокозацького устрою та патріархальної родини. Це зумовлює інтерес до народної пісні рідного краю та актуалізує необхідність на конкретному прикладному матеріалі, яким у даному разі є родинно-побутові пісні Великописарівського району, проаналізувати усталене для цього регіону уявлення про долю українського народу.

Джерельною базою дослідження родинно-побутових пісень Сумщини стали 12 зібраних на території Великописарівського району пісень. Найбільше пісень (6) записано у селі Росоші від Петришинець К.Д., в селі Велика Писарівка (3) від Мовчан Н.М., Топоринської О.А., в с. Пожня (2) від Рудакової М.О., Старкової М.Ф. та Тресницької К.П., в с. Велика Писарівка (2) від фольклорного колективу «*Берегиня*», а саме від Ринденко М.Я., Орендиної Н.І., Штань М.Т., Вінніченко Г.Є., Бриль З.М. та їхнього художнього керівника Рашевського О.

Слобожанщина – унікальний регіон, куди разом з переселенцями було занесено звичаї, пісенну культуру з Правобережної України та із сусідніх російських губерній, що вказує на певну синтезність народної пісні краю.

Значний пласт народно-побутової пісні Слобожанщини складають пісні про рекрутчину, про яку народ склав багато пісень. За тематикою це, насамперед, або так звані вдовині пісні («*Ой там удівонька та й пшениченьку жала*»), або пісні, що оплакують солдата, який іде в рекрути, як приреченого на смерть. Наприклад, пісня «*Ой три дороженьки рядом*». Характерно, що рекрутські голосіння були зумовлені не лише смертю солдата, а і самим набором на безстрокову службу, який проводив царський уряд. Адже набір означав, що солдата майже навіки відривали від родини та рідної оселі. Проводи рекрута на двадцять п'ять років перетворювалися на похорон. Того, хто йшов, оплакували як мертвого, бо рідко хто повертався назад, а якщо й повертався, то калікою або старим дідом [1, с. 14].

Значна кількість рекрутських пісень, які є і на Слобожанщині, красномовно свідчить про те, що народна уява та свідомість зосередилася на рекрутчині як на тяжкому явищі суспільного життя. За висловом М.Васильєва: «... *ведь известно, что лишь то возбуждает творческий дух коллективной личности народа, что близко связывается в действительности или в сознании народа с его интересами нравственными и материальными, и наоборот, события, чуждые этой связи, проходят мимо, не волнуя, не подымая духа*» [2, с. 359-360].

У піснях Слобожанщини широко звучать елементи епічного зображення драматичних та трагічних сцен життя. Невипадково носії народної пісні Слобожанщини ще добре пам'ятають і численні зразки сімейного обрядового фольклору, серед якого особливо вражаючими є пісні-голосіння, які під час похоронного або поминального обряду виконували жінки, вдови, матері.

*Лишив мене, молоденьку, і дрібненькі діти,
Як я тепер буду з ними, бідна, жити в світі?
Лишилася з діточками, як билина в полі,
...Повій, вітре, буйнесенький, та по нашім полю,
Прийди, мужу, подивися на нашу недолю...*

Характерна ознака усіх пісень Слобожанщини є шанобливе ставлення до матері і до жінки взагалі. У народних піснях цього регіону культ матері для сина настільки вагомий, що коли невістка не подобалася свекрусі, то це ставало справжньою трагедією для молоді дружини:

*Посадили сина разом із гостями,
Нелюбу невістку – в сінях за дверями...*

Слід зазначити, що поширені в регіоні народні пісні мали виховне значення. Адже пісня була одним із основних носіїв та виразників народної моралі. У деяких піснях заперечуються шкідливі з морального погляду усталені народні звичаї. Це пісні про шинки, пияцтво, нівечіння духовних і моральних сил простої людини.

Та чи не єдиним спільним елементом усіх пісень Слобожанщини є зображення картини природи, в контексті якої розгортається сюжет пісні. Найчастіше ці пейзажі ніжні, лагідні, зворушливі:

*На жовтом пісочку два слідочки знати,
Я піду в садочок, та й зірву листочок,
Та й понакриваю милого слідочок.
Щоб на той слідочок та й роса не впала,
Щоб мого милого друга не кохала.*

Жанровою домінантою пісенного матеріалу Великописарівського району виступає побутова лірика, де особливе місце займає тема кохання, нещасливого, зрадливого, трагічного і т. д. І це не випадково, оскільки як немає жінки як такої без кохання, так немає і народної пісенності будь-якого регіону без цієї одвічної теми. Деякі з цих пісень завдяки яскравій інтерпретації та обдарованому виконанню жінок та жіночих колективів, набули певної індивідуалізації щодо манери співу, способів мелодико-фактурного розвитку. Наприклад, такою є досить поширена у порубіжних з Росією районах пісня, яка у виконанні українців отримала нове звучання, – «По Дону гуляєт казак молодой».

Яскравою особливістю пісенної творчості Великописарівського району є і все відчутніше проступання в традиційній народній пісні елементів нової форми, поява яких зумовлена зміною соціальних, побутових та інших обставин. Це значно сприяє активному формуванню сучасного народнопісенного матеріалу.

Пісня «Ой, дівчино незамужня», записана в с. Рососі від Катерини Петришинець та її доньки Люби, належить до пісень про нещасливе кохання. У цій пісні показана трагедія простої дівчини, котра, піддавшись почуттю до багатого чоловіка, залишилася самотньою, занапащеною та ще й з двома дітьми на руках. Як і в більшості народних пісень з подібним сюжетом, доля дівчини у такому разі фактично стає визначеною. Героїня записаної пісні закінчує життя самогубством, кинувшись з мосту в річку.

*Ой дівчино й незамужня,
Не влюбляйся у дворянина,
Бо й не возьме.
Дворянин же чисто ходить,
Не одну він, ой дівчиноньку
З ума зводить.
І звів з ума, ще й з розума...
А тепер же молоденькій
З мосту в воду...*

Записана в с. Понжня від Рудакової Марії Олексіївни, Старкової Марії Федорівни та Тресницької Катерини Павлівни пісня «Любили мене, уважали» теж належить до числа пісень про нещасливе,

зрадливе кохання. При цьому причина зради є вже традиційною для розшарованого у майновому плані українського суспільства. У пісні хлопець покидає свою кохану заради іншої дівчини тільки з однієї причини – вона багатша за героїню пісні. Тут яскраво висвітлюється актуальна і дотепер проблема соціальної нерівності між людьми, яка для попередніх поколінь українців була ще гострішою.

Пісня «*Гиля гиля, сірі гуси*», яка була записана в с. Росоші від Катерини Петришинець та її доньки Люби, є справжньою рідкістю не лише для Слобожанщини, а і для всього українського пісенного масиву. Справа в тому, що мова в пісні йде про щасливе дівоче кохання, яке в силу життєвих обставин дійсно було рідкістю, як і пісні про нього. Пісня записана у формі діалогу між козаком та дівчиною, котра виходить заміж за іншого. Особливістю цієї пісні є те, що тут не хлопець є сильнішим та поміркованішим за дівчину, а навпаки, дівчина сильніша за хлопця, що й робить її щасливою. Козак тяжко переживає заміжжя своєї коханої. Подібно зображуваним у піснях нещасним дівчатам, ладен втопитися, на що героїня пісні з гідністю відповідає: «*Кажуть люди, знаю сама, що ти мене не любив*». Більше того, дівчина дошкуляє козакові своїм вдалим заміжжям і пропонує йому прийти подивитися на майно, яким вона як господарка тепер володітиме.

Про трагедію, яка сталася в молодій сім'ї, змушеній розлучитися через воєнні події, співається у ліричній пісні «*Як поїхав козаченько в Польщу на війну*», записаній в с. Росоші від Катерини Петришинець та її доньки Люби. Козак пішов на війну, залишивши вдома без догляду хвору молоду дружину, що чекала на дитину. Без підтримки рідних хвора і самотня вагітна жінка помирає.

Пісня «*Повела розмову мати із дочкою*» записана в с. Велика Писарівка від фольклорного колективу «*Берегиня*». У пісні висвітлюється перше несміливе почуття молодої дівчини, котра боїться зізнатися матері, з ким вона гуляла у саду. При цьому дівчина зображена кмітливою та водночас романтичною, яка порівнює себе з квітучою черешнею. Прониклива мати, яка розуміє доньку по очах, здогадується, що дівчина каже неправду, але не звинувачує її.

Пісня «*Ой на горі дощ іде*» записана в с. Велика Писарівка також від фольклорного колективу «*Берегиня*». Це пісня про кохання, яке так же швидко минає в умовах соціальної дійсності, як і молодість дівчини. При цьому в пісні швидкоминуча молодість та кохання дівчини порівнюються з такими ж короткотривалими явищами природи, як дощик або цвіт льону. Пісня побудована у формі монологу дівчини до хлопця, який не прийшов на побачення.

*Ой, на горі дощ іде,
А в долині – сонце.
Ой, прийди, прийди, милий,
Під моє віконце...
Чом ти, чом ти не прийшов,
Я того хотіла.
Цілу нічку в хаті свічечка горіла.
Ой у полі льон цвіте,
В нього цвіт синенький,
Любїть мене, хлопці,
Поки молоденька.*

Пісня «Засохло всє, завяло» записана у с. Пожня. Пісня виконується російською мовою, що підкреслює значний вплив пісенної культури сусідньої держави. Та українці залюбки співають цю пісню, оскільки вона глибоко передає всі складності життя простої жінки. Дану пісню можна віднести не лише до пісень про нещасливе, зрадливе кохання, а і пісень про соціальну нерівність чоловіка і жінки. Дівчина просить коханого, щоб той пожалів її, оскільки навіть у батьківській хаті до неї немає жалю. Та замість співчуття наштовхується на цинічну відвертість юнака, який добре знає, що невдовзі покине дівчину і сприймає це як норму життя. При цьому дівчина не виявляє обурення такою поведінкою хлопця та вважає її цілком прийнятною для чоловіка. Більше того, вона знаходить відраду в тому, що породичається з хлопцем, коли той стане кумом її сестри.

До пісень про трагічне кохання належить і пісня «*Ой там на горі*». У пісні співається про те, як сокіл розлучив пару закоханих голубів. При цьому варто зауважити, що в українському фольклорі якщо голуби завжди вважалися символами любові, миру та злагоди, то сокіл часто був символом зовнішнього втручання, складних життєвих обставин та випробувань. У тексті пісні не говориться, чому саме сокіл розлучив закоханих, які були «на горі», на вершині свого щастя. Але треба розуміти, що життєвих обставин для нещастя закоханих, а, отже і знедолення жінки, так багато, що народний фольклор їх доречно об'єднав у одному символічному образі, яким у даному разі є сокіл.

Пісня «*Понад нашим яром*», яка записана в с. Росоші про приреченість простої людини на тяжку долю: вдовину, солдатську, але, переважно, самотню та нещасливу. Молода вдова передрікає хлопцю типову долю рекрута у вигляді трьох доріг. Спершу одруження і надія на щастя, потім солдатчина. Про третю дорогу вдова прямо не говорить (надто важко про це говорити), але вона зрозуміла з тексту – це сам факт рекрутчини, який у народі вважався дорогою смерті.

Як не парадоксально, але зібрані народні родинно-побутові пісні Великописарівського району про кохання, в яких мова в першу чергу мала б йти про щастя чоловіка і жінки, в дійсності розказують про їх нещасливу долю, про соціальну нерівність жінки, її приреченість на страждання та самотність.

Серед зібраних на території Великописарівського району пісень окремим, але типовим для України масивом постають пісні про трагічні сімейні обставини. У двох близьких між собою піснях, записаних в с. Росоші від Катерини Петришинець, – «Зелений дубочок на яр похилився» та «Не ходи, козаче, понад берегами» висловлюється переконання про неможливість щасливої долі простої людини в тогочасному суспільстві. Цікаво, що ці пісні мають ідентичний сюжет, виражають одну і ту ж головну думку про неможливість молодих людей бути щасливими, але співаються по-різному.

Отже, родинно-побутові пісні Слобожанщини показують, що доля простого народу цього краю була типовою для українського суспільства XVII-XIX ст. При цьому зміст та структурні особливості записаних пісень, художні прийоми, які в них використовуються, направлені на те, щоб підкреслити усталене в народі уявлення про неможливість щастя простого українського народу, проти якого, немовби, повстає доля.

1. Народні думи, пісні, балади [Вступна стаття, упорядкування текстів та примітки В.В.Яременка]. – К.: Видавництво ЦК ЛКСМУ «Молодь», 1970. – 336 с.

2. Васильев М. Рекрутчина в малорусской песне (этнографический очерк) / М.Васильев // Киевская старина. – 1889. – №8. – С. 354-376.

ТЕЛІЖЕНКО Л.В., ЯНЕНКО Є.С.

МІКРОМІНІАТЮРА НА СУМЩИНІ

Мікромініатюра як новий вид мистецтва, який пов'язаний з науково-технічним прогресом і розвитком високих технологій, є важливим чинником не лише самопізнання та самозаглиблення індивіда, а і показником рівня розвитку національної культури. Проте розвиток мікромініатюри в українській культурі є фактично не дослідженим пластом. Мікромініатюра на локальному рівні, в тому числі на території Сумщини, взагалі не досліджувалася.

Дана робота є однією з перших спроб узагальнити та осмислити інформацію, що стосується становлення та розвитку української мікромініатюри, в тому числі на Сумщині.

Мікромініатюра почала розвиватися з 70-х рр. XX ст. Її характерною особливістю є тісний зв'язок з електронним

обладнанням. Власне, сама поява мікромініатюри стала можливою лише з науково-технічним прогресом, з розвитком техніки та високих технологій обробки твердих матеріалів. При виготовленні та експонуванні таких творів обов'язково використовуються оптичні прилади. Адже мистецтво мікромініатюри фактично є віртуальним, з масштабами відтворюваних форм, які недоступні для сприйняття неозброєним оком. На це вказує саме слово «*мікро*» (від гр. «*мікрос*» – малий), яке означає малість розмірів роботи. Тобто мікромініатюра є виключно сучасним, пов'язаним з розвитком науки і техніки видом мистецтва, який не має глибокої історичної основи.

Особливістю мікромініатюри є те, що вона не має утилітарної цінності. Її не можна вдягнути, використати як прикрасу, оздобити нею кімнату тощо. Мікромініатюра, зазвичай, має декоративний характер, хоча при її виготовленні для демонстрації майстерності митця можуть використовуватися дорогоцінні метали та каміння.

Слід зазначити, що мікромініатюра є бікомпонентним видом мистецтва, оскільки в собі поєднує образотворчі та необразотворчі елементи. Мається на увазі, що мікромініатюра, з одного боку, є відображенням матеріального аспекту буття людини, реальності як головного, об'єктивного джерела формування її світогляду, а з іншого боку, є відтворенням через мініатюрні форми почуттів, настроїв, думок митця, його розуміння духовного сенсу існування людини. Це сприяє визнанню суспільством даного виду мистецтва як елементу збагачення і матеріального, і духовного світу людини, водночас як способу її саморозвитку та самопізнання через розуміння дійсності та неймовірну складність її відображення.

Особливе значення для становлення українського національного мистецтва мікромініатюри мала творчість Михайла Маслюка та Миколи Сядристого, роботи яких з перших спроб набули нових рис, відмінних від закордонної мікротехніки.

За твором М.Лєскова «*Сказ про тульського косого Лівшу та про сталеву блоху*», головному героєві оповіді вдалося підкувати блоху. Згодом сталий вираз «*підкувати блоху*» став означати складну, потребує багато зусиль, але майстерно виконану роботу. Таким українським Лівшею став Михайло Григорович Маслюк, якому вдалося не лише підкувати блоху, але й з'єднати її кінцівки мініатюрним золотим ланцюгом, що був закріплений мікрозамком.

До числа найвідоміших робіт М.Маслюка належить діючий потяг довжиною в 1 міліметр. Після того, як потяг було продемонстровано, митець взявся за створення потягу, що мав 15 півміліметрових вагонів. Але на цьому серія подібних мікромініатюр не завершилася, і М.Маслюк представив широкому загалу потяг,

що у тисячі разів був меншим, ніж макове зерно. Для виготовлення даного виробу, мікромініатюрист досяг збільшення потужності робочого мікроскопа у 120 разів. Потяг виїжджав з просвердленого тунелю всередині людської волосини, мав розміри 25x8x5 мікрон, а його об'єм складав 48 куб. мікрон (на площі в один квадратний міліметр можливо розмістити 600 таких потягів).

М.Маслюку вдалося також виготовити модель парової машини, діаметр поршня якої складав 1,5 міліметра. Дана модель є діючою та працює від декількох крапель води та енергії, яка може бути отриманою навіть від палаючого сірника.

Сьогодні досягнення М.Маслюка активно використовуються у медицині, електродинаміці, мікробіології, прикладній фізиці та грудній хірургії. Цьому посприяло і те, що М.Маслюк тривалий час працював під керівництвом Бориса Патона, співпрацював з інститутами зоології та нейрохірургії. Спеціально для вдосконалення процесів дослідження кори головного мозку, нейрохірургічних операцій, операцій на вусі та зшивання рогівки ока український мікромініатюрист виготовив комплексний хірургічний інструментарій, використання якого є неможливим без мікроскопа. Для процесу препарування комах в інституті зоології ним було виготовлено ножиці з довжиною лез, що складала 1,5 мм.

Микола Сергійович Сядристий в Україні започаткував такий напрямок у мікромініатюрному мистецтві, як міні- та мікробукінг. Йому належить і єдиний у світі золотий мікрозамок з діючим замикаючим механізмом. Діаметр замка складає 27 мікрон. Для порівняння, в одному кубічному міліметрі можна розмістити 50 таких замків. Під час демонстрацій на виставках два таких мікрозамки були розміщені на поперечному зрізі людської волосини. М.Сядристий створив і мініатюрну дошку для шахів з усіма шаховими фігурками з золота найвищої проби. Шахові фігурки Сядристого настільки малих розмірів, що вважаються найменшим виробом у світі. У маковому зерні їх можна вмістити аж 100 тис. Складність роботи доповнюється і тим, що кожна фігурка виготовлена з окремих частин. Для демонстрації таких шахів використовується мікроскоп, який збільшує площу виробу в 10 мільйонів разів.

Багато робіт М.Сядристого було створено на зрізах зерен плодкових дерев та різноманітних ягід. Один мікромініатюрний портрет з його колекції виконаний на поперечному зрізі людської волосини. Першою мікромініатюрою М.Сядристого на кісточці плодового дерева став портрет-барельєф Т.Шевченка (1,5 кв. мм). Згодом було створено портрети-барельєфи В.Леніна, С.Крушельницької, Лесі Українки, Данте Аліг'єрі, Юліуса Фучика. На зрізі зерен яблуна та груші були створені портрети В.Маяковського, І.Франка, В.Симоненка, Мікеланджело Буонарроті, Е.Капієва.

До творчого доробку українського мікрмініатюриста належить портрет В.І.Леніна, виписаний текстами його праць. Перед створенням такої складної роботи автор попередньо провів розрахунок кількості тексту та зробив декілька ескізів. Розмір портрета складає 48x38 сантиметрів: 140 тисяч букв були вкладені у 480 рядків, виписаних тушшю, висота яких становить лише міліметр. Український мікротехнік зміг виготовити троянду, що потім помістив до футляру, яким служила відполірована у середині до прозорості людська волосина.

Творчість М.Сядристого на сучасному етапі розвитку науки і техніки є не лише конкурентоспроможною на світовому рівні, а в багатьох вимірах і граничною, з найбільшим у світі коефіцієнтом мініатюризації.

Якщо звернутися до мікрмініатюри на Сумщині, то відразу слід зазначити, що її рівень розвитку є доволі слабким. У регіоні є багато аматорів, які займаються створенням мініатюр у різних тематичних напрямках, наприклад, мінідизайн, мінікулінарія, мінікнига, але немає митців, які б дійсно прагнули досягти граничного коефіцієнту зменшення мініоб'єктів та максимально точно відтворити макрокосм у мікркосмі.

Цьому є певне пояснення. Насамперед, створення справжнього мікрмистецького шедевру вимагає значних затрат часу та енергії, необхідних для повної зосередженості митця при роботі з ним, що, власне, й підкреслював В.К.Александров, коли говорив, що митець спершу має «*виносити*» ідею роботи, народити її в уяві, а потім цілком присвятити себе її створенню [1, с. 31] Та все ж спершу має бути теоретична підготовка митця, яка давала б розуміння самої сутності процесу мініатюризації, специфіки мінідій, ознайомлення з досвідом світової мікротехнічної традиції. Такої специфічно мистецької теоретичної підготовки на Сумщині немає. Та чи є вона в Україні взагалі? Щоправда тут не обійтися і без відповідної матеріальної бази та практичних навичок у роботі з технічними пристроями. Та все ж розвиток цього виду мистецтва залежить не стільки від технічної бази, скільки від ентузіазму самої людини, від її освіченості та духовності, врешті-решт від бажання присвятити себе створенню невидимого світу, який без спеціального технічного пристрою не приносить естетичну насолоду. Тобто для розвитку класичної мікрмініатюри спершу мають бути виконаними всі необхідні для цього передумови.

Але це ніяк не означає, що аматорське мистецтво на Сумщині не повинно досліджуватися та популяризуватися. Навпаки, те, що вже створено та експонується, дає можливість на локальному рівні формувати більш повне уявлення про мікрмініатюру як вид мистецтва, про умови її створення, про багатогранність виявлення здібностей та сторін людини в процесі роботи над мікрмініатюрою. Та головне те, що мікрмініатюра як сам факт унікальної діяльності людини, навіть не залежно від рівня її

мініатюризації, демонструє унікальну можливість людини бачити велике в малому, відобразити все, що є видимим у великому навколишньому світі через власний невидимий світ, розуміти саму можливість цього двоскладного, але єдиного процесу як власну дуальність [2].

Подальший розвиток мікромініатюри на Сумщині передбачає саму зацікавленість у ньому населення, що неможливо без інформаційної обізнаності про даний вид мистецтва та його особливості. Загалом рівень поінформованості сумчан про мікромініатюру є дуже низьким. З 1000 опитаних нами мешканців м. Суми, яким було поставлене запитання: «*Чи знаєте Ви, що таке мікромініатюра, і як Ви розумієте це поняття*», цілком правильне та достовірне поняття про мікромініатюру мали лише 92 особи, що складає лише 9,2% від загальної кількості. З них найбільший відсоток позитивних відповідей припав на вікову групу 35-45 років – 16%, найменший – 0% – на вікові групи від 14 років та до 60 років.

Такий низький показник означає, що в розвитку мікромініатюри на Сумщині немає по-справжньому зацікавлених осіб, як і виявів зацікавленості в ній самої держави, оскільки відсутні капіталовкладення з боку держави. А.В.Гулига, аналізуючи пов'язане з розвитком науки сучасне техномистецтво, неодноразово наголошував саме на цій умові його подальшого і успішного розвитку, яка сьогодні не виконується ні на державному, ні на місцевому рівнях [3, с. 161].

Аматори, що займаються мікротехнікою, самостійно, без фінансової підтримки не здатні рухатися в напрямку мікромініатюризації з низьким коефіцієнтом зменшення, а тим більше досягти її гранично-можливого рівня. Адже без сучасних технічних приладів та володіння високими технологіями обробки матеріалів виготовлення класичної мікромініатюри не можливе. Місцеві аматори без оптичних приладів використовують звичайні матеріали, які сприймаються неозброєним оком. У той час, як подолання межі «*мініатюра-мікромініатюра*», якісний перехід на значний показник рівня мініатюризації можливий лише при акцентуванні уваги на інформативній складовій даного коефіцієнта. Тільки при зменшенні розміру об'єкта мікромініатюризації можливе прямо пропорційне зростання якісного показника (інформативності) виробу. Щоправда, навіть при розмірах, які не відповідають поняттю техномікромініатюри, певний виріб з високим показником інформативності та впливовості на духовний світ людини може бути віднесеним до поняття «*мікромініатюра*». Тому мікромистецтво на Сумщині має значні тенденції до розвитку та переходу до розряду мікромініатюрного.

Цьому сприяють і регулярні виставки на території Сумської області Горлівського державного музею мініатюрної книги ім. В.О.Разумова, до експозиційної колекції якого входить понад 9000

мініатюрних книг (до 100 міліметрів) та мікрокниг (від 1 до 10 міліметрів) з 57 країн світу на 103 мовах. Ці естетично оформлені книги є різноманітними за жанрами, тематикою, спрямованістю. Особливу цінність музею представляють мікрокниги розміром до 5 міліметрів, які видані мюнхенським видавництвом «*Waldman und Pfitzner*». Це «*Отче наш*», «*Дзвін свободи*», «*Олімпійська клятва*» та «*Я вас люблю*». Відвідувачі виставок також мають змогу ознайомитися з лейпцігським виданням 1971 р. «*Bilder-ABC*», розмір якого 2,5х3 мм. Представлені для ознайомлення і книги українських майстрів: кримчанина Б. Коломійця (3х1 міліметр, що містить твір С. Єсеніна «*За окошком місяц...*») та М. Маслюка (книга у 60 разів менша за макове зерно та містить вірші О. Пушкіна «*Аделі*» і «*Заздравний кубок*»). Діючі виставки відвідує значна кількість людей, що свідчить про сприйняття цього виду мистецтва та розуміння його функцій і можливостей.

Висновки: 1. Мікромініатюра як сучасний вид техномистецтва є пріоритетним саме для України. При цьому особливістю національної мікромініатюри є орієнтація не лише на естетичне призначення мікротвору, а і на його практичне використання, насамперед, у медицині та сфері наукових досліджень.

2. Досягнення видатних українських митців мікромініатюри є унікальними для людства та неперевершеними в усьому світі. За кількістю елементів у мікромініатюрі та коефіцієнтом її зменшення роботи М. Маслюка та М. Сядристого на сьогоднішній день є найскладнішими та неповторними. При цьому секрет успіху українських митців полягає у знанні майстра самого себе, у його гармонійній єдності зовнішнього і внутрішнього світу, в умінні бачити велике в малому, макрокосм у мікрокосмі.

3. Мікромініатюра на Сумщині у своєму традиційному вираженні не представлена, але є активні прояви аматорської творчості, зокрема мінідизайн, мінікулінарія, мінікнига. Причинами цього є низький рівень поінформованості населення та відсутність матеріальної підтримки. Але при зацікавленості сумчан у створенні мікромініатюри вона має всі можливості перейти на якісно новий рівень, нарощуючи показники мініатюризації.

1. Александров В.К. Шаги к микроразмеру: методы микроминиатюризации / В.К.Александров. – Минск: Наука и техника, 1983. – 72 с.

2. Теліженко Л.В. Постнекласична модель цілісної людини: монографія / Л.В.Теліженко. – К.: ЦГО НАНУ, 2011. – 283 с.

3. Гульга А.В. Искусство в эпоху науки / А.В.Гульга. – М.: Наука, 1978. – 184 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

БАБКОВА Надія В'ячеславівна – викладач кафедри історії України і всесвітньої історії Харківської державної академії культури.

БЕРЕЗОВСЬКА Тетяна Всеволодівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри українознавства Миколаївського національного аграрного університету.

ВАСИЛІЄВИЧ Драгана – аспірант філологічного факультету Белградського університету (Сербія).

ВЛАСЕНКО Валерій Миколайович – кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри теорії та історії держави і права Сумського державного університету.

ДЕГТЯРЬОВ Сергій Іванович – кандидат історичних наук, доцент кафедри теорії та історії держави і права Сумського державного університету.

ЗЯКУН Алла Іванівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Державного вищого навчального закладу «Українська академія банківської справи Національного банку України».

КІНДРАЧУК Надія Мирославівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри історіографії і джерелознавства Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

КОВАЛЬ Вікторія Олегівна – старший лаборант кафедри адміністративного і кримінального права, студентка V курсу юридичного факультету Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара (*науковий керівник: Сачко Олександр Васильович – кандидат юридичних наук, доцент кафедри адміністративного і кримінального права*).

КОРОЛЬ Віталій Миколайович – фахівець I категорії кафедри теорії та історії держави і права Сумського державного університету; здобувач кафедри історії України Харківського національного педагогічного університету імені Г.С.Сковороди.

КРУГЛОВ Євген Володимирович – студент I курсу факультету електроніки та інформаційних технологій Сумського державного університету, гр. ЕЛ-42 (*науковий керівник: Дегтярьов Сергій Іванович – кандидат історичних наук, доцент кафедри теорії та історії держави і права СумДУ*).

КУДОЯР Ігор Олександрович – студент I курсу факультету електроніки та інформаційних технологій Сумського державного університету, гр. ЕЛ-42 (*науковий керівник: Дегтярьов Сергій Іванович – кандидат історичних наук, доцент кафедри теорії та історії держави і права СумДУ*).

ЛАПЧЕНКО Анастасія Сергіївна – старший лаборант кафедри історії України Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна; аспірант історичного факультету Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна.

ЛОБКО Костянтин Андрійович – студент V курсу юридичного факультету Сумського державного університету, гр. Ю.с-42 (*науковий керівник: Лобко Наталія Вікторівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри теорії та історії держави і права СумДУ*).

ЛОБКО Наталія Вікторівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри теорії та історії держави і права Сумського державного університету.

МЕЛЬНИЧУК Ігор Анатолійович – кандидат історичних наук, доцент кафедри суспільних наук Житомирського національного агроєкологічного університету.

МИРОШНИЧЕНКО Ольга Володимирівна – викладач кафедри сучасної хореографії Харківської державної академії культури.

МУЛЯР Володимир Ілліч – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри гуманітарних і соціальних наук Житомирського державного технологічного університету.

НЕСТЕРЕНКО Вадим Анатолійович – доцент кафедри теорії та історії держави і права Сумського державного університету, кандидат історичних наук, доцент.

ПАТЛАЧУК Олександр Васильович – аспірант кафедри теорії та історії держави і права Міжнародного гуманітарного університету (м. Одеса).

ПОЛУХТОВИЧ Тетяна Григорівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри філософії, політології і права Луцького національного технічного університету.

РАДІОНОВА Людмила Олексіївна – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії та політології Харківського національного університету міського господарства імені О.М.Бекетова.

РАМАЧ Янко – доктор історичних наук, професор філософського факультету Університету м. Нові Сад (Сербія).

РОМАНУХА Олександр Миколайович – кандидат історичних наук, доцент, викладач кафедри українознавства Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського (м. Кривий Ріг).

САПСАЙ Олександра Володимирівна – студентка II курсу юридичного факультету Сумського державного університету, гр. Ю-31 (*науковий керівник: Власенко Валерій Миколайович – кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри теорії та історії держави і права СумДУ*).

ТЕЛІЖЕНКО Людмила Вікторівна – доктор філософських наук, доцент кафедри теорії та історії держави і права Сумського державного університету.

ХІЛЬКО Юлія Миколаївна – студентка I курсу юридичного факультету Сумського державного університету, гр. Ю-42 (*науковий керівник: Власенко Валерій Миколайович – кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри теорії та історії держави і права СумДУ*).

ЦЕНКО Маргарита Борисівна – кандидат філософських наук, доцент Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

ЧАПЛІНСЬКА Тетяна Миколаївна – аспірант кафедри політології Миколаївського національного університету імені В.О.Сухомлинського.

ЧЕРНИШОВА Анна Віталіївна – студентка I курсу факультету іноземної філології та соціальних комунікацій Сумського державного університету, гр. ПР-43 (*науковий керівник: Теліженко Людмила Вікторівна – доктор філософських наук, доцент кафедри теорії та історії держави і права СумДУ*).

ШОЛОГОН Лілія Іванівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри історіографії і джерелознавства Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

ШУЛЬЖЕНКО Ігор Владиславович – кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри гуманітарних і правових дисциплін Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського (м. Кривий Ріг).

ЯКІМОВА Антоніна Миколаївна – заступник голови фундації «Мати Україна» (м. Софія), виконавчий директор Спілки українських організації Болгарії.

ЯНЕНКО Євген Сергійович – студент I курсу факультету іноземної філології та соціальних комунікацій Сумського державного університету, гр. ПР-41 (*науковий керівник: Теліженко Людмила Вікторівна – доктор філософських наук, доцент кафедри теорії та історії держави і права СумДУ*).

ЗМІСТ

ДОСЛІДЖЕННЯ З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

<i>Власенко В.М.</i> (Суми) Візит Костя Мацієвича до Болгарії навесні 1921 р.	3
<i>Degtyarev S.I.</i> (Sumy) Incorporation of administration model of Left Bank Ukraine in the bureaucratic system of the Russian Empire in the late 18th century	8
<i>Зякун А.І.</i> (Суми) Соціальні заходи органів місцевого самоврядування Запорізького краю в 1917 р.	10
<i>Король В.М.</i> (Суми) Система трудових резервів у відбудовчий період: матеріально-побутове забезпечення і дозвілля учнів (1943-1950 рр.)	13
<i>Кудояр І.О.</i> (Суми) Розвиток борошномельної промисловості на північно-східних українських землях у другій половині XVII – на початку XIX ст.	15
<i>Ляпченко А.С.</i> (Харків) Селянські промисли з обробки мінеральних речовин на Харківщині в роки непу	17
<i>Лобко Н.В.</i> (Суми) Книги реєстрації актів цивільного стану як джерело генеалогічної інформації	19
<i>Муляр В.І.</i> (Житомир) Петро Могила в українській історії	21
<i>Рамач Я.</i> (Нові Сад, Сербія) Рукописні народні хроніки русинів Південної Угорщини	24
<i>Шологон Л.І.</i> (Коломия) Народовські періодичні видання Галичини 60-х рр. XIX ст. як джерело з історії національно-культурного руху українців краю	28
<i>Якімова А.М.</i> (Софія, Болгарія) Діяльність Українського гуртка імені Драгоманова в Болгарії	31

ІСТОРИКО-ПОЛІТИЧНІ СТУДІЇ

<i>Василієвич Д.</i> (Белград, Сербія) Реалізація комунікативних стратегій в українській передвиборчій рекламі	35
<i>Мельничук І.А.</i> (Житомир) Специфіка впливу столичного міста на становлення і розвиток української політичної та інтелектуальної еліти	39
<i>Нестеренко В.А.</i> (Суми) Погляди вищих урядовців Німеччини щодо окупаційної політики на території СРСР	43
<i>Радионова Л.А.</i> (Харьков) Политическая элита: нарастание иррациональности	45
<i>Романуха О.М.</i> (Кривий Ріг) Делімітація українсько-російського кордону	47
<i>Чаплінська Т.М.</i> (Миколаїв) До питання партійної діяльності М.І.Міхновського на початку XX ст.	50

**ПРАВО ТА ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ В УКРАЇНІ:
РЕТРОСПЕКТИВНИЙ ПОГЛЯД**

<i>Бабкова Н.В.</i> (Харків) Генеральний бунчужний як представник державної служби Гетьманщини середини XVII – XVIII ст.	53
<i>Власенко В.М., Сапсай О.В.</i> (Суми) Склад і структура Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Румунії	56
<i>Дегтярьов С.І., Круглов Є.В.</i> (Суми) З історії інституту станових приставів на північно-східних українських землях	64
<i>Коваль В.О.</i> (Дніпропетровськ) Історія становлення прокуратури в Україні	68
<i>Патlachук О.В.</i> (Одеса) Злочини проти суверенітету держави та особи монарха в литовсько-руському праві XIV – початку XVI ст.	70
<i>Ценко М.Б.</i> (Харків) Витоки процесуальних норм і судового етикету	73
<i>Шульженко І.В.</i> (Кривий Ріг) До історії правового регулювання праці жінок	76

УКРАЇНСЬКА КУЛЬТУРА: МИНУЛЕ І СЬОГОДЕННЯ

<i>Березовська Т.В.</i> (Миколаїв) Чи потрібна сьогодні культурно обдарована особистість	79
<i>Власенко В.М., Хілько Ю.М.</i> (Суми) Святкування Дня Незалежності міжвоєнної української еміграцією в Румунії	81
<i>Кіндрачук Н.М.</i> (Івано-Франківськ) Культурно-освітні заклади як складова соціально-культурного життя українського села протягом першої половини 60-х рр. XX ст.: загальна характеристика і національні особливості	88
<i>Лобко К.А., Лобко Н.В.</i> (Суми) Діяльність Івана Івановича Линтварьова	91
<i>Мирошниченко О.В.</i> (Харьков) Проблемные аспекты развития импровизации в современном танце на территории Украины	94
<i>Полухтович Т.Г.</i> (Луцьк) Розвиток української культури кризь призму національної ідентичності	97
<i>Теліженко Л.В., Чернишова А.В.</i> (Суми) Тематика родинно-побутових пісень Слобожанщини XVII-XIX ст. (на прикладі Великописарівського району)	100
<i>Теліженко Л.В., Яненко Є.С.</i> (Суми) Мікромініатюра на Сумщині	105

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ 111

Наукове видання

**СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ
НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ:
ІСТОРІЯ, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ**

Збірник матеріалів
III Всеукраїнської науково-практичної конференції
У двох частинах
Частина 1

(Суми, 17 квітня 2015 року)

Редактори: В. М. Власенко, С. І. Дегтярьов, В. А. Нестеренко

Оригінал-макет підготував В. М. Король
(кафедра теорії та історії держави і права СумДУ)

Редколегія не несе відповідальності за точність наведених фактів, цитат,
економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей.
Точка зору редколегії не завжди збігається з точкою зору автора.

Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 6,74. Обл.-вид. арк. 8,49. Тираж 120 пр. Зам. №

Видавець і виготовлювач
Сумський державний університет,
вул. Римського-Корсакова, 2, м. Суми, 40007.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3062 від 17.12.2007.